

6152

EVANGÉLIKUS THEOLOGIA

TARTALOM:

- D. NYGREN ANDERS: Az állam és az egyház.
Dr. KARNER KÁROLY: Isten terve.
SCHOLZ LÁSZLÓ: Az egyház dicsősége és gyalá-
zata.
MOHR GEDEON: A nagy törés.

TÁJÉKOZTATÓ:

- MOLLAND EINAR: A norvégiai evangélikus egyház
története a német megszállás alatt. I. Norvégia
egyháza 1940—1944.
DR. SÓLYÓM JENŐ: Boleratzky Lóránd: Állam és
evangélikus egyház Finnországban.
SÜMEGHY JÓZSEF: Weninger Antal: Orvos a lé-
lekért.
DR. VETŐ LAJOS: A modern (amerikai) ember és
a vallás.
Közlemények.

1947

MAGYAR LUTHER-TÁRSASÁG, BUDAPEST
Kézirat gyanánt

Ára 8 forint

EVANGÉLIKUS THEOLOGIA

Szerkeszti:

AZ
EVANGÉLIKUS
THEOLOGIAI MUNKAKÖZÖSSÉG

Főszerkesztő:

D. ORDASS LAJOS

Felelős szerkesztő:

SCHOLZ LÁSZLÓ

Kiadásért felelős: RUTKAY-MIKLIAN GYULA

Kiadja a MAGYAR LUTHER-TÁRSASÁG, Budapest, VIII., Üllői-út 24. — A kéziratokat erre a címre kérjük. — Telefon: 135—597. — Postacsekkszámla: 5725

Fébé-nyomda, Budapest, VII. Damjanich-u. 28/b.

Felelős vezető: Kalmár János.

Az állam és az egyház

Irta: D. Nygren Anders lundi egyet. tanár.

A mai theologiai megbeszélések között különösen kimagasló helyet foglal el a keresztyénségnek az államhoz való viszonyáról szóló kérdés. Ennek okát nem nehéz megérteni. Életünkben első tényező lett az állam. Napjainkban gyakran találkozunk az emberrel szemben támasztott totális igényével. Egészen és maradék nélkül követeli az embert. Igényt tart arra, hogy alakítsa életét, meghatározza világnézetét, stb. Hatalmi igényével végtelenül közel kerül a keresztyénség területéhez. Éppen ezért a keresztyéneknek az államhoz való viszonyáról szóló régi kérdés — amely idők folyamán ismételten nyugtalanító probléma volt — a legutóbbi időben roppant élessé lett. Ugyanakkor meg kell állapítani azt is, hogy az evangélikus theologian belül ebben a kérdésben a legnagyobb tisztázatlanság uralkodik. Ezért nem lehet sürgösebb feladat annál, minthogy megkeressük az államról szóló keresztyén felfogást. Ez irányú törekvésünkben jó segítséget nyerhetünk, ha figyelünk a szóbanforgó problémánál Luther állásfoglalására. Ő ugyanis ennek különösen nagy figyelmet szentelt és olyan gondolatokat fejtett ki, amelyeknek elvi szempontból útmutató jelentőségük van. A következőkben tehát Luther nézetével foglalkozunk, előbb azonban két megjegyzést bocsátunk előre.

Ha valaki tanácsot akar kérni Luthertől az állam kérdésével kapcsolatosan, mindenekelőtt tisztában kell lennie azzal, hogy mit *nem* lehet várni tőle. Nem várhatunk tőle magunknak valamilyen kidolgozott tanítást az államról. Valami »lutheri államtan« a szó sajátos értelmében nem létezik. Sőt! még tovább mehetünk és azt mondhatjuk: Luther nem ismerte a mai értelemben vett államot. Ő nem ismerte azt, mintegy személytelen rendszert, amely összetűzi az embert és megkötözi a maga formáiban. Amikor Luther a szóbanforgó dologról beszél, ez nála egy egészen más, *élő* kategóriákban történik. Ő felsőbbeségről szól, fejedelmekről, stb. Nála mindennek életteljes, személyes jellege van.

Másodszor a bevezetőben azt is hangsúlyozni kell, hogy Luther nem ugyanolyan módon veti fel a kérdést, amint azt mi szoktuk mostanság tenni. Ő nem csupán a *keresztyén* embernek államhoz való viszonya után érdeklődik, hanem felveti a sokkal átfogóbb és mélyebb kérdést: *Isten és az állam*. Mi a magunk részéről sokkal inkább hajlandók vagyunk individuális szemléletre. Mi hajlandók vagyunk arra, hogy az egyes embereket, az egyes keresztyéneket önálló atomoknak fogjuk fel és úgy kérdezzük; milyen magatartást tanúsítanak az állammal és annak igényével szemben. Luther számára a kérdés jéva! nagyobb és sokkal átfogóbb perspektívát

tár fel: a keresztyéneket Isten egy nagy és egységes összefüggésbe állította s ezért a kérdés számára az, hogy mi *Istennek a gondolata* ebben a dologban. A kérdés ezért elsősorban nem az: hogyan kell *nekünk* cselekedni azon összefüggés körülményeiben, amit mi államnak nevezünk, hanem az: hogyan cselekszik *Isten* velünk ezen összefüggés által.

Ha tehát Luthernek az államról szóló felfogásáról helyes képet akarunk nyerni, mindenekelőtt meg kell ismerkedjünk a *két birodalomról*: Isten birodalmáról és a világ birodalmáról, a lelki és a világi hatalmasságról szóló tanításával. Ehhez a kiindulópontot legjobban Luthernek »A világi felsőbbbségről...« (Von weltlicher Obrigkeit, wie weit man ihr Gehorsam schuldig sei, 1523.) szóló munkájáról nyújtja.

Ádám gyermekeit — mondja itt Luther — és minden embert két részre kell osztani: azokra, akik Isten birodalmába tartoznak, és azokra, akik a világhoz tartoznak. Isten birodalmába tartoznak mindazok, akik hisznek Krisztusban és ő alatta élnek, mert Krisztus az Isten birodalmának királya és ura. Róluk ezt mondja Luther: »Ezeknek az embereknek nincs szükségük valami világi pallosra vagy valami törvényre. És ha az egész világon igaz keresztyének élnének, nem lenne szükség semmiféle fejedelemre, királyra és uraságra, sem törvényre (mert mit is cselekednének azok vele?), mivelhogy a Szentlélek lakozik a szívükben, aki tanítja őket és arra sarkalja, hogy semmi igaztalan ne cselekedjenek, hanem mindeneket szeressenek... Éppen ezért lehetetlen, hogy a világi pallosnak és a világi törvénynek valami dolga is akadna a keresztyének között.«

Isten azonban a maga sajátos lelki birodalma mellett felállított egy másikat is, nevezetesen a világi birodalmat, a világi hatalmasságot. Ez tulajdonképpen a gonoszokért van. Isten a gonosz világot pallos alá vetette, hogy mérséklődjék a maga gonosságában, hasonlóan egy láncrevert vadállathoz. Isten azért rendelte a felsőbbbséget, hogy megszüntesse az erőszakot és az igazságtalanságot a világban, és hogy békét és rendet teremtsen. A világi birodalom létrehívásának oka tehát a bűn. Luther ezt úgy is kifejezi, hogy a világi hatalmasság az »ördög ellen« van. Ez a gondolat legjellemzőbb rá, és különböző összefüggésekben fordul elő. Ez azonban nem csupán a felsőbbbségre és annak feladatára vonatkozik. Luther a mi egész állapotunkat beleszámítja abba a küzdelembe, amely Isten és az ördög között folyik. Isten teremtette a világot, és ez csak olyan lehetett, amilyennek Isten teremtette, nem volt szükség sem valami felsőbbbségre vagy bíróra, sem más különféle világi rendekre. Az ördög azonban most állandóan Isten teremtése ellen tör, össze akarván azt zavarni és megsemmisíteni. Ezen támadással szemben védelmiül állította fel Isten a különböző intézményeket (Stand) és rendeket (Ordnung). Felsőbbséget, szülői tekintélyt, tanítókat, valamennyit a gonosszal szemben fal- és bástyaként állította fel. Ez a tartalma annak a gyakran visszatérő lutheri kifejezésnek, hogy a világi intézmények »wider den Teufel«, »az ördög ellen« szereztek és rendeltettek.

Meg kell tehát állapítani, hogy Isten maga az, aki a szóban forgó *mindkét* birodalomban uralkodik. Isten sohasem engedi ki kezéből a gyepőt. Mindkét esetben tehát *Isten* uralmáról van szó. Mind a lelki, mind a világi birodalomban Istennel van dolgunk. Erre figyelni, nagyon fontos. Különben nagyon kézenfekvő lesz az a gondolkozási mód, hogy csak a lelkiekben van dolgunk az Istennel, a világi pedig valami profán, olyasmi, ami távol áll az Istentől. Ez nem lutheri felfogás. Számára semmi sem profán, semmi sincs, amivel ne Istennek volna dolga.

Szükséges, hogy egy pillanatra elidőzzünk ennél a pontnál, mert ennek az egész megértése szempontjából döntő jelentősége van; és itt különül el Luther felfogása a legerőteljesebben a mi szokásos véleményunktől.

Szokássá lett közöttünk, hogy a vallásos dolgot úgy ítéljük meg, mint életünknek egy sajátos területét, amely mellett még valási szempontból egyéb indifferens területek is vannak. Istentiszteleten, áhítatokon, talán a sajátos szeretet-tevékenységekben is Istennel van dolgunk és neki mivelünk, ezek mellett azonban van egy sereg dolog, amely — azt mondhatni — Istenen kívül esik. Mégjobban kieleződik ez, ha az embereket két csoportba osztjuk és Istennek csak az úgynevezett »vallásos« emberekkel lesz dolga. Ez a szemlélet teljesen idegen Luthertől. Sőt, azt lehet mondani, ez az a nézet, ami ellen minden eszközzel küzdeni akar. Ez nevezetesen a katolikus felfogás. Ez egyes emberekről szól, akik »vallásosak«. Vallásosak — ez a lelki és szerzetesi intézménynek az elnevezése, azoké az embereké, akik életüket odaszánják Isten tisztelő cselekedetekre. Ezek mellett ott vannak a világi intézmények, magukba foglalva azokat az embereket, akik életüket az állam ügyeinek és a társadalmi élet sokféle gondjának szánják oda. Ez a terület a maga egészében nem vallásos. Istennek semmi köze hozzá, de apránként bevonható a vallásos szférába azáltal, hogy ilyen vagy olyan módon az egyház áldásában részesül. Az egyház megszentelheti a maga szentségei és áldásai révén az egyébként profán világot. Ez a katolikus tanítás.

Ezzel szembeállítja Luther a maga nézetét, melyet az imént akként fogalmaztunk meg: Isten semmi körülmények között nem engedi ki kezéből a gyepőt; mind a lelki és világi birodalomban, mind a lelki és világi hatalmasságban Istennel és az ő cselekedetével állunk szemben. Mindkettőben Isten lép velünk találkozóra, csak más és más módon. A lelki birodalomban találkozik velünk *evangéliuma* által, a világ birodalmában *törvénye* által. Azonban mind a törvény, mind az evangélium Isten akaratáról szól. Mindkét birodalom vagy hatalmasság közvetlenül egymás mellett van, és közvetlenül Isten rendelései, azonban különböző céllal. A lelki hatalmasság által Isten az embert keresztyénné, Krisztusban megszentelt emberré akarja tenni, és az eszköz, amit ebben a hatalmasságban felhasznál, egyesegyedül az *ige*, az igehirdetés és a szentségek. A világi hatalmasság által Isten a jogot és a békét akarja fenntartani a világban, és az eszköz, amit ebben a hatalmasságban felhasznál, az a hatalom és a pallos. Az egyiknél is, és a másiknál is

az embert, mint a maga szolgáját használja. »Az Úrnak szolgája« — elnevezés nem kizárólagosan a lelki hivatal birtokosait illeti. A felsőbbség is az »Úrnak szolgája«.

Mármost Luther számára mindenekelőtt fontos az, hogy a két hatalmasság nem zavarható össze egymással, hanem mindegyiket annak veszi, ami az lényege szerint. Isten az evangélium által kormányozza a lelki birodalmat, bocsátja meg a bűnöket, megigazit és megszentel. Ez által azonban semmi módon sem törli el a világi hatalmasságot. Az a maga területén hatalommal és palossal uralkodik. Ha ez bele akarja keverni az evangéliumot, azzal kettős hibát követne el és kétszeresen bűnhődik. Elsősorban megrontja az evangéliumot; az evangéliumból újabb törvényt csinál, amely a régi törvény helyére kerül; Krisztusból pedig — amint azt Luther is kifejezi — egy új Mózeszt csinál. Másodsorban megbántja és megrontja a világot. »Ha valaki — mondja Luther — a világot az evangélium által akarja kormányozni és megszüntet minden világi jogot és palost, ... mondd, mit fog ezzel elérni? Felszabadítja a vad, gonosz állatokat kötelekeiből és bilincseikből. Így a gonoszok keresztyén név alatt visszaélnék az evangélium szabadságával.« »Ha valaki az evangélium által akar uralkodni egy egész országban vagy a világon, az történik, mintha egy pásztor összeeresztene egy istállóban farkasokat, oroszlánokat, sasokat és bárányokat, valamennyit szabadjára engedi, mondván: lakozzatok itt, legyetek jók, egymáshoz békességek, az istálló nyitva van és enivalótok van elegendő, nincs itt őriző kutya sem, amitől félni kellene. A bárányok bizonyonnan békében lennének, de nem sokáig élnének.«

Amilyen elhibázott az, ha a keresztyének törvénnyel akarnak uralkodni és megkísérlik, hogy saját cselekedetükkel, a törvénynek cselekedetével igazuljanak meg Isten előtt — holott erre a célra Isten az evangéliumot és a bűnbocsánatot rendelte —, éppen olyan elhibázott az, ha a világot az evangélium által akarják kormányozni — holott erre a célra Isten a törvényt, a felsőbbséget, a hatalmat, a palost rendelte.

Miután ezzel Luther nyomatékosan lelkünkre köti, hogy nem szabad a két birodalmat vagy hatalmasságot: a lelkét és a világot egymással összekeverni, továbbá nem szabad megkísérelni a világot az evangéliummal kormányozni, két különböző ellenfél felé fordul. Az egyik oldalon a *katholikus hierarchia* ellen fordul, amely az evangélium nevében igényt támaszt a világi hatalomra és ezáltal eltorzítja az evangéliumot. De hasonló mértékben fordul azok ellen is, akiket *rajongóknak* nevez s akiknek meggyőződése szerint nekünk, mint keresztyén embereknek feladatunk megkísérelni a hegyi beszéd alapvető tanítása szerint rendezni a közösségi életet; hogy ne álljunk ellene a gonosznak; hogy lerontsunk minden világi jogot és hatalmat. Bárki észreveheti, hogy ez olyan felfogás, amely nemcsak Luther idejében volt időszerű, de éppen olyan nagymértékben időszerű ma is. Nagyon gyakori gondolat éppen az, mely szerint közösségi életünk legfőbb hibája abban van, hogy még nem merjük komolyan alkalmazni a társadalmi életben és az államok egymásközötti viszonyaiban a hegyi beszédnek erkölcsi alapját.

leit. Ilyen felfogás sohasem hivatkozhatik Lutherre. Ő tiltakozik minden ilyen törekvés ellen: Isten akarata *elten* való megkísérelni a világot evangélium által kormányozni. A világ kormányzására Isten egy egészen más hatalmasságot rendelt, ott az ő akarata szerint *kell* hogy hatalom és jog legyen, ott ellent kell állni a gonosz-
nak, ott a pallost *kell* használni. A világ Istennek egy, másik hatalmassága alá tartozik, mint az evangélium.

Mármost mit jelent ez, amikor Luther olyan éles határvonalat húz az Isten birodalma és a világ birodalma között, a lelki és a világi hatalmasság között? Vajjon nem jelenti ez azt, hogy a világi életet felszabadítja a maga sajátos törvényei szerint való igazodásra, és hogy mi ott olyan területtel állunk szemben, ahol a keresztyénségnek semmi beleszólása nincs? Vajjon nem jelenti ez azt, hogy Luther — amint azt kifejezték — a politikai élet öntörvényszerűségét proklamálta? Az evangélikus theologia területén, különösen a német theológiában, erre a késrédsre az utóbbi esztendő-
kben nagyon gyakran igent mondtak. A keresztyénség — mondták — az ember belső életével foglalkozik, az Istennel való személyes
élettel, a világi és politikai élettel azonban semmi tenni valója nincs. Annak megvan a maga dinamikája és sajátos törvényeit követi. A keresztyénség oldaláról tehát túlkapas az, ha megjelenik és néhány keresztyén vagy erkölcsi mértéket kíván alkalmazni a politikai életre. Ezzel megérkeztünk az időszerű megbeszélés főkérdéséhez: »Luther viszonya az államhoz« és általában a politikai
élethez.

Mély alázattal kell megállapítani, hogy milyen gyöngé és törekény a theologia, és milyen könnyen kerül a jelenben érvényesülő idegen nézetek hatalma alá. Egészen világos, hogy bizonyos politikai irányzatok számára különösen is terhes gondolat volna az, hogy a világi, a politikai élet egy másik akarat, az Isten akarata előtt hajoljon meg; és az is nyilvánvaló, hogy a politikai öntörvényszerűség elméletei nagyon jól összeegyeztethetők a jelen macchiavellista hatalmi politikával. Azonban Luthert a politikai öntörvényszerűség szekularizációs gondolatának szószólójává tenni egy kissé túlságosan otromba tévedés. Senki sem harcolt annyira a világi élet elszekularizálódása *elten*, mint Luther. Nála senki sem érvényesítette jobban azt a gondolatot, hogy a világi hatalmasság éppen úgy, mint a lelki, *magának Istennek a hatalmassága*, és hogy Isten sehol jobban, mint éppen itt tartja kezében a gyeplőt. Hogyan lehet akkor őt felelőssé tenni olyan gondolatokért, amelyek igazolják az állami és politikai élet öntörvényszerűségét és öndicsőségét? Nem szükséges Luthernek »A világi felsőbbiségről« szóló munkájából sokat elolvasni, hogy nyilvánvalóvá legyen, mennyire hamis az az állítás, hogy a keresztyénségnek szerinte bármi köze is lenne az állami és a politikai élethez. Említett iratának előszavában, miután járt az első sorokban, azt mondja, hogy itt »írn akarak a világi felsőbbiségről és annak pallosáról, *miképen kell azt keresztyén módon használni*.« Luther tehát nagyon jól tudja, hogy van a hatalom használatának egy keresztyén és egy nem keresztyén módja, és hogy a lelki rend feladata s kötelessége megtanítani a pallosnak,

téhát a hatalomnak keresztyén használatát. Nem a lelki hatalmas-ság dolga a pallos hordozása, hanem az, hogy megtanítsa annak keresztyén használatát. Itt nincs szó a két hatalmasságnak semmi-féle összekeveréséről; a lelki rend nem nyul bele a világi rendnek cselekedetébe; a másik oldalon viszont nincs szó valami szekularizációról sem, mert a világi hatalmas-ság Isten ítélete alatt áll és az ő akaratához van kötve.

A világi életről szóló lutheri felfogásnak ez a kettőssége, hogy t. i. egyik oldalon a világ nem kormányozható az evangélium által, a másik oldalon a világi hatalmas-ság is Isten akarata és ítélete alá tartozik, vele szemben sok kifogásra adott okot és gyakran ellentmondást is véltek felfedezni benne. Első pillanatra talán nehéz dülöre jutni ezzel a kettősséggel. Jelentékenyen könnyebb lesz, ha elkülönítjük az összetartozó két oldalt anélkül, hogy megelégednénk csak az egyikkel. Vagy azt mondjuk akkor: a világ nem kormányozható az evangéliummal, — és levonjuk belőle közvetlenül a végső mondatot: tehát a keresztyénségnek a világi élettel nincs mit kezdenie; így megmaradunk a szekularizmusban. Vagy elindulunk az ellenkező oldalról is mondván: a világi élet is Isten akarata alá helyeztetett, — és levonjuk ebből a végső mondatot: tehát az evangélium, mint törvény és alaptétel érvényes a világi élet számára is; így megmaradunk a rajongók felfogásánál. Luther összetartja mindkettőt, és kell is összetartani azokat az evangélium tartalmának teljes megértéséhez.

Hogy ebben a kérdésben tiszta látáshoz jussunk, szükséges még egy lépést tennünk visszafelé. Nem Luther volt az, aki kitálalta a két birodalomról, a lelki és a világi hatalmas-ságról szóló tanítást. Luther mögött ott áll Pál és általában véve az egész Újtestamentum. Melyik az a páli gondolat, amelyhez Luther kapcsolódva, irányította őt éppen akkor, amikor a két birodalomról szól. Azt mondja, Ádám gyermekeit két csoportba kell osztani, azokra, akik Isten birodalmába tartoznak, és azokra, akik a világ birodalmába. *Ádám gyermekei* — erre utal a római levél 5. fejezete, ahol Pál egymással szembeállítja Ádámot és Krisztust; Ádám, aki által mindannyian, mint az ő gyermekei, a halál hatalma alatt állunk, és Krisztus, aki által mindannyian, akik hiszünk benne, az élet hatalma alatt állunk. Mi történt akkor, amikor Isten elküldötte Krisztust a világba? Pál feleleté ez: egy új világ tört be. »A régi elmúlt, ime, valami új érkezett!« Amiképen egy ember, Ádám, által jött a világra a bűn és Ádám valamennyi gyermekét bűnössé tette s őket a halálnak szolgátságába vetette, azonképen egy ember, Krisztus, által betört az életnek világa, Krisztus feltámadása által az élet világa valóság lett miközöttünk úgy, hogy akiket egybefűz vele a hit, a feltámadás gyermekeinek nevezhetők. Ez úgy is kifejezhető: az, aminek az atyák reménységgel néztek elébe, Krisztus által jelenlévő valósággá lett.

Most valaki azt gondolhatná: ha az új világ betört, a réginek bizonyos vége. Minden, ami régi, elmúlt. Ez azonban csak részben van így. Az, aki hisz a Krisztusban, ezáltal nem szűnt meg Ádám egyik gyermekének lenni. Az, aki megigazítottatott a Krisztus által,

ezáltal nem szűnt meg a bűnnek és halálnak ebben a világában élni. A keresztyén életnek ezt a kettősségét senki nem értette meg és fejezte ki olyan jól, mint Luther. A keresztyén — mondja — megigazult és bűnös egyszerre, »simul iustus et peccator«, igaz a Krisztushoz való tartozandósága folytán és önmagában véve mégis bűnös. A keresztyén ember életének ez a kettőssége abban leli a maga alapját, hogy ő egyszerre két rendhez tartozik: Isten birodalmához és ugyanakkor ehhez a világhoz. És ő nemcsak hozzátartozik ehhez a világhoz, hanem az ő egész teremtettsége és személye révén erős kötelekkel van vele egybekötve és részes benne. Keresztyén ember sohasem képzelheti be magának, hogy a Krisztushoz való tartozandósága által valami különös helyzetbe kerül a világban. Az a szabadság, amely a Krisztusban osztályos része, nem jelent szabadságot e világ rendjeinek tekintetében. Sokkal inkább igaz az, amit Pál apostol a római levél 13. fejezetében fejt ki, légy tudatosan engedelmes a hatalombirtokos felsőbbeknek, mert nincsen felsőbbség, amely ne Istentől volna. Mert a felsőbbség, Isten szolgálja.

A két világ nem úgy viszonylik egymáshoz, hogy az új egészen egyszerűen félretolta a régit és elfoglalta annak helyét. A régi világ mindenkor megmarad és hatalmát érzeti a keresztyének felett. Ő két világ polgára. Ebben az állapotában vonatkozik reá Pál apostolnak a római levél 12. részéből az az intése: »Ne szabjátok magatokat e világhoz, hanem engedjétek a ti elméteket megváltozni az új világnak megfelelően«.

Most már egészen világos, hogy miben is áll a »rajongók« tévedése. Nem veszik a jelenvaló világot teljes komolysággal. Azt képzelik, mintha Isten országa már érkezett volna a maga dicsőségében. Az evangélium, amely az új világban érvényes, törvénnyé lesz náluk, amely a régi világhoz tartozik. Elálmodoznak az adott valóságoktól és ezzel meghamisítják az evangéliumot. Istennek van *egy* rendje a saját birodalma számára és *egy másik* rendje e világ számára. Ezeket nem lehet büntetlenül összezavarni.

De ugyancsak egészen világos az is, hogy miben van a szekularizáló szemléletnek a hibája. Az ilyen úgy él ebben a jelenvaló világban, mintha ez volna az egyetlen, úgy él, mintha nem volna Isten. A keresztyénséget úgy tekinti, mint amely legfeljebb csak az eljövendő életről mondhat valamit, a jelenvaló életről azonban ki van zárva.

Ezzel a két felfogással szemben áll Luther tanítása a két birodalomról, a két hatalmasságról. Páltól tanulta, hogy reálisan nézze a keresztyén embernek jelenvaló állapotát. Ebben a valóságos állapotban, amelyben mi vagyunk, támasztja Isten a maga követelését velünk szemben. Isten követelése velünk szemben sohasem sokféle, hanem mindig egy és ugyanaz. Végül is mindig a szolgáló szeretetet követeli. És ezt követeli, ha egyik vagy másik helyzetet vesszük is fel. Az ige hirdetője a szolgáló szeretetben hozza elő az emberek üdvösségére való evangéliumot. A fejedelem szolgáló szeretettel ítélkezzék, védje az országot a betolakodókkal szemben, büntesse a gonosztevőket. Ez a cselekedet a maga szigorúságában

úgy tűnik, mint a szeretetnek egyenes ellentétje. És mégis Isten szerető cselekedete ez, amit a közösség javára hajt végre. Ha a fejedelem csak azért, hogy a cselekedete külső megnyilvánulásában mindjebben emlékeztessen a keresztyén szeretetre, megengedi a törvénynek és jognak lábbal való tiprását, és megengedi ismét országának kívülről betolakodók által való elnyomását, akkor megtagadja azt a feladatot, amit Isten bízott rá, megtagadja a szeretetet.

Az állam hatalmának gyakorlásánál éppenúgy, mint minden más hivatásnál, két lehetőség van: vagy a világ fejedelmének a szolgálata, vagy Isten szolgálata. Az előbbi akkor történik, ha a hatalmat önmagáért használják. Félelmetes kísértés lakozik a hatalomban, kísértés önzésre és öndicsőítésre. Ezért hangzik Luther intelme: »Annak, aki keresztyén fejedelem akar lenni, bizony le kell tennie arról a gondolatról, hogy uralkodni fog és hatalmas lesz. Mert átkozott és kárhozatos minden élet, amely a maga hasznát és a maga jólétét keresi. Átkozott minden cselekedet, ami nem szeretetben történik. Akkor történik szeretetben, amikor nem a saját maga kedvét, hasznát, dicsőségét vagy kényelmét szolgálja, hanem másnak kedvét, dicsőségét és hasznát.«

Luthernél hasztalan kutatunk kidolgozott államtan után. Amit azonban nyújtott, az sokkal több annál. Megmutatta, hogyan kell keresztyén módon megérteni az államot és annak feladatát. Ez az idő, amely annyira telve van brutális hatalmi vággyal és az állam istenítésével s ennél fogva képmutató keresztyénséggel, az államfogalomban többet kínál fel egyszerű szükségletnél, élvezet a világi hatalommal kapcsolatos isteni tanításhoz. Ehhez nem is nyerhetnénk jobb útmutatást, mint amely adatott nekünk az Újtestamentumban és annak legnagyobb tolmácsolójában: Luther Mártonban.

Fenti előadás elhangzott 1942. évi februárban, Nyköping (Svédország) városában tartott teológiai konferencián. (Svédből ford.: Kendeh György.)

Isten terve.*

Az »Egyházak Világkonvent«-jét (»World Council Churches«) 1948 augusztus 24.—szeptember 5.-ig első ülésre hívja össze Amsterdamba az »Egyházak Ökumenikus Tanácsa«. Ennek a tanácskozásnak az összefoglaló főtémájául a következő témát tűzték ki: »Az ember zűrzavara és Isten terve.«¹ A következő fejtegetések célja, hogy a konvent tárgyalási anyagának egyik alapvető fogalmát (»Isten terve«) helyezze a Szentírás megvilágításába.

---

* Elhangzott Sopronban a magyar ökumenikus bizottság tanulmányi konferenciáján, 1947 május 11-én.

¹ A tárgyalás anyagát képező kérdéseket vázlatosan összefoglalja a következő füzet: »Man's Disorder & God's Design«, szerkesztette, ill. kiadta: **John C. Bennett** (London, 1947). — A következőkben e füzetet »Man's Disorder« címen idézem.

I.

Az Efezusi levél beköszöntő himnuszában a levél írója hálaadással magasztalja Istent és a mi Urunk Jézus Krisztus Atyját, aki minden lelki áldással megáldott és kiválasztott minket, még mielőtt a világot formálta volna, és szeretetében arra rendelt bennünket, hogy Krisztus által fiaivá legyünk. Így nyerjük el Krisztusban a váltságot, bűneink bocsánatát. Mert Isten nagy bőséggel árasztotta ki ránk kegyelmének gazdagságát, sőt kinyilatkoztatta nekünk akarátának titkát is, szabad elhatározása, jótetszése szerint s ezt a titkot valósítja meg az idők teljességében (Ef. 1,3—10). Az isteni váltság »titkának a terve« (ἡ οἰκονομία τοῦ μυστηρίου Ef. 3,9) el volt rejtve az emberek szemé előtt a teremtő Istenben, de most az apostolnak adatott az a kegyelem, hogy ezt a tervet »világosságra hozza«, hogy »az Egyház által most tudomására jusszon a mennybéli fejedelemségeknek és hatalmasságoknak Isten sokrétű bölcsesége« (Ef. 3,9—10). Mi »az idők teljességének az isteni terve«, az üdvrendje? Mi ez az οἰκονομία τοῦ πληρώματος τῶν καιρῶν (Hf. 1,10) vagy más szóval az Isten kegyelmének és titkának az οἰκονομία -ja (Ef. 3,2. és 9), melyet apostolára bízott s meglyet az Egyház által ad tudtul? A fentebb idézett Ef. 1,10 ezt avval a sokat vitatott kifejezéssel jelöli meg: ἀναεφαλαιώσασθαι αἰ πάντα ἐν τῷ Χριστῷ, τὰ ἐπὶ τοῖς οὐρανοῖς ἕως καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, vagy, ahogyan a latin fordítás sokkal ismertebb kifejezése mondja: *instaurare omnia in Christo, quae in terra sunt.*²

Mivel ennek a kifejezésnek az értelme erősen vitatott, azért a szöveg összefüggése alapján egyelőre a következő mozzanatokat kell kiemelni:

² A görög ἀναεφαλαιώσασθαι a. m. „összefoglalni“, „summázni“, azután „fejezetekre osztani“, és „összefoglalva megismételni“, pl. egy beszédet vagy értekezést a végén összefoglalni, „recapitulare“, „összefoglalva befejezni“. — A latin „instaurare“ a. m. „elkészíteni“, „rendezni“, „újból rendezni“ és „felújítani“ (pl. „sacra“, „ludos“), végül „helyreállítani“, „új-jáépíteni“ (pl. „Gallias“, „urbes“), de vonatkozhatnak a kifejezés a lélekre és a lelki dolgokra is (pl. „instaurati sunt animi“). A görög és a latin szónak ezek a különféle jelentései tükröződnek a különféle fordításokban is. V. ö. revidéál! Károlyi: „ismét egybeszerkeszt magának mindeneket Krisztusban“; Czeglédy (1930-as kiadás): „hogymint főben egyesítsen mindent a maga számára Krisztusban“; Raffay: „hogymint mindent, ami az égben és a földön van egyesítsen Krisztusban“; Masznyik: „hogymint mindent, ami a mennyben avagy a földön van, egyesít Krisztusban“; Kecskeméthy: „hogymint újra összefoglal mindent a Krisztusban“; 1938-as u. n. Próha-biblia: „hogymint főben egyesítsen a maga számára mindent a Krisztusban“. A katolikus revidéált Káldy-fordítás a Vulgata nyomán így fordít: „hogymint helyreállítson Krisztusban mindent“, s ehhez a következő jegyzetet fűzi: „Krisztus, mint az emberiség és a teremtés (!) feje s központja, mintegy egybefoglalja az összes élő és élettelen teremtményeket az égben és a földön, és helyreállítja köztük a helyes viszonyt, melyet a bűn megzavart“.

1. Isten Krisztust tette »fejjé«, nevezetesen az Egyház fejévé (Ef 1,22), s neki, mint fejnek rendelt alá mindent.

2. Ily módon »oglalja össze«, mintegy »summázza« Isten Krisztusban a mindenséget, mindazokat, amik az égen, s mindazokat, amik a földön vannak. Ez a summázás pedig azt jelenti, hogy Isten Krisztusban az egész teremtett világnak új egységet ad, teremtését »helyreállítja« és így tökéletes céljához eljuttatja. Végül

3. Isten ezt a »titkot«, mely Istenben el volt rejtve örök időktől fogva, »az Egyház által« adja tudtul s mint egykor a pogány népekhez küldött apostolnak (v. ö. Ef. 3,2), úgy az Egyháznak is tiszte és szolgálata — egyebek közt — az is, hogy Istennek lejt a titkát hirdesse a »népek«, a »világ« felé.

Valamivel részletesebben mondja meg ugyanezt Pál apostol Róm. 8,20—23 verseiben. Ebből az igéből a következő mozzanatokot kell kiemelni:

1. A »teremtett világ« »a hiábavalóság hatalmába került«, ezért most »a mulandóság szolgálatában van«, vagy pontosabban a mulandóság »rabszolgasága« alatt szenved. Ezért »sóhajtozik és vajdik mind mostanáig«.

2. De a teremtett világ »fel fog szabadulni a mulandóság szolgálatából, hogy részesedjék Isten gyermekei dicsőségének szabadságában«.

3. Mi magunk, akik hiszünk Krisztusban s így megváltottai, »gyülekezetek« vagyunk, a Lélek zengéjét vettük ajándékkul. Így életünk mutatja már a Krisztus által történt megújítás jeleit. Ennek ellenére mi is »sóhajtozunk magunkban s várjuk, hogy Isten fiává fogadjon bennünket, azaz megváltsa testünket«.

A hangsúly ebben az összefüggésben nem azon az üdvterven van, melyet Isten kinyilatkoztatott övéinek, mint örökkévaló végzését, hanem azon a megváltáson és szabadításon, melyet Krisztus által övéinek készített. De a megváltás műve teljessé akkor válik, ha a »zsidók« és a (pogány) »népek« »eggyé lesznek« és ha e keletőt egy új emberré teremti »ő magában, békességet szervezvé« (Ef. 2,14—15). Ekkor viszi végre és teszi teljessé Isten egész üdvtervét, azt, amit Ef. 1,10 így jelöl meg: *οικονομία τοῦ πνεύματος τῶν καιρῶν* aminek a tartalma fejeződik ki ezekben a szavakban: *ἀνακεφαλαιώσασθαι τὰ πάντα ἐν τῷ Χριστῷ, τὰ ἐπὶ τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς* Feladatunk az lesz, hogy Istennek ezt a »tervét« vizsgáljuk meg az Újszövetség igéjének a világosságában.

II.

*Az egész teremtett világ »a hiábavalóság hatalmába került« és »a mulandóság szolgálatának« jármában nyög, — mondja Pál apostol. Nem részletezi, mi az a *ματαιότης*, az a »hiábavalóság«, »céltalanság«, aminek a teremtett világ alávetett, miért üres és csalóka, miért látszat az emberi törekvés, igyekezet, sőt a jóra igyekvő forró, kitartó és céltudatos akarat eredménye is. Magyarázatul ehhez a kifejezéshez főként az szolgál, amit az Ószövetség, benne is öként a Prédikátor könyve ír. Itt hangzik fel elemi erővel a siralmas panasz: minden csak hiábavalóság, üressé lett, semmibe markoló csalódás és látszat. »Minden hiabavalóság! Mi haszna van*

az embernek minden fáradozásából, mellyel gyötri magát a nap alatt? Egyik nemzedék megy, a másik jön; a föld pedig megmarad... Ami volt, ugyanaz, ami ezután is lesz, és ami történt ugyanaz, ami ezután is történik és nincs semmi új a nap alatt.« (Préd. 1,2—4, 9). Folytathatnánk és idézhetnénk véges végig a Prédikátor könyvét, amint sorra veszi életünk értékeit, örömeit, az emberi tudást és bölcseséget, a munkát és fáradozást. De végezetül is arra mutat rá: mindez céltalan, üres látszattá leit: »hiábavalóság«, *ματαιότης*. »Az egész mindenség hiábavalóság, minden élő ember« — mondja Zsolt. 39,6 a görög szöveg (LXX) szerint.³

Amit az Ószövetség mond a Prédikátor könyvében, nem valamilyen pesszimista világfelfogás világfájdalmas megnyilatkozása. Aki nem kenderi el a valóságot, hanem komolyan számot vet vele, az kénytelen felismerni azt a mély igazságot, mely az idézett igékben élénk táruul. Az emberi munka és hiábavalóság fáradozása, életünk mulandósága a tulajdonképeni átok rajtunk embereken. Időt álló maradandóságot, »örökkévalóságot« akarunk biztosítani legalább alkotásainknak, ha már magunk kénytelenek vagyunk elmenni a minden halandók útján. S nemcsak mi magunk, de sirba száll mindaz is, amit értékek, életünknel is becselebbnek és maradandóbbnak tartunk, sirba száll az is, amivel gazdagítani akarjuk hozzánk tartozóinkat, embertársainkat, népünket, sőt talán az egész emberiséget. És sirba száll az is, amit a legnagyobbak alkottak, ha nem mindjárt velük együtt, nos, akkor talán nemzedékek multával, de kérlelhetetlenül és visszavonhatatlanul áll mindenre, ami emberi és e világi, ami emberi alkotás, és teremtmény, a halál és a mulandóság törvénye.

Ugyanezt érzi át a mai ember is, — talán erősebben, mint »boldogabb időkben« élt régebb nemzedékek. Mert az elmúlt években az egész emberiségre szakadt szörnyű átélések nyomán még bizonytalanabbá vált egzisztenciánk. Mi láttuk és átélünk a háború rettenetességeit, amikor másodpercek borzalmaiban semmisült meg emberi életek, hosszú nemzedékek, évszázadok fáradságos munkájának minden gyümölcse és eredménye, sok olyasmi, amire meg gondolatlan időkben könnyelműen rámondtuk, hogy »maradandó alkotás« és hogy »örökkévaló«. Mi láttuk, hogyan válik céltalanná a munka és a fáradság, a küzdelem egy jobb és tisztultabb életformáért, olyasmiért, amit a szó legnemesebb értelmében vett humanumnak nevezünk. Céltalanná és értelmetlenné válik, mert mindent elnyel a kikerülhetetlen pusztulás és minden jóra törekvést elborítanak a gonoszságnak és az enyészetnek mindent a halál némaságával elfedő árjai.

Az emberi gondolkodás megkísérelheti, — aminthogy rem egyszer megkísérelte és mindig újólá megpróbálja, — hogy ne csak a mulandóság jelenségeit illessze bele a folyton változó élet rend-

³ A héber szöveg szerint: „Életed olyan előttd, mint a semmi; bizony lehetként áll mindegyik ember“. A görög szöveg lényege szerint nem mond újat, csak kiterjeszti a héber szöveg értelmét a mindenségre, ill. bekapcsolja egýén életünket a mindenség ritmusába.

jébe, hanem természetes magyarázatot is keressen mindarra, amé-
átokként üli meg életünket és a hiábavalósággal folytatott sziszi-
fuszí küzdelemmé teszi a legjobb, a legnemesebb és legszentebb
értékekért vívott fáradozásunkat, harcunkat. Ismerjük az ilyen tö-
rekvéseket, de nem feladatunk sem az, hogy felsoroljuk és vázoljuk,
sem az, hogy bírálat tárgyává tegyük őket. A mi feladatunk, hogy
az Irás világitásába állítsuk az elmondottakat.

Az apostol számára nem magától értetődő, hogy a teremtett
világ a mulandóság hatalmában van, így ez számára nem is »ter-
mészetes« vagy másként: nem tartozik bele Isten teremtési rendjébe.
A világ »alávettetett« a hiábavalóságnak és pedig »nem önként«,
hanem »a miatt, aki azt alávetette«. Ez pedig azt jelenti, hogy a
világ a hiábavalóság hatalmába annak akaratából került, aki a
világot Ádám bűnesete miatt kiszolgáltatta a mulandóságnak és
a »hiábavalóságnak«, a tehetetlen fáradozás mindig megújuló és
mindig célt tévesztő nyomorúságának. Róm. 5,12—21. verseiben
rajzolja meg az apostol megrázó erővel Ádám bűnesetének a követ-
kezményeit. »Annak az egy embernek a vétke miatt minden emberre
kihatott a kárhozható ítélet«, »a halál minden emberre áterjedt,
mivel mindannyian vétkeztek.« Minden ember bűnössé lett. Ez pon-
tosabban nemcsak azt jelenti, hogy az ember, — azaz minden ember
— szembefordul Istennel egyszer-mászor, egyik vagy másik cse-
lekedetével, hanem azt, hogy az ember — minden ember, kivétel
nélkül, — a bűnnek, az Isten elleni lázadásnak, az Isten ellen for-
dulásnak a hatalmába kerül. Minden ember megszegi Isten akara-
tát, nemcsak esetenként, oly módon, hogy azután ismét visszatér-
hetne vagy visszatérne az Isten iránti engedelmességbe, hanem
akarata teljesen és maradéktalanul elfordul Istentől és az Isten-
ellenesség hatalmába kerül. Ezért hat ki a bűn az élet minden terü-
letére s nem szorítkozik kizárólag az Istenhez való viszonyunkra.

Hogy pedig mit jelent a *bűn és az Istentől való elfordulás az
ember és a népek életében*, azt Pál a Róm. 1,18—32 verseiben álli-
tja olvasói elé. A bűn nemcsak avval az emberiek következmények
jár, hogy az ember a bűn hatalmába kerül, szolgájává lesz a bűnnek.
A bűn azonnal kihívja maga ellen Isten haragját. Így közvetlen kö-
vetkezménye az is, hogy Isten ítélettel sújtja azt az embert, aki
bár ismerte Istent, de mégsem dicsőítette őt mint Istent és így
teljes okosságával együtt »hiábavalóságra jutott« *εὐαγαθόφρων*.
Róm. 1,21), vagyis a hiábavalóság hatalmába került. Az Istentől
elfordult ember minden vélt bölcsesége ellenére is bagytaggá lett:
Istennek nem szolgált, de szolgált a maga alkotta isteneknek, ha-
talmába került a világ titokzatos erőinek, ezek lettek istenei. Az
ítélet pedig az, hogy Isten kiszolgáltatta az embert, kiszolgáltatta
bűnös vágyaknak, szegyenletes szenvedélyeknek, nemtelen érzületek-
nek. Szenvedélyeivel, gonosz kívánságaival és nemtelen érzületével
az ember maga teszi tönkre önmagát. Aláássza egzisztenciájának
alapjait, állandóan lerombolja, amit fáradságos munkával épít és
alkot, megbontja és szétrombolja az emberi együttélés elengedhet-
etlen feltételeit, kezdve a közösségi együttélés alapsejtjén, a családon
emberi együttélés legmagasabb formájáig, az államig. Ez az Isten

s felfelé a társadalmi berendezkedések különféle alakulatáig és az ítéletéből származó kiszolgáltatottság rombolja le az Isten képre teremttségünket, teszi tönkre az imago Deit, tesz bennünket embertelen emberekké. S ugyanez a kiszolgáltatottság mállasztja szét szociális egzisztenciánk alapfeltételeit, tesz bennünket — bizonyos fokig és bizonyos értelemben minden embert — aszociálissá és antiszociálissá.

Egyfelől tehát a bűnben és abban a hatalomban, melyet a bűn minden ember és minden emberi életmegnyilvánulás fölött gyakorol, másfelől pedig az Isten ítéletében van a gyökeré és a végső oka életünk és a világ zűrzavarának, annak a ματαιότης-nak, mely tehetetlen és céltalan vergődéssé teszi nagyra, szépre és jóra törő, maradandót alkotni akaró élni-akarásunkat. A bűn és az ítélet miatt lesz semmivé és üres látszattá minden külsőleg fényes haladás, úgyhogy az emberiség életútjának a végén nem az egyre tökéletesbülő fellendülésnek, a prosperitásnak a boldog kényelme, a tökéletes béke vágyalmának a beteljesedése ragyog, hanem a civilizáció előrehaladását beárnyékolják az egyre szörnyszerűsebb katasztrófák, a pusztítás hatalmainak gátlás nélküli dühöngései egészen az emberiség végső öngyilkosságáig, — amint az éppen napjainkban az ítélet tüzeinek színeivel rajzolódik fel előttünk az atomenergia felszabadításának rémképeiben.

Amit pedig itt a Római levél néhány szakaszának kapcsán elvonultattunk szemünk előtt, az nem egyedül Pál apostolnak a szemléletmódja az Újszövetségben. Ha nem is ugyanezekkel a szavakkal, de alapján ugyanezt hirdeti az egész Újszövetség. Jézus úgy beszél az emberekről, mint akik »gonoszok« (Máté 7,11), a Hegyi Beszéd törvényértelmezésével pedig feltárja az emberi szív titkos gonoszságának a legeldugottabb indulatait is (v. ö. Máté 5,21 kk.) De ugyanő képek hosszú sorával rajzolja meg az ítéletet (pl. Márk 13,1—37) és példázatainak ismételtén visszatérő képzele valamilyen formában Isten számonkérése és ítélete. Nincs szükség ennek a részletezésére, aprólékos bizonyítására. Elég annak a megállapítása, hogy a világ zűrzavara az egész Írás egyöntetű tanúságtételé szerint a bűn következménye és Isten ítélete a világ fölött.

III.

A mulandóságnak, a hiábanvalóságnak, a ματαιότης-nak és vele együtt a szenvedésnek és nyomorúságnak, a halálnak és örökös pusztulásnak való kiszolgáltatottság, bibliai nyelven: az ítélet nem utolsó szava Istennek a világhoz. Nem ez Isten »tervének« és »háztartásának, οἰκονομία-jának az értelme és a célja. Isten magavetette a világot a hiábanvalóság és mulandóság hatalma alá, — de mégsem hagyta reménység nélkül. Mert maga a teremtett világ is fel fog szabadulni a mulandóság szolgálatából, hogy részesedjék az Isten gyermekei dicsőségének a szabadságában« (Róm. 8,20—21).

Az evangélium ennek a reménységnek az ígéje s az egész Újszövetség üzenete tulajdonképpen nem más, mint ennek a reménységnek a hirdetése, a hirdetése annak, hogy a mulandóság hatalmai-

nak, a bűn és gonoszság pusztításainak, egyszerűen a Sátán erejének a megtörése és egy új isteni világnak, az isteni igazságnak *δικαιοσύνη* és *ἀληθεία*, a kettő együtt), valamint a bibliai értelemben vett béke világnak a megépítése nemcsak a messze jövőbe tekintő bizonytalan ígéret, hanem Jézus Krisztusban valósággá lett isteni cselekedet. Keresztyének közt ennek a hitnek a tekintetében nincs különbség, különbség van azonban ennek a hitnek az értelmezésében. Pedig sok tekintetben ettől függ, hogy a keresztyénség, pontosabban az egyházak hogyan járulhatnak a maguk részéről hozzá a világ jelenlegi zűrzavarában az emberiség megbékéléséhez, az egyéni, a társadalmi (szociális) és állami élet gyógyításához. Ezért döntő fontosságú, hogy keresztyén hitünknek ezeket az alapvető tényezőket az Újszövetség világításában magunk elé állítsuk.

A mulandóságnak, a bűnnek, gonoszságnak és nyomorúságnak, a halálnak evvel a mostani világgal szemben hirdeti Krisztus *az Isten királyságának* — megszokottabb szóval: az Isten országnak — a βασιλεία τοῦ Θεοῦ-nak az eljövételét. Mit jelent ez az íge? Jelenti először is azt, hogy ebből a világból, a »hitetlen és Istentől elfordult nemzedék«-ből (v. ö. Mát. 17,17) nem vezet út Istenhez. Isten a mennyből haragjával sújt le az ember gonoszságára és istentelenségére (Róm. 1,18). A világ ítélet alá kerül, Isten királysága csak egy új *αἰών*-ban épül meg, akkor, amikor az Emberfia eljön az ég felhőin, hogy ítéletet tartson, s jobbra felől állítja a juhokat, balja felől pedig a kecskéket. Bármiképpen is értelmezzük azokat a képeket, melyek nagyrészt a hagyományos zsidó apokalyptika képanyagához tartoznak s melyeket Jézus felhasználott Isten királysága hirdetésénél, annyi nyilvánvaló: mindezek a képek, éppen úgy, mint Jézus példázatainak nagy része Isten királyságának az eljövételét és megvalósulását hozzá kapcsolják az ítélethez, melyben Isten felszámolja ezt a jelenlegi világot minden gonoszságával és a bűn, a halál és a Sátán benne uralkodó hatalmaival együtt. Az Isten királysága tehát nem az a legmagasabb erkölcsi érték, amely felé a jóakarató emberek erkölcsi erőfeszítésükkel töreksznek, vagy amelyet éppenséggel mi emberek valósíthatnánk valamiféle felfelé ívelő, Istenhez egyre jobban közeledő erkölcsi haladás útján. Sőt még csak azt sem lehet mondani, hogy a világ soha nem látott dicsőséges előkészületeket tehet az Isten országnak a fogadására, ha engedelmeskedik az Igének. Mert a világ nem engedelmeskedik az Igének: ha engedelmeskednék, akkor már nem volna »világ«! Az Apokalipszis is képeinek egyre halmozódó sokaságával arra figyelmeztet bennünket, hogy a világ nem közeledik a történelem folyamán Istenhez, ellenkezően, az, aki a világ fölött a hatalmat a kezében tartja, — *ὁ ἀρχὴν τοῦ κόσμου τούτου*, mondja Ján. 12,31, — mindegyere újabb kísérleteket tesz az Isten és a Krisztus elleni harcra mindaddig, amíg az ítéletben meg nem kötöztetik és erejét, hatalmát nem veszti teljesen. *Isten királyságának a megvalósulása tehát nem ennek a mi mostani αἰών -unknak, a mulandóság és hiábaváratóság, a bűn és gonoszság, a halál hatalmában szenvedő világnak az átforgalmazása, hanem a szó szigorú értelmében a »megváltása«, más szóval az, amit az apostol »új teremtés«-nek mond (II. Kor. 5,17).*

Amilyen világosan tanúsítja azonban az Újszövetség, hogy ebből a világból nem vezet út Istenhez s hogy ennél fogva nem ez a világ formálódik át az erkölcsi haladás eszközeivel Isten királyságává, éppen olyan világosan tanúsítja az Újszövetség a másik alapvetően fontos mozzanatot is. Ez pedig az, hogy *a bűnnek és a halálnak ez a világa egyfelől és Isten királyságának az új teremtetése nincs egymáshoz tisztára az idői egymásutániság sima viszonyában.* Más szóval ez a világ és Isten királysága nem úgy viszonylik egymáshoz, hogy e világot majd az ítélet után váltja fel Isten királyságának az új világa. *Isten királysága az evangéliumok tanúsága szerint eszkatológikus valóság, de Isten királyságának az eszkatológija nem tisztára idői jellegű.*

Isten királyságát Isten hozza létre szabad isteni cselekedettel, s ez az isteni cselekedetet nem köti meg semmiféle emberi tett vagy feltétel. Nem akadályozza emberek ellenállása, de nem is hozza közelebb vagy siettetni emberek készülése vagy legyessége. Nem is feltétele semmiféle emberi magatartás. Az evangélium pedig éppen azt akarja lelkünkbe vésni, hogy Isten nem vonult vissza a világtól, nem hagyta azt magára, hanem formálja azt már most is. *Krisztus nemcsak hirdeti az Isten királysága elközeledtét, hanem Őbenne az már itt is van.* Isten királyságának az elközeledtére nem lehet felkészülni olyan módon, hogy keressük a világtörténelem folyásában eljövételének jeleit. Hiszen Jézus már ellenfeleinek is azt mondta, hogy Isten királysága »ott van közöttük» *ἐντὸς ἑμῶν ἐστίν*, Lk. 17,21). Itt van közöttünk is, mert a váltásági művét djadalmasan elvégzett Krisztus ott van tanítványainál mind a világ végezetéig (Mt. 28,20). Itt van, nem oly módon, hogy lassú fejlődés révén egyre inkább kiterébélyesedik, mintegy meghódítja és kovászával átjárja a világot, — mint ahogyan azt a mustármagról és a kovászról szóló példázat helytelen magyarázata alapján sokszor gondolják, — hanem itt van avval a titokzatosságával, melyet az apostol' avval a paradox formával jelöl meg: »reménységre váltattunk meg!» *τῆ γὰρ ἐλπίδι ἐσώθημεν* Róm. 8,24). Itt van úgy, ahogyan Jézus mondja: »Aki hallja az én igémet és hisz abban, aki engem küldött, annak örök élete van, az nem kerül ítéletre hanem átment a halálból az életre» (Ján. 5,24). Valóban úgy van tehát: Isten véghezvitte a váltáság művét és ezzel valami új kezdődött: Krisztus »életében, halálában és feltámadásában, és az Egyház eljövételében egy új kezdetet ismerünk fel az emberiség történetében.«⁴ Jézus, a Krisztus, a második és utolsó Ádám valóban »új kezdet« és pedig nemcsak abban az értelemben, hogy az általa elindított új *αἰὼν* ítélet a régi felett, hanem abban az értelemben, is, hogy *ez az új kezdet itt van már most is közöttünk, itt van a történelemben, mert hiszen »az Ige testté lett.* Ebben van a legmélyebb oka annak, hogy ez a mostani világ és *αἰὼν* egyfelől, mástelől pedig az Isten királyságának az új *αἰὼν* -ja nem állanak egymáshoz az idői egymásutániság sima viszonyában. Krisztus új kezdet *ebben* a világban és pedig éppen abban a paradox értelemben, hogy az Ige

⁴ „Man's Disorder“, 19. lap.

testté lett. Ez azt jelenti, hogy Krisztus ettől a világtól, a bűnök és a halálnak a világtól szabadított és váltott meg bennünket és pedig úgy, hogy a váltság művét ezen a világon, mint a testté lett Ige végzi el. Itt van a legmélyebb gyökere annak, hogy a váltság éppen olyan megdönthetetlen valóság, mint ahogyan egyuttal reménység: valóság a hit Krisztushoz ragászkodó engedelmisségében. Krisztus tehát olyan értelemben »új kezdet« az emberiség történetében, hogy a világ folyása, nemzedékek és korszakok változása, születés és meghalás, szenvedés, nyomorúság, háborúk és békekötések, egyszóval mindaz, amit magában foglal a *καταότης* fogalma, éppen úgy reális valóság, sőt halálos veszedelem az ember számára, mint ahogyan az volt Krisztus előtt is.

A Krisztus által létesített új valóságnak ez a paradox dialektikája nem szűnik meg akkor sem, ha az *Egyházia* tekintünk. Pedig az Egyházzal úgy vélhetnénk, hogy az Isten váltságának és munkájának szoros értelemben vett területe. Augustinus óta ezért próbálták sokszor és többféle értelemben úgy megragadni az Egyház jelentőségét, hogy az »Isten országa a földön.« Valóban, az Egyház az a közösség, melyben Isten »új erői központosságnak«, az Egyház »a záloga az új élet teremtői rendjének, melyet Isten akarata a világ számára rendel. Mert nemcsak hírnöke Isten rendjének, hanem egyuttal az a hivatása, hogy annak részleges kinyilatkoztatása (manifestation) is legyen.«⁵ Hiszen az Egyház *Krisztus teste*. Ez pedig egyfelől azt jelenti: az Egyház olyan organizmus, melyben minden egyes tagnak meg van az organikus funkciója s ezt a funkciót Krisztus akarata szerint teljesíti (v. ö. I. Kor. 12, 12 kk., Róm. 12,5). Más szóval az Egyházat és annak minden egyes tagját *Krisztus a Szentlélek új életet teremtő erejével formálja*. Másfelől pedig az Egyház Krisztus teste olyan értelemben, hogy néki feje Krisztus, tőle nyer minden erőt, Krisztus járja át Egyházát életének gazdagságával, ő neveli és növeli engedelmisségben önmaga iránt, hogy *üdvösségszerző tervének kedves, alkalmas eszköze legyen*. Ebben az Egyházban működik a Paraklétosz, aki feltárja a világ bűnét (v. ö. Ján. 16,8), Istentől elszakadottságát a szörnyűsége, leplezetlen valóságában s elvezeti Krisztus választottait minden igazságra (Ján. 16,13), Isten csodálatos üdvtervének, az ő titokzatos *οὐρολογία* -jának a felismerésére. Ez az Egyháznak az a csodálatos szépsége és dicsősége, mely feltárult már a patmoszi látnok szeme előtt is, mikor látta a napfénybe öltözött aszonyt (Jel. 12).

És mégis ebben az Egyházban ott van eleitől fogva a *konkoly*. Nincs mód arra, hogy ezt eltávolítsuk onnét emberi hatalommal. Az Egyház tagjait is eltölti »irigység«, yersengés és visszavonás«, nem a Lélek szerint, hanem »ember szerint járnak« (I. Kor. 3,3), beférkőznek közéjük a legrútább emberi bűnök is, amint arról pl. a jeruzsálemi vagy a korintusi gyülekezet története már az apostói korban tanuskodott. Már kezdetben ott vannak a hamis tanítók, és nincs semmi biztosíték arra, hogy nem sikerül időközönként bito-

⁵ „Man's Disorder“, 19. k. 1p.

rolniok az Egyház tanítóinak a székét is. A konkolyt azért sem lehet eltávolítani, mert a bűn magja ott rejtőzik a legkegyesebbekben is, s aki azt mondja, hogy benne nincs bűn, az magát csalja meg és Istent teszi hazuggá (I. Ján. 1,8—10). Ezért nincs úgy sem, mintha a Krisztus rendelte Egyház az eszmény volna, melyhez a valóságos, a tapasztalati egyháznak mindegyre közelítenie kellene. Az Egyház sem tehet egyebet, mint hogy könyörög és imádkozik nap, mint nap: »Jöjjön el a Te országod« és »Szabadíts meg minket a gonosztól«. Az Egyháznak az a »radikális megújulása«, melynek révén »egyre jobban kinyilvánítja Isten üdvtervét«, nem születik meg semmiféle emberi reformból, hanem egyedül Isten hozhatja azt létre és adhatja ajándékkul Egyházának ingyen való kegyelemből.⁶

Az Egyház minden imádságának és könyörgésének az alap- hangja és mindig visszatérő refrénje az ősi »Marana tha!« (I. Kor. 16,22): »Ámen, jövel Uram Jézus!« (Jel. 22,20). Mikor pedig az Egyház Krisztus eljövételéért könyörög, akkor az Egyház is várja az Isten fiának dicsőséges megjelenését, várja, hogy Krisztus eltöltse az ő dicsőségével, hogy Isten felragyogtassa azt a csodálatos pillanatot, amikor megvalósul az idők teljességének az *οἰκοτομία* amikor bekövetkezik az *ἀνακεφαλαιώσασθαι τὰ πάντα ἐν τῷ Χριστῷ, τὰ ἐπὶ τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς* és Isten mindent, ami a mennyen és földön van mintegy summáz, összefoglal, de egy- uttal meg is újít Krisztusban. Az Egyház tudja, hogy az időknek ez a teljessége egy új *αἰών* -ban érkezik el. De minden remény- ségével és vágyódásával könyörög a mulandóság és hiábavalóság, a *φθορά* és *μταίωσις* világából ezért a szabadulásért.

IV.

Van-e az Egyháznak küldetése ebben a világban, noha minden reménységével Isten új teremtése, új világa felé feszül? Avagy talán lenézi és megveti ezt a világot, kimenekül belőle a pusztába, hogy remeteséget vállalva azt az illúziót keltse: csak ott él Istennek és csak akkor élhet Istennek, ha a pusztában van, míg minden más életforma megalkuvás? De Krisztus maga azt hirdeti: Nem azért küldötte Isten a világba Fiát, hogy megítélje a világot, hanem hogy a világ üdvösséget nyerjen általa« (Ján. 3,17). Még világosabban mondja ezt meg az az Ige, melyben Jézus arról a Szentlélekről, a Paraklétoszról szól, aki a kinyilatkoztatást, Krisztus művét foly- tatja e világban. A Paraklétoszról azt olvassuk, hogy az »megfeddi« a világot (Ján. 16,8). Ez pedig pontosabban azt jelenti, hogy a

⁶ „Man's Disorder“, 20. lap: „Minden közös (egyházi) munkának az alapjául szolgál annak a közös hangsúlyozása, — az a meggyőződés, hogy ezek a tényleges egyházak fel vannak hívva saját életük radikális megújulá- sára, hogy tökéletesebben nyilvánkoztassák ki Istennek rájuk vonatkozó tervét. Az Egyházban mindig együtt kell meglennie annak a hitnek, hogy az **valóban** új teremtés, avval a követeléssel, hogy azzá kell lennie, aminek Isten rendelése szerint lennie kell“.

Paraklétoz nemcsak feltárja a világ előtt bűnét, mellyel Istentől elfordult és magát ítéletre, kárhozatra méltóvá tette, nemcsak megmutatja Jézus kinyilatkoztatásának isteni »igazságát«, azt, hogyan leszünk igazak Isten előtt és fogad el Isten minket igazaknak, és hogy e világ fejedelme minden látszólagos hatalom ellenére is már »megítéltetett«, hanem egyuttal a világot megtérésre szorítja. Megtérésre szorítja nemcsak a bűnnek, Istentől elszakadottságának a feltárásával, hanem avval is, hogy felajánlja neki Isten kegyelmét, mellyel Isten megbocsátja bűnét és Jézusért igaznak fogadja el. És megtérésre vezeti a világot, azzal is, hogy a Sátán, e világ fejedelme nem diadalmaskodhatik minden szörnyű hatalma és látszólagos pillanatnyi diadalma ellenére sem. Az igazság diadalába vetett hitnek a keresztyén értelme és mélységes igazságtartalma éppen az, hogy e világ fejedelme megítéltetett és soha többé nem maradhat győztesként a porondon. Vele pedig buknia kell minden hazugságnak és gonoszságnak is.

Ha azonban ez a Szentlélek műve, akkor ebben egyuttal benne van az Egyház küldetése is. Mert az Egyház Krisztus teste, ezaz szolgálja és eszköze Krisztusnak, Krisztus pedig szolgálatát az Egyházban a Szentlélek által végzi el. Ez más szóval azt jelenti, hogy *az Egyháznak van küldetése a világhoz. Ez a küldetés azonban nem világi feladat, vagy program a világ számára, hanem krisztusi küldetés vagy helyesebben krisztusi szolgálat.*

Az elmondottakból világos, hogy az Egyháznak nem küldetése és nem feladata, hogy jezt a világot átformálja vagy akár »megszentelje« Isten országává. Tehát nem feladata az Egyháznak egy új »tökéletes« életforma kiformálása, új társadalmi, szociális vagy gazdasági rend felépítése, új kultúrának és civilizációnak a teremtése, vagy ehhez hasonló. Minden ilyen kísérlet az Egyház kezén is emberi kísérlet marad s ezért mindegyre alá van vetve a mulandóság és hiábavalóság hatalmainak. Ezért nem lépett fel sem Jézus, sem az apostolok s velük az első gyülekezet sem szociális, sem gazdasági, sem kulturális, sem politikai programmal.

Az igazi, bibliai értelemben vett Egyház eleitől fogva másként teljesítette küldetését a világ felé. Ezt az Újszövetség alapján röviden néhány pontban foglaljuk össze.

1. Jézus már a Hegyi Beszédben feltárja Isten tökéletes akaratát s odaállítja a szeretet parancsolatába a tanítvány elé Isten követelését. »Legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei Atyátok tökéletesek!« (Máté 5,48). Istennek az akaratát életformáló erővé válik a tanítványokban. Ehhez képest inti az apostol is mindegyre gyülekezeit. »Formálódjatok újjá lelketetek megújhdása szerint, hogy meg tudjátok ítélni mi az Isten akaratát, mi jó, kedves és tökéletes« (Róm. 12,2). Így lesz a tanítvány »a világ világossága, a földnek sava« (Máté 5,13—14). *Az Egyház első szolgálatát a világ felé éppen az, hogy megmutatja az Isten jó, kedves és tökéletes akaratát.* Az Egyháznak Istennek ezt az akaratát nem mint erkölcsi eszményt kell hirdetnie, mely felé a jóakarátú embereknek az erkölcsi haladás útján kell közeledniök, hanem mint Isten örök és

változhatatlan törvényét, mely mindenkire feltétlenül és maradéktalanul kötelező, s amelyet sem egyesek, sem pedig közösségek, sem alattvalók, sem felsőbbiségek nem szeghetnek meg büntetlenül, még kevésbbé tehetik magukat túl azon, vagy változathatják meg. Az Egyháznak Isten e jó és tökéletes akaratát nem úgy kell hirdetni, mintha az csak a világ felé tekintő törvény volna, hanem hirdetni kell úgy, mint azt az engedelmességet, mellyel a keresztyének szolgálnak Istennek. Isten jó és tökéletes akaratának állandóan valósulnia kell az Egyház életében: ez a Szentlélek munkája és életformáló ereje. Nélküle nem Egyház az egyház és nem keresztyén a megkeresztelt. A Szentléleknek ez az életformáló ereje tanúsítja Isten kegyelmét, mely bűneink bocsánatában és az új élet ajándékában ragad meg bennünket. *Amikor az Egyház Isten jó és tökéletes akaratát hirdeti, akkor Isten kegyelmének az evangéliumát közvetíti* mindazoknak, akik hisznek Jézus nevében, és ugyanezt a kegyelmet kínálja fel mint megtérésre hívó ígét a hitetlen világnak is.

2 Ezzel szorosan összefügg a másik szolgálata is az Egyháznak. *Az Egyház kell, hogy Egyház legyen, mely »szentséggel és Isten iránti őszinteséggel«* (II. Kor. 1,12) *forogódik a világban.* Ezért az Egyháznak ki kell vetnie magából mindazt, ami nem engedelmeskedik és nem szolgál Urának. Tudjuk, nem szabad rajongásba esnünk. Semmiféle egyházfegyelemmel, de még megtérési és ébredési vagy megszentelődési mozgalmakkal sem lehet megteremteni a szentek tiszta és tökéletes gyülekezetét. Ezt az apostolok is tudták. Mégis minden igyekezetükkel azon voltak, hogy tisztán, szeplő nélkül és mocsoktalanul tartsák a gyülekezetet. Pál kiméletel nem ismerő hajthatatlansággal gáncsolta gyülekezeteiben a bűnt (v. ö. a korintusi gyülekezetben előfordult eseteket és az apostol leveleit e gyülekezethez), és mondott anatómát azokra, akik »más evangéliumot« hirdetnek, még ha mennyből alászállóit angyal volna is az illető (v. ö. Gal. 1,8). Bizonyos, hogy az Egyháznak a világ felé néző küldetését és szolgálatát talán semmi sem akadályozza és semlegesíti annyira, mint az a sok bűn és szenny, amely Krisztus híveihez tapad, s nem utolsó sorban az a sok irigység, versengés és visszavonás, mely az egyházakon belül és az egyházak közt tapasztalható. Az Egyházon »ne legyen szeplő vagy sömörögzés, vagy valami afféle; hanem legyen szent és feddhetetlen« (Ef. 5,27). A világhoz való viszonylatban is egyik fontos feladata az ökumenikus mozgalmaknak, hogy az egyházak közt a megértésnek és megtérítésnek, az egymáshoz közeledésnek a nagy művét szolgálják abban az értelemben, ahogyan az apostol inti a korintusiakat: *»Mindnyájan egyképpen szóljatok és ne legyenek köztetek szakadások, de legyetek teljesen egyek ugyanazon értelemben és ugyanazon véleményben«* (I. Kor. 1,10).

3. *Az Egyház szolgálata a világ feje az is, ahogyan az Egyház Istennek szolgál, őt tiszteli és dicsőíti,* magasztalja mindazért a kegyelemért, szabadításért és váltságért, melyet Krisztus által véghez vitt. Isten királyságának a »titkait« (Máté 13,11) nem látja meg és nem ismeri fel a világ, ahogyan nem ismeri sem az

Atyát, sem pedig a Fiút (Ján. 16,3). Amikor az Egyház szolgál Urának, akkor kell, hogy »avval az erővel szolgáljon, melyet Isten kíd: hogy mindenben Isten dicsőíttessék a Jézus Krisztus áltai, akinek dicsőség és hatalom örökkön örökké!« (I. Pét. 4,11). Az Isten dicsőítésének ebből a szolgálatából sok elveszett az Egyházban, amióta az Egyház szervezkedési formájában egyre inkább világi példaképek után indult, és istentiszteletében, valamint a kegyelmi eszközökkel való élésben, a felvilágosodás gondolkodásmódja jutott érvényre. Lassanként egyre inkább felismerjük azt a károsodást, mely ily módon érte az Egyházat és arra törekszünk, hogy az elveszett kincseket visszaszerezzük. Ily módon az Egyház is mélyül és erősödik a hitben, gazdagodik és gyarapszik a Lélek ajándékaiban. De ugyanakkor ez szolgálat a világ felé is. Mert az *Egyház küldetése a világ felé, hogy istentiszteletében és a kegyelmi eszközökben való szolgálatban tükröztesse Isten dicsőségének a gazdagságát.*

4. A missziói paráncs a világ népeit átfogó egyetemességével kívül esik itteni feladatunkon. Súlyos feladattá és megpróbáltatássá válik azonban az egyház számára a mai világban mindaz, amit az utolsó évtizedekben *szekuláris vallásoknak* szoktunk nevezni. Az új pogányságnak a legkülönfélébb áramlatai éppen azok közt a népek közt támadtak és jutottak félelmetes erőhöz, melyeknek körében az evangélium üzenete évszázadok óta hangzik, s melyeket nem alap nélkül szoktunk még »kereszténynek«-nek mondani. Az egyházak féltékenységükkel és elvilágiasodásukkal, a keresztények pedig hitetlenségükkel és a világhoz alkalmazkodó életmódjukkal maguk is nem kis mértékben felelősek a modern világ hitetlenségéért és az új bálványok hatalomra jutásáért. Mindezt mélységes bűnbánattal és szegénnyel, alázattal és Isten új kegyelméért esdekelve kell megvallanunk. Éppen ezért olyan súlyos feladat, de egyuttal magasztos küldetés is az Egyház számára, *hogy a szekuláris vallások új isteneivel és sokszor a legkülönfélébb álarcok alá rejtőző bálványaival szemben tegyen tanúbizonyságot az egyetlen igazi váltságról*, mely a Jézus Krisztusban adatott. Ezt szokták ma az Egyház »*prófétai szolgálatá*«-nak mondani. Ezt a szolgálatot várja tőle sokszor leginkább a világ és talán e szolgálat teljesítésénél talál az Egyház elsősorban nyitott fülekre. Mert a világ maga is sóhajtozik, nyög és szenved új bálványainak az igájában és várja a szabadító szót és cselekedetet, mely azoknak rabságából kiment. Annál felelősegteljesebb és nehezebb az Egyház küldetése és szolgálata, mert ebben a küldetésben hűséges az Egyház csak akkor lesz, ha nem enged sem politikai áramlatoknak, sem világnézeti irányzatoknak, vagy divatoknak, ha nem hull térdre a hatalom előtt és nem émitja el a bűn nyomorúsága miatt ítélet alatt szenvedőknek a zúgolódása, s ha nem lesz szolgájává sem alacsony-, sem magasrendűeknek. Ezt a szolgálatot az Egyház csak akkor teljesítheti, ha enged a Paraklétoz vezetésének, aki feltárja a világ bűnét és elvezet minden igazságra.

5. Az Egyháznak a »*prófétai küldetésével*« függ össze — s a kettő mégsem ugyanaz, — *hogy az Egyháznak hirdetnie kell a világ felé Isten örökkévaló változhatatlan törvényét, azt a megdönthet-*

ten végzését, hogy »megfizet kinek-kinek cselekedetei szerint« (Róm. 2,6). A világtörténelem nem olyan értelemben az ítélet, hogy a világ a maga tapasztalati eszközeivel ismerhetné fel, hogyan jutalmaz és hogyan büntet az Isten. Csak a hit véli felismerhetni életünk egyes fordulójában, a nemzetek történetének változásában, a világ sorsának alakulásában hol Isten kegyelmének ajándékait, hol pedig ítéletének büntető csapásait. Annál nagyobb a felelőssége az Egyháznak, hogy hirdesse; senki sem vétkezik büntetlenül. Egyesek éppen úgy mint a közösségek, családok, népek és nemzetek, a társadalom és az állam egyaránt kell hogy mindig szemelőtt tartsák Isten törvényét és neki engedelmeskedjenek. Istennek ez a megmíthatatlan törvénye lehet csak életfelfogásunk alapja, ehhez kell igazodnia minden közösségi és társas (szociális) életnek, különben saját alapjait ássa alá és életfontosságú előfeltételeit semmisíti meg. Isten örökkévaló törvényének a hirdetése a világ felé az Egyháznak küldetése, de egyuttal egyik legfontosabb szolgálata is, melyet teljesíthet azok felé, akik a bűn és halál hatalmában vannak. Ennek a küldetésnek a teljesítésével lett a törvény »nevelőmester a Krisztusra« (Gal. 3,24).

6. Már hangsúlyoztuk, hogy az Egyháznak nem feladata, hogy az evangélium alapján próbáljon felépíteni társadalmi vagy gazdasági rendet vagy kultúrát, ill. civilizációt. *Még kevésbé volna helyes, ha az Egyház valamilyen társadalmi vagy gazdasági rendet, vagy valamilyen politikai életformát, valamely kultúrát (civilizációt) keresztényen bélyegzővel látna el*, illetve azt minősítené az egyetlen keresztény társadalmi stb. rendnek. Intő figyelmeztetéssel szolgál e tekintetben, hogy *az első kereszténység nem lépett fel sem szociális, sem gazdasági, sem politikai, sem kulturális programmal*. Még az ókor legsúlyosabb szociális kérdésével, a rabszolga-kérdéssel szemben sem érvényesített az apostoli kereszténység forradalmi törekvéseket. Ellenkezőleg, Pál apostol a korintiusiakat arra inti, hogy »kiki amely hívásban elhivatott, abban maradjon« (I. Kor. 7,20). Onesimost pedig, a szökött rabszolgát visszaküldi gazdájához, Filemonhoz (lásd a Filemonhoz írt levelet). A szociális kérdés megoldása az apostoli kereszténység számára nem a szociális forradalomban van, hanem egészen másutt: Filemon a szökött rabszolgát úgy kell hogy visszafogadja, mint »szeretett testvért« (Filem. 16). Pál nem írja Filemonnak, hogy tekintsen el a kártól, melyet neki Onesimos okozott, hanem magára vállalja a rabszolga által elkövetett jogtalanságot és Onesimos tartozását (Filem. 18). Így alakul ki a gyülekezetben új testvéri viszony azok között, akik közötti szociális tekintetben súlyos különbség, sőt talán szakadék van. Ilyen értelemben »nincs zsidó, sem görög, nincs szolga, sem szabad, nincs férfi, sem nő: mert ti mindnyájan egyek vagytok a Krisztus Jézusban« (Gal. 3,28).

Ez az új testvéri közösség lesz az alapjává azoknak az intelmeknek, melyek az apostoli levelekben a gyülekezetben élő keresztény testvérek szociális viszonyait rendezik. Egyfelől már a gyülekezet maga is új szociális közösség, olyan közösség azonban, mely alapvető módon részesedés Krisztus testében és vérében (I. Kor.

10,16—17). A Krisztusban való részesedés által lesz a gyülekezet Krisztus testvé, — ma azt mondanánk, olyan organizmussá, — melyben a tagok szolgálata jó rendben kiegészíti egymást (I. Kor. 12,12—31). Ez a szolgálat nemcsak azt jelenti, hogy a gyülekezetben »mindenek ékesen és jó renddel legyenek« (I. Kor. 14,40), hanem jelenti »egymás terhének a hordozását« és ilyen módon »Krisztus törvényének«, t. i. az egymást megsegítő testvéri szeretet parancsolatának a betöltését (Gal. 6,2, v. ö. Ján. 13,34). Ez a testvéri közösség és benne a szolgálatok egymást kiegészítő »jó rendje« építi fel a gyülekezet belső rendjét.

Az új testvéri közösség azonban nemcsak a gyülekezetnek, mint új szociális közösségnek a belső rendjét építi, hanem — másfelől — új alapon rendezi a *gyülekezet tagjainak egymáshoz való szociális viszonyát* is. Eleitől fogva megfigyelhető a gyülekezetben egy új szociális magatartás. Ez jelentkezik már a jeruzsálemi gyülekezetben is, amelyről azt olvassuk, hogy »a hívők sokaságának szíve-letke egy volt, senki semmi vagyonát nem mondta a magáénak, hanem mindenük közös volt« (Csel. 4,32, v. ö. 2,44). Ez a közösség a szeretetnek és egymást megsegítésnek a közössége.⁷ Ez az új közösség nem változtatja meg a meglévő szociális adottságokat és kereteket. Ez nemcsak a rabszolgaságra vonatkozó és fentebb említett apostoli rendelkezésből látszik, hanem tanulságosan nyilatkozik meg az u. n. »házi táblák«-ban is (v. ö. Kol: 3,18—4,1; Ef: 5,22—6,9; I. Tim. 2,8—15; 6,1—10; Tit: 2,1—10; I. Péter 2,13—3,17). Az apostoli intelem ezeknél a szociális alapviszonyokból indul ki s azokat tölti meg új tartalommal, mely a Krisztusban nyert váltsághoz

⁷ Ezt a közösséget szokták sokszor úgy emlegetni, mint az **ösgyülekezet** „**kommunizmusát**“ Kommunizmusnak nevezni a jeruzsálemi gyülekezet közösségét, azonban nagyon is félreérthető, sőt könnyen megtévesztő dolog. A „kommunizmus“ t. i. a történelem folyamán mindig olyan — kisebb vagy nagyobb — szociális közösséget jelentett, amelyek az egyéni termelési rendszerrel valamilyen formában a közös (kollektív) termelés gazdasági rendjét valósították meg. A jeruzsálemi gyülekezetben azonban nem volt szó semilyen formában arról, hogy a gyülekezet közös tulajdonba vette volna tagjainak a vagyonát abból a célból, hogy kollektív termelési valósítson meg. Ellenkezőleg hangsúly van azon, hogy minden gyülekezeti tag tetszése szerint megtarthassa vagyonát és saját tetszése szerint gyümölcsöztesse azt (v. ö. Csel. 5,4). Nem olvassunk arról sem, hogy egyes gyülekezeti tagok az egyéni tulajdonukban levő termelési eszközöket (pl földjeiket vagy egy-egy ipari berendezésüket) köztulajdonba adták volna közös termelés berendezése érdekében. A jeruzsálemi gyülekezetben csak arról volt szó, hogy egyes gyülekezeti tagok földjeiket eladták (nyilván a gyülekezetén kívül állóknak) és ily módon pénzzé tették, hogy ebből az összegből megélhetést biztosítsanak a „szegényeknek“ (talán olyanoknak, akik eredetileg nem voltak jeruzsálemi lakosok, de most mint gyülekezeti tagok Jeruzsálemben éltek és ott várták Krisztus eljöveteletét). A mögött pedig, hogy egyes gyülekezeti tagok eladták vagyonukat az a hit rejtőzött, hogy közel van Krisztus eljövetele s akkor egy új világekorszakban úgy is megváltozik minden.

és a testvéri szeretetnek e váltságában nyert új parancsolatá-hoz igazodik.

Nem feladatunk e helyen e rendelkezések részletezése. Csak arra kell rámutatnunk, hogy az Egyház szolgálatát a világ jelé az, ha egyfelől önmagán belül megvalósítja a testvéri közösség új rendjét, másfelől pedig tagjaiban építi a szeretet egymás terhére hordozó szolgálatát.

De feladata az Egyháznak a világ jelé az is, hogy az emberi együttélés erkölcsi feltételeit és követeléseit kidolgozza olyan szociális etikává, melynek normája a szeretet új parancsolatában gyökerező isteni igazság (iustitia) rendje.⁸

7. Ezzel kapcsolatban kell utalnunk arra a szolgálatra is, melyre az Egyház az állammal szemben van hivatva. Ez a szolgálat kettős.

Róm. 13. jól ismert igéj értelmében az Egyháznak tanúságot kell tennie arról, hogy az állam Istentől vette hatalmát, — akár elismeri ezt, akár nem. Eppen ebben van az emberek kezébe adott hatalomnak a magas méltósága, de egyuttal súlyos felelőssége. Ezért tartozik végső fokon a hatalomnak minden birtokosa felelőséggel Istennek. Ilyen értelemben a felsőbbség vagy általánosabban: minden állami hatalom gyakorlója »Isten szolgája«, aki Isten megbízásából és Isten felhatalmazásából gyakorolja hatalmát és teljesíti kötelességét. Ezt a kötelességet az apostol avval írja körül, hogy a felsőbbség »Isten szolgája a te javadra« (Róm. 13,4). Az Egyház feladata, hogy hirdesse az államhatalomnak ezt a méltóságát, azt ne kisebbítse, hanem a maga teljes valóságában állítsa oda az alattvalók szeme elé. De hirdesse hatalmának méltóságát és kötelességét az állam, a hatalom birtokosai felé. *Az Egyház feladata, kötelessége és küldetése, hogy állandóan tükröt tartson a hatalom birtokosai elé, melyben meglátják hatalmuk igazi méltóságát és igazi felelőséget, éppen azt, hogy csak akkor használják hatalmukat, helyesen és csak akkor töltik be kötelességüket, ha azt Isten szolgáiként gyakorolják és Istennek szolgálnak vele.* Ilyen értelemben feladata az államhatalomnak, hogy »viselje a kardot« és dicsérje a jót, büntesse a gonoszt, t. i. azt, ami Isten törvénye szerint jó, ill. gonosz.

Evvel kapcsolódik az Egyháznak a másik szolgálata az állam felé. Ez a szolgálat abból a különleges veszélyeztetettségéből ered, melynek az állami szüntelenül ki van téve. Ez a veszélyeztetettség abban a kísértésben gyökerezik, mely állandóan arra csábítja a hatalom birtokosait, hogy függetlenítsék önmagukat Istentől, sőt istenítsék a hatalmat és annak birtokosát az államot. Az az államhatalom pedig, mely önmagát isteníti, szükségképpen bálványá, bibliai értelemben εἰδωλον -ná lesz. Az államhatalomnak ezt a démonikus veszélyeztetettségét ismerte már az első keresztyénség is, amint arról különösen az Apokalypsis tesz tanúságot. *Az önmagát istenítő, démonizált államhatalom pedig nemcsak függetleníti ma-*

⁸ Jelentős kísérlet ebben az irányban Brunner könyve: „Gerechtigkeit. Eine Lehre von den Grundgesetzen der Gesellschaft ordnung.“ Zürich, 1943.

gát Istentől, hanem egyenesen istenellenessé válik, küzd és hadakozik Isten ellen, hogy önmagát érvényesíteni és fenntartani tudja. Hogy mit jelent az ilyen démonikussá vált államhatalom, azt nemcsak a régmúlt példái (pl. a római birodalom császárkujtusza), hanem a legközelebbi múltnak (sőt jelennek) mindannyiunk előtt ismer: borzalmas emlékezetű esetei mutatják. Az Egyház feladata és küldetése a világhoz az, hogy ezt a veszedelmet necsak maga lássa meg, hanem állandóan megláttassa a hatalom birtokosaival és arra figyelmeztesse, attól óvja őket.

8 Küldetésének teljesítése során az Egyház éppen úgy, mint Krisztus minden egyes tanítványa ellenállásra talált a világban. Krisztus nem egyszer figyelmeztette tanítványait, hogy üldözni fogják őket (pl. Máté 5,11–12; 10,16–20) s hogy a világ »gyűlöli« őket (Ján 15,18; 17,14). *A tanítványnak éppen úgy, mint az Egyháznak vállalnia kell ezt a gyűlöletet és üldözést, mert csak így lehet az a tanítvány, aki nem feljebbvaló mesterénél (Máté 10,24), és csak úgy követi Urát, ha vállalja keresztyét is (Máté 16,24). Így lesz a tanítvány ott, ahol az Ura is van (Ján. 12,20; 14,3).*

Az Egyház szolgálata és küldetése a világ felé, hogy vállalja ezt a gyűlöletet és üldözést »a Krisztus nevéért«. *Isten terve a világgal az, hogy a kereszt által és a keresztől szóló íge »boldonsága« által mentse meg azokat, akik ezt az ígét hittel fogadják (I. Kor. 1,21). Ezért a legnagyobb szolgálat, amit az Egyház a világnak tehet, az, hogy vállalja és hirdeti ezt az ígét, s hogy maga is Krisztus keresztyében találja meg üdvösségét, békességét. Az Egyház küldetésének a végső summája az, hogy odaáll a kereszt alá Keresztelő János bizonyágtételével: »Ime, az Istennek ama bányája, aki elveszi a világ bűnét!« (Ján. 1,29).*

Ezek azok a legfontosabb pontok, melyekben az Egyház küldetését a világhoz körülírhatjuk. Első pillanatra talán csekélynek vagy éppen nem kielégítőnek látszik ez a szolgálat, mert hiszen nem ígéri, hogy egy új, a jelenleginél jobb és tökéletesebb világot formál, nem ígéri, hogy megszünteti ennek a világnak ránk nehezdedő szörnyűséges »zürzavarát« és nyomorúságát. Azonban Isten »terve« evvel a világgal nem az, hogy ezt a mi mostani világunkat formálja át az ő birodalmává és királyságává, noha királysága rejtve és titokzatosan már valóság azokban, akik új teremtéssé lettek Krisztusban. Krisztus gyülekezetének minden felelőssége e világgal szemben összefoglalatik abban, hogy óvásával és intésével, megterésre hívásával és bizonyágtételével Krisztusról felkínálja a hitetlen világnak a Krisztus által szerzett vájtágot, mindaddig, amíg tetszeni fog Istennek, hogy ő maga foglaljon össze és újítson meg mindeneket, mennyieket és földieket egyaránt Krisztus Jézusban.

Ez az Isten terve a világgal: hogy Krisztusban, egyedül Krisztus Jézusban adjon neki békességet.

Dr. Karner Károly.

Az egyház dicsősége és gyalázata.*

»Az igazság felmagasztalja a nemzetet; a bűn pedig gyalázatára van a népeknek« — szól a béldabeszéd (Péld. 14,34). Bizonyára tapasztalatból született, bölcsesség ez Izráel ajakán. Isten választott népének dicsősége nem egyéb, mint az igazság (cödáká) vagyis az egy igaz Istennek félelme, az ő kijelentkezett törvényének tisztelete és megtartása. A gyalázat pedig az ő szemében nem más, mint a bálványimádás és az Isten parancsolatainak áthágása, röviden a bűn. Végtelen egyszerű szemlélete ez a dolgoknak.

Ha az Újszövetség népére, a keresztyén anyaszentegyházra alkalmazzuk (és nem minden jog nélkül), akkor ilyesféle feleletet kapunk problémánkra: az egyház dicsősége az az igazság (dikaio-syné), melyet a Krisztusban bir, »ki lön nekünk igazságul« (I. Kor. 1,30.); gyalázata pedig a keresztyénségnek minden vétke, bűne, amellyel az ő Urát, Krisztusát megcsúfolja, igazságát elékteleníti. Így is mondhatnánk: *Az egyház dicsősége az, aminek Isten szánka és meglelte a világban, az a fényes kincs, amit Istentől kapott ajándokul; gyalázata pedig az, amivé az ember teszi, meghomályosítva, sőt beszennyezve Istentől kapott kincsét szentségtelen ke-zével.*

Végtelen egyszerű szemlélete volna ez a dolgoknak. Az idealista-humanista gondolkodás is megelégedhetnék vele: megfestenék az egyház eszményi képét, ez lenne a dicsősége, azután számba vennék az egyház történetileg megvalósult alakzatait és itt ráakadnánk szegényfolyaira is.

Így volna, ha az Újszövetség tengelyében nem állana ott a kereszt. A Krisztus keresztje azonban óvá terte az ótestamentomi bölcseséget, komplikálta a dicsőség és gyalázat egyszerű szemléletét, újfajta teológiát hozott, az egyház fogalmára s valóságos állapotának megítélésére nézve merőben új mértéket szabott. Mert a Krisztus keresztjében összenőtt a dicsőség a gyalázattal. A golgothai kereszt is a gyalázat fája, mint minden bitó; de ez alatt a gyalázat, átok, sőt kárhozat alatt elrejtetett az Istennek teljes dicsősége.

Ezt a keresztyénségen kívülálló nem érti meg. Az az elismerés, vagy az a kritika, mely az egyházat kívülről szokta érni, sohasem eléggé tárgyilagos. Sokszor dicsérik az egyházat olyasmért, ami nem tulajdonképpeni dicsősége. És gyakran kárhoztatják olyasmért, ami nem tulajdonképpeni gyalázata. Tárgyilagosan az egyházat csak az egyházban élő, csak a Krisztus keresztjét szüntelen szemlélő és benne hívő lélek ítélheti meg. Nemcsak azért, mert a gyalázat mélységeit és a dicsőség magasságait belülről igazabban szemlélheti, de főképpen azért, mert egyedül csak a keresztyén szív tudja vallani, hogy *az egyház dicsősége éppen a gyalázatában van.* Péter és apostoltársai örömmel menének el a tanács elől, hogy

* Elhangzott Sopronban a magyar ökuménikus bizottság tanulmányi konferenciáján, 1917 május 12-én.

méltókká tétettek arra, hogy az ő nevéért gyalázattal illettessenek» (Csel. 5,41.). Így csak a keresztyén ember tud gondolkodni. Ez a keresztyén gondolkodás tükröződik a Zsidókhoz írott levélben is, midőn a szentírő visszavetíti a kereszt fényes árnyékát Mózesre, azt állítván róla, hogy »Egyiptom kinceinél nagyobb gazdagságnak tartotta Krisztus gyalázatát» (Zsid. 11,26.).

Az elmondottakból világos, hogy mikor vallomást akarunk tenni egyházunk dicsőségéről és gyalázatáról mostani állapotunkban, akkor ezt azzal a belső szemlélettel és a *kereszt teológiájánál* a mértékével kell tennünk. Nem bújunk ugyan ki a világ kritikája és fenyegetése elől, sőt olyan szeplőket is szégyen számba veszünk, melyeket a világ föl sem fedez rajtunk. De viszont azt sem tehetjük, hogy a világ szabja meg nekünk, mi a dicsőségünk, és mi a gyalázatunk, mit cselekedhetünk emelt fővel és mi miatt tartunk bűnbánatot. Mert tudjuk, hogy *a kereszt gyalázata a mi legnagyobb dicsőségünk.*

Ezekután részletekbe menően kívánom felmutatni néhány ponton az egyház dicsőségét és gyalázatát. Mindig úgy, hogy szemelőtt tartom az egyház bibliai képét, Luthernek és hitvallási iratainknak a tanítását és ebbe helyezem be azokat a mondanivalóinkat, melyek a *mai magyar evangélikus egyház vallomásainak* vehetők. Az egyes pontokba foglaltak valójában nem szétválasztható gondolatkörök, csak a világosság kedvéért bontottam így részekre a tárgyalandókat.

1. Az egyház Krisztus teste.

Ez nemcsak azt jelenti, hogy élő organizmus, amelyben az irányító fő maga a feltámadt Úr, de azt is jelenti, *hogy az egyház sorsa a Krisztus sorsa.* Nem akárkinek a teste, hanem a Krisztusnak a teste, azé a Krisztusé, akit az Isten a mélységbe taszított és a halálból emelt fel. Krisztusban az Isten jött el és cselekedett hatalmasan; de az ő istenségét, hatalmát és dicsőségét elrejtette egyben. Eppen avégett rejtette el, hogy ebben a valóságos életben vihesse végbe az ő művét. Ugyanígy az *egyház is elrejtett*, bele van rejtve az élet valóságába; isteni méltósága bele van burkolva a földi alacsonyosság pólyájába. »Abscondita est ecclesia, latent sancti« vallja Luther. Az Apologia pedig arról szól, hogy a Krisztus országa *tectum cruce* vagyis a kereszt leple alatt áll előttünk. Szó szerint is témánkba vág a következő Luther-mondás: »A Krisztus országának dicsősége és hatalma olyannyira el van rejtve, hogy hacsak az ige prédikálása által a hallóérzékünknek meg nem bizonyítaná magát, egyáltalában meg nem ismerhetnénk, mert éppen mind ennek az elrejtése szövik a szemünkbe: gyalázata, gyengesége, alacsonyága.« (W. A. 4. 450, 39.). Ezt érti Luther az egyház *láthatatlanságán* is: »Az egyház Krisztus műve és teremtése. Nem jelenik meg úgy, mintha külsőleg megtapasztalható volna, hanem egész építménye belső az Isten előtt, ezért láthatatlan, invisibilis« (W. A. 4, 81, 12.) Minderre szerinte azért van szükség, mert ez a láthatatlan egyház a Jézus Krisztus országa és az ő teste.

A középkori egyház nem a theologia crucis, hanem a theologia gloriae alapján tanított mind a Krisztusról, mind az egyházzal. Isten láthatatlan dicsőségét kereste Krisztuson is és az egyházon is. Így lett a római katolicizmusban az egyház azonossá a Krisztus országával. Ez ellen tiltakozott Luther, midőn rámutatott az egyház láthatatlanságára, elrejtett voltára.

Viszont nem is szakította szét a kettőt olyannyira, hogy két egyházzá tette volna: látható és láthatatlan egyházzá. Igenis az empirikus egyház valósággal bírja az isteni örökkévaló javakat az ige és a szentségek által és a keresztyének nagy közösségében valóban ott található az igazi egyház. *A valóságos, látható egyházban ott van a szentek közössége.* Az Ágostai Hitvallás VII.—VIII. cikkelye ugyanezt fejezi ki, midőn hangsúlyozza, hogy jóllehet az egyházban sok képmutató és gonosz is elegyedik az igazán hívők közé, az egyház mégis valójában a szentek gyülekezete. Biztosítja ezt az evangélium hirdetése és a szentségek kiszolgáltatása. Ezek akkor is hatásosak, ha gonoszok hirdetik és szolgáltatják ki

Közvetlen dicsősége tehát nincs az egyháznak, eltakarja ezt a valóságos gyülekezetnek gyalázata, gyengesége, alacsonyága.

A mai magyar evangélikus egyház, ha nem is mindenestől, de jó részében újra világosabban látja ezt, mint látta egy generációval ezelőtt. S ebben nemcsak az a theológiai felelőtlenség játszott közre, mely főleg a fiatalabb lelkészemzedéket a harmincas évektől magával ragadta, de nagyon jelentős volt *a háborús éveknek ítéléte is.* Ma már látjuk, hogy nem mindenben volt helyes egyházunknak az az igyekezete, hogy az országban legalább számarányunknak megfelelően biztosítsa a közéleti tekintélyét, mert ez a dicsősége mulandó volt. Talán érthető abból, hogy szórványegyház lévén, ösztönösen védekezett, ahogy tudott, a további lemorzsolódás ellen, de sok erőt vesztettünk el a külső elismertetés kivívására, a belső egyházi munka rovására. Dicsekedtünk továbbá kulturális eredményekkel, az »intelligencia egyházának« nevezük magunkat (és a statisztika tükrében joggal!), de a nagyszerű iskoláinkból kikerült középosztályunk nem volt hűségesebb öre egyházunknak és nem volt bátrabb tanúságtévője az evangéliumnak, mint az egyszerűbb néprétegeink, sőt sok tekintetben fájdalmasabb csalódást okozott amazeknél. Így pirul most orcánk attól, amivel dicsekedtünk.

Viszont felfedeztük koldusruhánk alatt a kincseinket. Sanyarú, hogy olyan kevesen vagyunk és sok mindenben nem tudjuk felvenni más keresztyén felekezetekkel a versenyt, de mennyi áldás van abban, hogy ez a szétszórt kicsiny sereg meglehetősen egységes, talán a legegységesebb a keresztyén és világ, állam és egyház problémáiban. A *kisebbségi sorsnak* előnyeit is kezdjük kihasználni: a kis gyülekezetek lelki megmozdítása, a szórványok közegyházi segítése, a szomszéd-gyülekezetek híveinek, főleg ifjúságának egybe-seregeltetése és más jelek is erről beszélnek. Gyengeségünk tudata erősíti a külföldi evangélikussággal való kapcsolataink ápolását is. Az ökuménikus munka iránt való érdeklődés egyházunkban ugrásszerűen nőtt meg az utóbbi években. És legfőképp azt a látásunkat sorozzuk még ide, hogy sokak számára, akik eddig is egy-

házasak voltak, de az egyházban nem egyedül csak Krisztust keresték, most maga Krisztus a legfőbb kincs s ezt éppen azóta tapasztalták meg, mióta az egyház nyomorúsága nyilvánvalóvá lett. Az egyház a Krisztus teste, tehát a kereszt jelét viseli magán.

2. Az egyház az ige műhelye.

Már fentebb említettük, hogy az empirikus egyházban az igazi egyházat az ige és a szentségek szolgálata biztosítja. Az empirikus egyház nemcsak kerete tehát az igazi egyháznak, de valóságosan is össze van növe vele, mert hisz az igehirdetést és a szentségek kiszolgáltatását végzi. Márpedig az ige teremti és élteni az egyházat a Szentlélek erejével. Ugyanigy a szentség is, mint látható ige építi az egyházat. *Nincs az egyháznak nagyobb dicsősége mint az, hogy az Isten igéje működik benne.*

Mi Luther nyomán külön is hangsúlyozni szeretjük, hogy a keresztyén egyházra az *evangélium* hirdetése bízott. Mint a Nap teszi a nappalt nappallá, úgy az evangélium, a bűnbocsánat jóhíre teszi a szentírást és a prédikációt Isten igéjévé, az üdvösség munkálójává. S Pál apostolla valljuk, hogyha már a betű vagyis a törvény és a kárhoztatás szolgálata dicsőséges volt, mennyivel inkább dicsőséges a Léleknek, az Újszövetségnek, az igazságnak a szolgálata! (II. Kor. 3.)

Ebből következik, hogy mi az Ágostai Hitvallás V. cikkelyével felettébb nagy méltóságot tulajdonítunk az *egyházi hivatalnak*, mint amelyet »Isten rendelt az evangélium hirdetésére és a szentségek kiszolgáltatására«. Azzal az igénnyel lépünk fel, hogy Isten beszédszója meg ajkunkon. Ebben is Pál apostolt követjük, aki így ír Thessalonikába: »Hálát adunk az Istennek szüntelenül, hogy ti befogadván az Istennek általunk hirdetett beszédét, nem úgy fogadtátok, mint emberek beszédét, hanem mint Isten beszédét (amint hogy valósággal az is), amely munkálkodik is tibennetek, akik hisztek«. (I. Thess. 2,13.) Ez megegyezik a régi reformatori tétellel is: praedicatio verbi Dei est verbum Dei.

Ennek bizonyosságából pedig következik, hogy az egyházi szolgálatban helye van a *nyílt bátorságnak*. Ez az a bizonyos »parrézia«, melyről a Cselékedetek könyve (4,29; 31.), valamint Pál apostol is ismételtelen szól (II. Kor. 3,12. kk.; Eféz: 3,12): Az Isten igéje nincs bilincsbe verve, szabadon, nyíltan kell szólni az egyházban. Ez is az egyház dicsőségéhez tartozik.

Jaj, de mindez a dicsőség milyen elrejtett, mily sok gyengeség leple, gyalázat takarója földi; Isten örökkévaló akaratából is, meg a mi bűneink miatt is, jól kell tudnunk különböztetnünk gyalázat meg gyalázat között. *Van az igével kapcsolatban gyalázata az egyháznak, amit örömmel kell hordoznia mint dicsőségét, de van ami miatt bűnbánatot kell tartania.*

A mai magyar evangélikus egyház osztozik a mai világ keresztyéniségének abban az általános nyomorúságában, hogy az ige hirdetését az emberek nem veszik Isten szavának; a szöszék már csak egyike azoknak a katedráknak, melyek nagy számmal felállítottak

a világban is; az egyházi hivatal viselőjét egy beszélő embernek vélik a sok beszélő szónok közt s nem is éppen a legfontosabbak közül valónak; a keresztyén hívek beletörődnek abba, hogy csak hal- kan és szűk körben szabad a hit igazságait hirdetni. Világszerte mutatkozik ez századunkban. De nekünk magyar evangélikusoknak mintha fokozott mértékben kellene efelett bünbánatot tartanunk, mert sokszor hallgattunk és hallgatunk ma is gyáván, nem merjük az ige igazságait hirdetni a világi hatalmasságokkal való összetűzésnek félelmében. Holott az igéért való fogságunk az egyház dicsősége volna.

Azt viszont meg kell állapítani, hogy egyházunk igehirdetése az utolsó két évtizedben határozottan meglevenedett, biblikussá vált és az evangélizációkban közelebb jutott az emberek szívéhez is. *A theologikai újraeszmélődés sehohsem érezttette hatását annyira, mint éppen az igehirdetésben.* Jellemző, hogy a keresztség és az Úrvacsora szentségével való foglalkozás theológiában, szószéken, vallástanításban, konfirmációi oktatásban egyaránt nagy mértékben gyarapodott. Ez is mutatja, hogy kezdjük újra megérteni mind teljesebben: az egyház az ige műhelye.

3. Az egyház a hívők gyülekezete.

Ezen a ponton is folytathatjuk az egyház rejtett dicsőségéről szóló gondolatsort. Éppen mert elrejtett az egyház, lappanganak a szentek», azért csak a hit ragadhatja meg. A hit az a »magas művészet», mondja Luther, amellyel megfoghatjuk a magát nekünk rejtve kinyilatkoztató Istent. *Egyedül a hit az, amely a dicsőséget meglátja a kereszten.* Luther egyenest kimondja: »Amit hiszünk, annak rejtettnek kell lenni. Leginkább pedig akkor rejtett valami, ha szembenáll szemünkkel, értelmünkkel, tapasztalatunkkal. Amikor Isten meglevenit, úgy cselekszi ezt, hogy közben megöl. Ha megigazit, úgy, hogy közben bűnössé tesz. Ha égbe emel, úgy, hogy pokolba visz. Így rejti el az Isten örök írgalmát haragja mögé, igazságát igazságtalanság mögé. S ez a hit legmagasabb foka: hinni, hogy jószágos az az Isten, aki keveseket ment meg és sokakat elkárhoztat. Ha fel tudnám fogni értelmemmel, hogy ez az Isten hogyan irgalmas és igazságos, akkor nem volna szükség a a hitre. De mivel értelmemmel fel nem foghatom, így ajkalmam van gyakorolni a hitet» (De servo arbitrio).

Az egyház a hívők gyülekezete. Azoké, akik hitükkel megragadják az emberi ajkáról hangzó igében az Isten beszédét és akik a szentségeket szerző igék ígéreteiben hívva elnyerik a keresztség és az Úrvacsora isteni ajándékait, jöllehet földi elemekben kapják azokat. Az egyház a Krisztus keresztyén csüngők gyülekezete.

Ha ebből a szempontból tartunk számadást mai egyházi életünkben, meg kell vallanunk — a hitbeli megújulás kicsiny tüzeit nem tagadva —: *örüsi, hitl'en, lega'ább ts közönyös tömegekt jege borítja a gyülekezeteket.* A hitnek a fogalma sokaknál vagy intellektuális elhívéssé torzult vagy pedig még ennél is sekélyesebb általános vallásossággal azonos. Ezért hiányoznak életükben a hitnek

a centrális kérdései: miképp üdvözülök, hogyan nyerek bűnbocsánatot. Licsoda nekem a Krisztus, hol találom meg az Isten ígését, hogyan diadalmaskodom a test, a világ és az ördög kísértései között? Egyházunk módfelett szaporította az igehirdetésnek és a gyülekezeti összejöveteleknek az alkalmait, de eddig ennek csekély gyümölcse látszik a hit dolgában. Könyörögnünk kell a Szentlélekért, hogy szaporítsa a hívőket is a gyülekezetben.

4. Az egyház szeretetközösség.

Nem elég a kereszt kinyilatkoztatásában hinni, a keresztet élni is kell. *Amor crucis*-nak nevezi ezt Luther. És megrázó szavakat ejt róla. Egy 1523-ból való prédikációjában azt mondja: Isten nem akarja, hogy mi őt az ő isteni felségében, majestásában szeressük, hanem az ő teremtményeiben. Isten így szól az emberhez: »Ember, én hozzád magasan vagyok, engem föl nem érhetsz, ezért én előtted a felebarátodban mutakozom meg, azt szeresd és akkor engemet szeretsz.« De ez a felebarát szinte elsősorban a Krisztus, a megfeszített, az elhagyott. Azután minden bűnös és megvetett. Ezekkel kell *communio*-t vállalni a keresztyén embernek. Ennek három fokát különbözteti meg: ajándékozhatunk földi javakat testvéreinknek; azután lelki vigasztalást nyújthatunk nekik; de a legmagasabb fok, ha a bűneit hordozzuk. Ezt is úgy érti, hogy egyik embernek a másik papjává, sőt Krisztusává kell lenni. Kiki fődje el az ő tisztaságával felebarátjának gyalázatát, a szűz leány tegye az ő koszorúját a cédára, a kegyes asszony az ő fátyolát a házasságtörőre.

Ime, megint az *egyház dicsősége a gyalázat hordozásában van*. A bűnösökkel, megvetettekkel való közösség megtagadása pedig, akármilyen erkölcsi megfontolások alapján történik is, szégyene a gyülekezetnek. Kiváltképpen szégyene, ha a szenvedéstől való félelemből éli a maga tiszta, emelkedett polgári tisztesség köntösébe öltözött, de a valóságban önző, csupán a jót élvező és a mások terhének hordozásától irtózó életét.

Mit mondjunk e tekintetben egyházunkról a mai időben? Azt, hogy e tekintetben még nagyobb sivárság vesz körül, mint a hit dolgában. Nem, mint ha nem volna segítő szeretet. Ahhoz képesi, amilyen szegények vagyunk, szépen vannak szeretetintézményeink, de a felebaráti szeretetnek azt a fajtáját, amely *amor crucis* néven nevezhető, alig ismerjük. *Az emberek maguk küszködnek bűneikkel*, a gyülekezetekben is, a kisebb-nagyobb lelki közösségekben is. Szégyenünk, hogy az egyházi munkák közt éppen *a pasztoráció a legelhanyagoltabb* és hogy a hívek legkevésbé igénylik is, sőt el is zárkóznak előle.

5. Az egyház a misszió népe.

Már a szeretet közösségéről szóló rész bizonyíthatia, de még inkább bizonyítania kell ennek a misszióról szólónak, hogy *az egyház látható megvalósulásra vár*. A látható és láthatatlan egyháznak szíválását is veszedelmes, mert így az egyház a felelősség elől a láthatatlanságba menekül. Nem! A szentek és igazán

hívők közössége éppen a látható egyházban valósul meg. Pál apostol a korinthusi és a többi gyülekezetre egyaránt merete mondani: »ekklezia« vagyis az elhívottak, a világból kihívottak serege. Az első keresztyének számára ez nagy élmény, nagy esemény volt. Új közösségbe kerültek, hol megmentésük felől bizonyosak voltak. Luther ahhoz a vendégfogadóházhoz hasonlítja az egyházat, ahová az irgalmas samaritanus az útról főlisedett félholtat bevitte: meg volt mentve. Krisztus is így visz be a világ országútjáról az egyházba, ahol meg vagyunk mentve, ha még a gyógyulásunkhoz gondos ápolásra van is szükségünk.

De vajjon, elképzelhető-e, hogy az a megmentett és felgyógyult beteg visszatérve az országútra, hasonló sorsra jutott félholtak mellett részvét nélkül elmenjen? Ilyen a misszió nélküli keresztyén lélek. Maga meg van mentve, de érzéketlenül megy el a kárhozatba rohanó embertársai mellett. Luther azonban arra int: a mennyországba nem lehet egyedül bejutni, csak ha magammal viszem azokat, akiket az Isten reám bízott.

A keresztyénség nem a lélek magánügye. *Mi a világba küldöttünk.* Ha Isten minket kihívott a világból az ő egyházába, akkor értsük meg, hogy ő szüntelenül hív ki embereket, mégpedig általunk, a mi missziói munkánk igénybevételével. Az egyházban való lét nem pihenő, hanem mozgásban lévő élet.

A világ ma nagyon szeretné, ha az egyház bezárkóznék remete-magányába és lemondana hódításairól. Sajnos, bűnbánattal meg kell vallanunk, hogy egyházunk sok tekintetben a pusztá védekezés helytelen politikáját folytatta az elmúlt években és ma sem mer nekilendülni a mozdulatlan tömegek térítésére. A világ dicsérheti ezt az önfegyelmet, és okos tartózkodást, de az egyház Ura előtt szégyenkezniük kell miatta. Ugyanakkor az evangélizáció, a népmisszió harcokat idézhet fel egyházban és egyházon kívül, de ennek a kellemetlenségeit örömmel kell hordoznunk, mint a hódító kereszt dicsőségét.

Még megemlítem, hogy magyar evangélikus egyházunknak különösen nagy mulasztásai vannak a *külmisszió* terén.

Befejezem. Az egyház dicsősége és gyalázata ott nőtt össze a kereszten. Ha egyházunk a kereszt egyháza, akkor úgy vállalja a Krisztus gyalázat-fáját, mint az ő egyetlen dicsőségét!

Scholz László.

A nagy törés.

Az 1617-ik évi 18. és 19-ik törvények háromszázados fordulóján.

Ebben a rövidre fogott tanulmányban az évszázados fordulóval kapcsolatban rá szeretnék mutatni arra a tényre, hogy Kassa evangélikus város volt másfél évszázadon keresztül. Tekintve, hogy a bot hosszút két vége mutatja, én itt a másfél évszázadnak első köz-

ismert végét 1530-ból a »magyar Lutherrel« Dévay Bíró Mátyással figyelmen kívül hagyva, a másik végét kívánom bemutatni. Kassa evangélikus és tisztán evangélikus volta ép ott domborodik ki, ahol vége szakad. 1647-ben még nem szakad vége az evangélikusság vezető-szerepének. Ez a másfélévszázadot kitöltve csak Thököly után 1687 után szűnik meg. De 1647 jelenti az evangélikus város vallás-egységének megrendülését, mely egy negyed századdal később már összeomláshoz vezetett. Szeretnék rámutatni továbbá arra, hogy az evangélikus városnak milyen zárt vallási egységet biztosító szervezete volt a »kassai esperességben«. S ezzel kapcsolatban rá kell mutatnom néhány sorban arra is, hogy multunk értékelésében nem tudunk eddig a másik két egyházzal szemben s részükről számunkra igazságos elbírálást kivívni.

Ebben nagyrészt mi magunk vagyunk hibások, amennyiben multunk feltárását átengedtük a másik két egyház történészeinek. S itt egyházi férfiakra gondolok főként. Lelkészekre, akik a 16-17. századok vallási életét kutatták és tárták föl Kassán. Tiszteletreméltó munkát végeztek a város történelmi kutatásainak terén a református lelkészek. Ezek közül elsőnek Paikoss Endre abauj-beszteri ev. ref. lelkész adja ki könyvét Sárospatakon 1889-ben »A kassai helvét hitv. egyház megalakulásának története« címmel. Részletes sok szorgalommal összeállított munka ez. Öt évvel később jelent meg Révész Kálmán kassai evang. ref. lelkész tollából Budapesten a »Százéves küzdelem a kassai református egyház megalakulásáért« című mű, mely már címébe foglaltan is az 1550—1650-es esztendőket az I. Rákóczy György és neje Lorántffy Zsuzsánna által Kassán megalakított ref. egyházzért folytatott harc szempontjából dolgozza fel. A harmadik, legutóbbi református lelkész Dr. Szabó Lajos: »Kassai Kálvinista Krónika« címmel foglalta össze 1944-ben az egyház három évszázadát megalakulásától számítva. Elődjeinek elméletét elveti s a reformátusság történetét Kassán 1644-től kiindulva vezeti tovább. — Nem kevésbé értékes a katolikus történetírás sem. Különösen a tudós Dr. Wick Bélának vannak érdemei a mult kutatása terén. Több munkában foglalkozott a város katolikus multjával. Legutóbbi műve összefoglaló kivonatát adja egy élet kutatásainak és történet szemléleti meglátásainak. Kassán jelent meg 1941-ben, címe: »Kassa története és műemlékei«. — Evangélikus történetírókban szegény városunk. Nyomtatásban csak rövidebb cikkeket jelentek meg az egyház multjáról. A város, de még az egyház levéltárát sem dolgozták fel eddig. Pedig mind a két helyen értékes anyag áll rendelkezésünkre, melyből — mint ebben a szerény tanulmányban is — több történelmi fikciót oszlat-hatunk el. Kassa evangélikus multjára a figyelmet Gömörly János nyug. koll. gimn. igazgató, a kassai evangélikus egyház számos éven át közbecsülésnek örvendő felügyelője, hivatva föl több értékes tanulmányával, melyek az egyház értesítőiben s egyházi folyóiratokban jelentek meg. Ezenkívül elkezdette az egyházközség történetének rendszeres megírását is. Eddig a 16-ik századdal és a 17-ik század első évtizedeivel készült el. Mindez kéziratban. Ugyancsak kéziratban őrizzük Kemény Lajos munkáját. »A kassai ágostai h. evangé-

Tükus egyház története» címmel. Kemény Lajos a város levéltárosa volt s a levéltárból megítélése szerint egyházunkra vonatkozó adatokat kiírta. Munkáját 1918 július 29-én fejezte be. Igen sok értékes, eddig nem ismert adatot dolgoz fel munkájában. — Utolsónak említem az egyházközség latinnyelvű kézírásos jegyzőkönyvét, melynek feltárása nekem adatott meg. A jegyzőkönyvet bejegyzéseinek megfejtése után az első lapon a következő felíráttal láttam el: »Liber protocollorum venerandi Ministerii, sive Consistorii in XVII. saeculo. Cassoviae. (Adnotavit Gedeon Mohr V. D. M. — MCMXLVI: Die 10. Maji). — Munkámban még a következő történeti művekre hivatkozom: 1. Memorabilia Augustanae Confessionis in Regno Hungariae a Ferdinando I. usque ad II. Recensuit Joannes Ribini. 1787. — Tomus I. — 2. Hörk József: A Sáros-zempléni ev. esperesség története. — Monographia. — Kassán. 1885. — 3. Dejiny zvolenského evanjelického a. v. bratstva a seniorátu. Napísal: Ján Slávik dobronivsky evanj. farár. Banská Stiavnica. 1921. — 4. A soproni evangélikus egyházközség története. A reformáció négy-százados jubileumára. Gamauf Teofil soproni lelkész kézírati hagyatékának felhasználásával írta Payr Sándor theologiai akadémiai tanár. 1. kötet. Sopron. 1917. — 5: Dr: Kerek György; Polgári társadalmunk a XVII. században. Schirmer János 1625—1674. kassai kereskedő üzleti könyve alapján. Kassa Wiko. 1940. — A nemrég elhunyt nyug. kereskedelmi iskolai igazgató több értékes történeti munkával gazdagította a kassai történelmi irodalmat. A polgárság élete és a város gazdasági és társadalmi élete érdeklí őt elsősorban. Vallási kérdésben közömbös. — Végül megemlítem még, hogy a kassai esperességről rövidebb szlovák nyelvű tanulmányom jelent meg a »Kosický evanjelik« című egyházi értesítő V. évf. 7—8.-ik számában.

Sok feladat vár itt még reánk, hogy történeti kutatásainkban a mulasztásokat helyre pótoljuk. Nem vehetjük rossz néven a református történetírónak, hogy egyháza múltja érdeklí mindenk előtt, a katolikusnak sem vehetjük rossz néven ugyanezt. Történeti értékeink felkutatása és megvédése a mi feladatunk.

Szervezett evangélikus egyházi élettel Kassán a 16.-ik század végén és a 17.-ik század elején, főként azonban a Szepesváraljai zsinat után találkozunk. Ennek a különösen tehát 1614. után itt tapasztalható egyházszervezetnek és szervezett egyházi életnek első jelei a 16.-ik század végére esnek.

Kemény és Paikoss tudósításában találjuk az első egyházsabályzatot, mely 1570-ből származik. Ez a szabályzat szerződés jellegű, melyet a tanács a lelkészekkel kötött az egységes tanítás és az egységes szertartások biztosítása céljából. Ezért a következőket szögezik le: 1. A gyermekeket a templomban kell kereszteni s nem az otthonokban. A jelenlévők a nagytemplom déli, azaz az iskola felé néző kapunál először összegyülekeznek. Itt a lelkész rövid tanítás után megáldja őket. Majd beviszik a gyermeket a templomba a keresztelőmedencéhez, ahol az Atya, Fiú, Szentlélek Isten nevében megkeresztelik. Azután újabb tanítás következik és áldás. — 2.

Ez a pont az Úrvacsora vételéről szól. A lelkész tanítást ad erről a szentségről és buzdítja a hívőket a vele való élésre. Megadja a feloldozást s az engedélyt, hogy Úrvacsorához járulhassanak. Ahol ez szükséges, a szentséggel élni vágyókat ki kell kérdezni és egyenként szabad csak őket feloldozni. Különbség nélkül mind a három nemzetiség (magyar, német, szlovák) ugyanazokat a jogokat élvezi. Az idegenek is járulhatnak az Úr szent vacsorájához. Az Úrvacsorát csak a főoltár előtt szabad kiszolgáltatni s nem a templom valamely zugában, sem az otthonokban, sem pedig magán imaházakban. — Kemény szerint ez a rendelkezés a fülbegyónásra vonatkozik. Felhívják az egyháztagokat, különösen a magyar hívőket, hogy éljenek az Úrvacsora szentségével, mégpedig az előzetes magángyónás után, mely utóbbi módot ad a lelkésznek rá, hogy meggyőződjék a jelentkező hitéről és arra is, hogy a személyes feloldozást megadja. A tanács a továbbiakban elrendeli, hogy a jegyeseket az esküvő előtt 15 nappal a lelkész tartozik a templomban saját igazi nevük megadásával kihirdetni. A város dícséretes szokása szerint ennek háromszor kell történnie, hogy az esetleges akadályokat az érdekeltek még idejében bejelenthessék. Az egész gyülekezetnek imádkoznia kell értük. Fiatal jegyeseket csak a főoltár előtt szabad esketni az egész gyülekezet jelenlétében. Az esküt a lelkész veszi ki tőlük. — Az egyházközi asszonyok avatása a szokásos időben történjék. A lelkész az avatást végezze rövid beszéd kíséretében, melyben kitér a teremtés és a megtartás csodájára. Az istentiszteleteken mind a lelkészek, mind pedig a szenátus a fűrmenderrel az élen részt tartoznak venni. A népszószóló, a fűrmender vezeti a választott tanács tagjait a templomba a prédikáció meghallgatására.

A szervezett egyházi életnek következő emléke Kassán az 1580-ból fennmaradt hitvallás, melyet a város, vagyis az evangélikus egyház hivatalba lépő minden egyes új lelkészének esküszereiben meg kellett vallania. Szólt ez a hamis tanítással bejopakodó zugprédikátorok ellen, akiktől az evangélikus tanács féltette a város egységes, tiszta tanítását. A hitvallás szövege ez: »Én N. N. magyar hitszónok, tiszta szívvel hiszem, hogy a Fiú az istenihez az emberi természetet elválaszthatatlan egyesülés által magához vette, — jelen van testtel az égben — fensége és mindenhatósága által a világot kormányozza. S hiszem, hogy így az isteni természet elválaszthatatlanul egyesülve az emberi természettel összekötöttet és az isteni természet az emberivel egyesülve mindenütt jelen van.« (Paikoss 28—29. old.)

Az egyházi élet Kassán a 16.-ik századvégen egyenes irányban emelkedő a szabályokkal összefogott egységes rend felé. Az egyházszervezet egy további állomása az a német nyelvű szabályzat, melyet Kemény közöl s mely 1594 augusztus 21.-ről származik, melyet a következő pontok vannak: 1. Temetésnél, Úrvacsora kiszolgáltatásánál és a gyónásnál mindig azonos szertartást kell végézní. 2. Az ígét az 1530.-jki Ágostai Hitvallás; a Schmalkaldi Cikkék; s Luther Nagy és Kis Kátéja szerint kell hirdetni. 3. A hívőket az Úrvacsorával való mind gyakoribb élésre kell felhívni. 4. Semmiféle újítást nem szabad bevezetni a városi tanács tudtán kívül. 5. A

vezető lelkész különösen viselje szíven az iskolát s azt gyakran látogassa is. 6. A segédlelkészek (diakónusok) látogassák a betegekét és szolgáltatassák ki számukra az Úr szent vacsoráját. Minden vasárnapon déli 12-kor Luther Kis Kátéja szerint katechizációt tartartoznak tartani az ifjúság számára. 7. A vezető lelkész minden vasárnapon és minden csütörtökön prédikál, a segédlelkészek vasárnap délben és kedden. 8. A halotti beszédeket ingyen tartoznak elmondani. 9. Aki az Úr szent vacsorájához kíván járulni, annak előző szombatnapon alá kell magát vetnie a fülbegyónásnak s venie kell a feloldozást.

Sajnos a Kassán érvényes törvények hiánytalanul nem maradtak meg ebből az időből. Azonban a fentiekén kívül még az egyházi élet valamennyi ágát átölelő törvényes rendelkezésekre volt még szükség, amint ez követelménye a zavartalan és zökkenőmentes közösségi életnek. További törvényekre annál is inkább szükség volt s ezek a törvények egészen biztosan meg is voltak, amennyiben a város evangélikus, majd későbbben kevert társadalmának képe a 17.-ik századból rendkívül szemléletes módon megőrződött számunkra az evangélikus magyar gyülekezet latinnyelvű kézírásos jegyzőkönyvében. Ezt a jegyzőkönyvet a mindenkori lelkészek vezették s főként a házassági elválási ügyek tárgyalását tartalmazza 1629-től 1703-ig. A város és az evangélikus gyülekezet történetének ez a legközvetlenebb és ezért leghűbb forrása mutat rá a 17-ik századnak, mint az evangélikus kassai gyülekezet legfényesebb korszakának legkimagaslóbb és egyben az egyház szempontjából leggyászosabb eseményére az 1647.-ik évi 18.-ik és 19.-ik törvénycikkeire, amelyek soha már jóvá nem tehető törést jelentettek ennek a városnak történetében s az evangélikus egyháznak eljövendő közeli rabságát és évszázadokra kiterjedő mártíromságát hozták magukkal.

□ törvénycikkek hozatalának háromszázadik évfordulóján ve-
gyük szemügyre ezéknak a törvénycikkeknek létrejöttét és követ-
kezményeit. Ambár látszólag nem mutatnak ezek a törvénycikkek
ilyen nagy fontosságot, hiszen csak arról van bennük szó, hogy
Kassa városa beengedi falai közé a róm. kat. és ref. egyházakat,
s azok templomai, iskolái számára helyet köteles rendelkezésre
bocsátani. Azonban mindjárt másképpen bíráljuk el ezeket a hit-
cikkeket, ha tekintetbe vesszük azt az elkeseredett küzdelmet, melyet
ellenük a városi tanács s értük a fejedelem, a nemesség, a megye a
katolikusokkal szövetkezve kifejtettek. Ha továbbá tekintetbe vesszük,
hogy 24 esztendővel e törvények után az evangélikusok elvesztik
templomaikat (hiszen az 1671.-iki elvétel után Thököly alatt már
csak rövid időre kerültek vissza a templomok az evangélikusok ke-
zébe), az evangélikus papok földönfutókká válnak és 40 esztendő
multán Karaffa vérengzései Kassát is eléri s fájdalmasan érintik.
A már említett kézírásos egykori jegyzőkönyv pedig egészen vi-
lágosan mutatja e törvénycikkeknek bénító és az egyházközség
szervezetét életét megakasztó hatását. A jegyzőkönyvből ez egészen
világosan kitűnik, mert míg a bejegyzések 1629-től kezdve rend-
szeresen folynak két évtizeden keresztül az egymást leváltó lelké-

szek különböző kézírásos változatain át, — a törvénycikkek után, vagyis 1648-ban egyszerűen megszűnnek. Folytatásuk csak 1683-ban indul meg husz esztendőre, mely időt Sárossy János lelkész — későbbi rozsnói püspök — itteni működése alatt az elválási peres ügyek terén híven megőrökíti.

A fentebb, 1580-ból ismertetett hitvallás is már utal rá, mennyire fontos a városnak az egy vallás. A város nem akarja, hogy több vallás honosodjék meg falain belül. A század első feje minden külső harc és viszontagság ellenére ennek a törekvésnek teljes sikerét mutatja. Nagy szerepe van ebben az ág. h. ev. Alvinczy Péternek, aki évtizedes ittműködése alatt érvényt tudott szerezni az ágostai hitvallásnak s azt meg tudta védeni. De ugyancsak nagy szerepe van ebben Bocskay István és Bethlen Gábor református fejedelmek államférfiúi bölcsességének is, akik örömmel látták és pártfogolták a protestáns város evangélikus jellegét. A város jobbágyfalvaival együtt zavartalanul őrizheti meg zárt vallási egységét.

Ez a zárt és szabályokkal szilárdan kiépített vallási egység a 17.-ik század elejére készen van. Szabályai és rendelkezései a már fentebb említett törvényeken kívül kiterjedtek az egyháztársadalmi élet minden síkjára. A kézíratos jegyzőkönyvünkben szereplő elválási ítéletek bizonyítják azoknak a törvényeknek Kassán is meglévő érvényességét, melyek teljes terjedelmükben — Ribini közlésében — például a bányavárosoknak 1580 március 15—17.-én tartott körmöci zsinatából ránkmaradtak. Ezek a szabályok a házasság kérdésében éppen azt szögezik le, aminek a gyakorlatát a jegyzőkönyvünk bizonyítja. Vagyis, hogy a keresztyén felsőbbbségnek elsőrangú kötelessége a családi élet tisztaságán való őrködés. A vérrokonok házassága negyedik nemzedékig tilos. Ugyanígy a sógorságban levők sem házasodhatnak, össze negyedik nemzedékig. Az elváláshoz egykönnyen ne adja hozzájárulását a lelkész. Hiszen, amit Isten egybeszerkesztett, ember azt el ne válassza! Csak két okból engedhető meg az elválás: 1. házasságtörés és 2. hűtlen elhagyás miatt. Ha pedig előadódna, hogy a hitvest az ellenség elhurcolja, a hitvestársnak hűségesen kell reá várnia s csak akkor nyerhet hozzájárulást új házasságkötéshez, ha hitelt érdemlően bebizonyosodott a másik fél elhalálása. Az özvegy személyek házasságkötése csak fél évvel a megözvegyülés után mehet végbe. — A titkos eljegyzés érvénytelen. A házasulandókat háromszor kell kihirdetni. Mindezek a törvényes előírások érvényesek voltak Kassán is a kézírásos jegyzőkönyv bejegyzett adatai szerint.

A különös a kassai gyakorlatban — s egyben e nemében tudomásom szerint egyedülálló is — hogy az elválási ügyben a bírói döntést a lelkészi hivatal, »Ministerium«; vagy inkább a lelkészi kar, a lelkészi ítélőszék végzi. Meglepő ez, mert például Sopronban a kerület hatáskörébe tartozik (Payr 414. old.), másutt pedig az egyházmegyei közgyűlés ítélkezik, így Zólyomban (lásd Slávik 21—29), a sároszempléni egyházmegyében is (lásd Hörk 68. old.). Kézenfekvő tehát az a feltézés, hogy a kassai lelkészi kar nemcsak ezt a funkciót végezte, hanem általában Kassa jobbágyfalvaival, melyeknek száma Kerekes dr. legújabb kutatása szerint a 16.-ik század

végén 26.-ot tett ki (Kerekes: Polgári társadalmunk 23—26-ik old.), *különös esperességet* alkotott. S nem valószínűtlen az sem, hogy ezt a gyakorlatot megtalálnók a többi észak-keleti városkában is, úgyhogy amikor az öt, majd hat szabad királyi városról szólunk s ezek esperességéről, akkor tulajdonképpen hat esperességről szólhatunk s ebben az értelemben a *hat szabad királyi városi kerületről*. Ezt csak megerősíti az a tény, hogy 1614-ben (I. Hörk 11—14. lap) Xylander-Holtzmann István személyében külön szuperintendenst választanak a megyék és Zabler Péter személyében külön szuperintendenst a szabad királyi város. A legnagyobb valószínűséggel állíthatjuk, hogy Kassa lelkészi karával, Ministerium-ával, egyházmegyei elnökség szerepét tölthette be. Erre utal egyrészt az a tény, hogy házassági ügyekben a Ministerium illetékessége a környező falvakra is kiterjedt s hogy a környező falvak lelkészei a kassai szabályzatokat kötelesek voltak aláírni s ennek nyomai a jegyzőkönyvekben is megmaradtak. A környező falusi egyházközségeknek a kassai lelkészi karhoz való jogviszonyát egy helyütt a jegyzőkönyv így jelöli meg: »ex Ecclesia Cassa Uy Falusiensi Inspectioni Venerab. Ministerij Cassoviensi subjecta«. Ez az 1684 április 26.-ról származó bejegyzés tehát még mindig a Kassa-esperességi jogviszonyt mutatja, mely szerint a felügyeleti jog a lelkészi karé. (Kosický seniorát: Kosický evangélik 1946. 7.—8. szám.) Az egységes kassai esperesség életét törte ketté az 1647.-ik évi törvény.

A kassai egyházi szervezet szemét szűrt azonban kifelé s a másik két keresztyén egyház azon volt, hogy lábát megvethesse a város falain belül, ahová azonban a tanács az egy evangélikus egyház lelkészein kívül más lelkészt nem kívánt bebocsátani. A város ezért húzódozott I. Rákóczy György seregének befogadásától s csak 1644 március 12.-én, hosszas tárgyalások után vonult be ide a fejedelem. A város visszautasította a fejedelem ázirányú kívánságát, hogy állandó református papot, mint udvari papot tartasson magának Kassán. »A mi három religiónak exercitiomját illeti, közönségesen az Nemes Tanács, Firmender és Öreg Uraimékkal (a centumvirekkel) együtt ebben alkudtunk meg, hogy itt az mostani hivatalos papokon kívül többet ne tartsanak, ezért: 1. Mivel az jus patronátusság az régi szent királyoktul nekünk adattatott és csak azok lehetnek az nemes város papjai, kiket az város colectivo nomine: hívott, melyről sok szép régi privilégiumok extálnak és azoknak confirmatiojok, melyek régi usussal is roboráltattak...« (Rékész 49—50). Rákóczy elismerte a város kegyúri jogait s ez év március 10.-iki válaszában erről így nyilatkozik: »Második pont: Ezen várost minden szabadságiban, törvénytételre való authoritásában, régi szokásaiban, privilégiumában, akár a város határaitól, akár jószágairól lennének azok, ítem a város hostátaiban, jószágaiban és akármely territoriumában való haszonkeresésében intacte őket megtartjuk, értetvén eziránt jus patronatus ecclesiae Cassoviensis, a három nátion lévő egyházi szolgáltnak hivataljok, parochiális jövedelmek a pura augustana religionak, amint most, úgy ezután is templonukban szabadosan való publicum exertitium gyakorlása, kiből mi a várost sem nem impedáljuk, sem turbálni nem engedjük

s újítást sem teszünk.» (Kemény). Rákóczy ezenkívül még arra is kötelezi magát, hogy udvaránál állandó papot nem fog alkalmazni s az udvari pap csak addig tartózkodik a városban, amíg ő maga, vagy felesége s fia itt időznek. Itt vígyázó kapitánya azonban »ha mikor kommunikálni akarna, szabadon onnan kívül hívathatna magának prédikátort.« A város a fejedelmet csak ezeknek az ígéreteknek a leszögezése után bocsátotta be a városba, de meg kellett győződnie az ígéretek ingatag voltáról, mert három esztendő múltán kegyúri jog ide, kegyúri jog oda országos törvényekkel kényszerítették a várost a katolikus és református papok befogadására. (Kemény közlésében Kassa v. levéltára 1932 sz.)

Az országgyűlés már 1646-ban foglalkozott Kassa városa valósággyi kérdésével. Azt kívánta a gyűlés, hogy a városban mind a róm. kat., mind a ref. polgárok szabad vallásgyakorlatot nyerjenek. A kassai evangélikus lelkészi kar 1646 szeptember 24.-iki kelettel hosszabb latin nyelvű iratban tiltakozik ez ellen.

Hivatkoznak arra, hogy a városban kezdettől fogva az ágostai hitvallás uralkodott s amidőn Bocskay fejedelem a katolikusoktól visszafoglalta a templomot, az egyházban semmi változást sem tett, jóllehet kálvinista volt, hanem sértetlenül meghagyta őket vallásuk gyakorlatában, amint Bethlen is meghagyta őket ebben. Azért, ha bárki is eddig szokatlan, az ország törvényeivel ellenkező dolgokat akarna behozni, annak ellentállunk s elmentmondunk. 2. Az ágostai hitvallásnak az országban való befogadása és megerősödése után az őt szabad királyi város s velük néhány vármegye olyképpen egyesültek a superintendens választására s a nádori diploma alapján az evangélikus vallás gyakorlására és kegyúri irányítására, hogy egyik a másik sérelme nélkül semmit sem végezhet. S ha most a Kálvin vallásának papjai itt szabad vallásgyakorlatot nyernének, úgy többé nem egy, de két, esetleg több, különböző vallású superintendens gyakorolná jogát, amely nem csupán az eddigi szokásai ellenkezik, hanem egyházi szabadságaik ellen volna. Ebbe sem egvezhetnek bele s ennek is ellentmondanak. 3. Jól emlékezhetik a nemes tanács, hogy a meghívás az egyházi tisztség gyakorlására mindig ág. hitv. evangélikus vallású papok részére történt s nem kálvinista papok részére, valamint az egyházi tisztségbe való behelvezés is. Ha tehát, ami a kegyuraság révén minket illet, abban most változtatás történnék s Kálvin vallását követő papnak engedtetnék át, ha csak részben is, úgy a mi egyházi hivatalunk tekintélye és ereje azonnal megfogyatkozik s annak gyakorlása megkisebbednék. Az egyháziakban birt jogunkból tehát nem engedhetjük, hogy valami is elvesszen. 4. Kezdetről fogva máig itt ágostai hitvallású evangélikus lelkészi hivatal, Ministerium (itt utálnak a kassai esperességre!) volt s ez a törvényes. A kálvinista pap, Regéczy, azonban (lámcsak már két esztendővel az aulikus ref. pap bebocsátásával van panaszkodni valójuk!) újításokat hoz be, nekünk ellentmond s s oly egyházi szertartásokat végez, melyeket itt sohasem engedtek meg. Ha pedig neki, (Regéczynek, az első kassai ref. papnak) engednénk valamiben, úgy a katolikusok is könnyen megnyerhetnék vallásuk gyakorlását. S így, a városban nem egy, de két, vagy három

hivatalos egyház volna, amelyből mennyi zavar, viszálykodás, sérelem, gyűlölködés, szakadás, sőt lázongás származnék, mindenki megütheti. — Mivel pedig mi a krisztusi béke szolgálói vagyunk, hogy az ilyen változtatásból származó minden bajnak elejét vegyük s hogy mint kegyes keresztyének egy szívvel, lélekkel, egyetértésben és csendességben élhessünk, lelkiismeretünk ellenére hozzá nem járulhatunk, sőt teljes erőnkkel ellenmondunk ezeknek a szokatlan újításoknak. Azért intjük a nemes tanácsot, hogy ragaszkodjék a régi szokásokhoz, legyen ebben állhatatos, hogy félelemből vajamit is engedjen. Legyen abban a meggyőződésben, hogy a mi kegyes és alázatos könyörgésünk az emberi segítség hiányában minden szentekkel egyetemben az Isten segítségét meg fogja találni.

A kassai evangélikus »Venerabile Ministerium« fenti iratának visszhangja azok az utasítások, melyekkel a tanács a fejedelemhez irányított követeit: Miskolczy Gergelyt és Gombkötő Jánost ellátja. A fejedelemben csalódott tanács enyhén szemrehányó hangja érződik ki ezekből a sorközből, hogy a tanácsnak kell a fejedelmet ígéreteire emlékeztetnie. Ugyancsak Kemény közlésében így szólnak ezek az utasítások (Kassa v. levéltára 19397 sz.): »Tökéletes alázatos hűségünknek alázatos ajánlása után exhibeáljuk credentiaálisunkat ő nagyságának.«

A mellett jelentsék meg ő nagyságának, hogy midőn a minapi alázatos izenetünkre kegyes választ vártunk volna ő nagyságától, az alatt érkezik oda föllevő követ atyánkfiaiának bizonyos levelek, melyben tudósítanak bennünket ő kegyelmek, hogy az ő nagysága főember követei többekkel együtt a religio dolgát publicumra akarják bocsátani és egyetértvén a pápistákkal minden városokban a három religio introducáltatni, hogyha erről vagy ő nagyságával nem végeznük, kegyeletes parancsolatját felküldvén, avagy publicum exercitiumot nem engedünk városunkban helveticus uraiméknak.

Mely ő kegyelmek kívánságok mely igen ellenkezik az ő nagysága kegyelmes, minket religiónkbeli szabadságunkban megtartása felől való kegyelmes assecuratiojával, aminthogy régi szokásban és praxisban bevettetett, religio dolgáról iratott bécsi pacificatióval, artikulusokkal és az ő felséges diplomáival, melyeket most is helyben hagytak, alkalmasint vettünk eszünkbe, holott Bocskay és Bethlen boldog emlékezetű fejedelmektől semmi assecuratióknak nem lévén ezaránt, még sem engedték, hogy a religioról való új artikulusokkal szabad vallásunknak régi ususa renováltassék városunkban, hanem azon régi Augustana confession helyben hagyván, mint ez mai napig békesség ususában, ő nagysága is a mi kegyelmes urunk pedig nem más religiónak behozatására, hanem régi impediáltatott exercitiunak helyben való állatására felfegyverkezvén, úgy jött a mi városunkban is, hogy minket, kik az ő nagysága hívségéhez, oltalmazó szárnyaihoz ragaszkodtunk, azon religiónak ususában megtartatván, ezaránt semmi újítást ne tégyen, sőt mindenek ellen méltóztassék meg is oltalmazni s oltalmaztatni.

Mindenekokáért könyörögni kell újabban ő nagyságának, mint kegyelmes urunknak alázatosan, hogy ő nagysága megemlékezvén kegyelmesen mindebbeli méltóságos assecuritáójáról s mind pedig

egynéhány rendbeli követünk által való átyai ajánlásáról, kegyelmes ígéretével, méltóztassék odafellévő — vagyis az országgyűlésben lévő — főember követeinek kegyelmesen demandálni, hogy megdölvén az ő nagysága hívsége s oltalma alatt levő mostani nyomorult sorsunkat, sem religió dolgából, sem egyébaránt ne igyekezzenek sem magok terhelni, sem penig szabadságtalanságunkat, romlásunkat, anélkül is szomjuhozókat megrontani bennünket; ne láttassék sokaknak gonosz jövőendő példájokra a mi tökéletességünkért mostan az ő nagysága méltóságos gondviselő szárnyai alatt a külső jószágunknak megromlásával együtt azt a belső szabadságot is elveszteniünk amelyben boldog emlékezetű hatalmas királyoktól és fejedelmektől kegyelmesen megtartattunk és oltalmaztattunk, hogy így az ő nagysága emlékezetes jóhíre-neve a mi maradékunknál is alkalmasak lehessenek az ő nagysága méltóságos hazája szolgálatára.«

Ez a nagyon is alázatos hangú levél azonban nem segített a városon, de nem segítettek a fejedelem »assecuratio«-i sem, mert 1647-ben a 18.-ik és 19.-ik törvéncikkeket mégis meghozták, melyek szabad vallásgyakorlatot biztosítanak a városban mind a katolikusoknak, mind a reformátusoknak. Mondanunk sem kell, hogy ez az evangélikus tanácsot kétszeresen ép a fejedelem részéről bántotta, akinek oltalma alatt tudták »mostani nyomorult sorsukat«. Fájdalmas volt ez azért is, mert a város vallásességét szétronbolták, viszont azonban ezzel tartós eredményt saját maguknak nem tudtak biztosítani. Igaz ugyan, hogy a fejedelem elérte a városban a református istentiszteletet s a református egyházat, sőt templomot is, de ez a templom — mely ma az orsolya-apácák tulajdona — nem sok református istentiszteletet látott. Ezt a templomot már 1655-re felépítették s használatba is vették. Azonban alig 20 esztendő múltán át kellett adniok, akárcsak az evangélikusoknak is saját templomaikat a katolikusoknak. Thököly 1682—1685 között, II. Rákóczy Ferenc pedig 1705—1712 között ismét átengedte ezt a templomot a reformátusoknak. Azután pedig a külvárosba szorultak fatemplomba és istentiszteleti életük a város falain kívül rekedt. Rövid felvirágzás után tehát — amikor a templom felépült, — hanyatlás következett a kassai reformátusokra s itt — ebben van szomorú történelmi felelősségük a protestáns világ előtt! — magukkal rántották az evangélikusokat is és segédkezet nyújtottak a reformáció ellenességének, hogy Kassa protestáns jellegét megszüntessék. Csak a legnagyobb szomorúsággal gondolhatunk a fejedelem megtévedésére, aki letért elődjének útjáról s felekezeti türelmetlenségét és elfogultságát az evangélium ügye fölé hejyezte. Nehéz feladatra vállalkoznak a református történészek, akik a fejedelmet ebben az eljárásában menteni igyekeznek. El kell hagyniok a tárgyilagosság síkját, hogy a fejedelem tévedését meg akarják magyarázni. Így Dr. Szabó (21—22. old.) lutheránus »fenekedésekről« ír s így azért, mert a város védekezett az ellen, hogy megcsalassék a »hívó« fejedelemtől, akiből az őszinteség ezzel az ügyel kapcsolatban hiányzott. Ezt az eljárását Dr. Szabó a következő kitétel elnéző mosolyával intézi el: »a fejedelem azonban nagyobb diplomata náluk«.

Csak hogy a kérdés nem akörül forgott, hogy »ki a nagyobb legény?«, hanem aminc a következő évtizedek súlyos kereszthordozása megmutatta, életről-halálról dönthettek volna. Ha a fejedelem ebben a kérdésben nem nagyobb diplomata, hanem igazabb Krisztus-hívő akart volna és tudott volna lenni, akkor sok minden másképpen alakulhatott volna Kassán. A fejedelem azonban írásban adott *szavát szegte* s 18 nap múltán az 1644 március 10.-iki kötelezvényét meghazudtolva értesítette a tanácsot, hogy udvari papja állandóan Kassán marad. Ezek után igazán joggal kérdezhetjük, hogy miben van itt a »lutheránus fenekedés?« A fejedelem azonban se jobbra, se balra nem látott, csak ihagadt a maga útján az 1647.-ik évi 18. és 19.-ik törvénycikkre felé.

Kétszínű játékában nem ismert határt. Egyrészt biztosította a kassaiakat, hogy újítást a városban vallásügyekben nem hoz be, hogy védelmébe veszi a tiszta ágostai hitvallást s ugyanakkor mindent elkövetett — hogy kezeit mosva — országos törvényekkel kényszerítse térdre a várost. A pozsonyi országgyűlésen Abaújmegye követével együtt a fejedelem követei is ott voltak, mégpedig azonos utasítással, hogy a kálvinisták számára a királyi városokban szerezék meg a szabad vallásgyakorlatot. Vonatkozott pedig ez az utasítás főleg Kassára. Paikoss szerint (70—80) Chernel György, Szemere Pál és Klobusitzky András voltak a fejedelem követei. Klobusitzky szélesebb látókörrel rendelkezett, mint fejedelme. Így inti a fejedelmet 1646 augusztus 23.-iki kelettel: »Ne bocsássa be védnöksége alatt Kassára a katolikusokat, mert ha nagyságod patrociniumával a katolikusok azt fogják obtineálni, hogy ők is beférkezhetnek Kassára az ő miséjekkel, vajjon per consequens nem férkezhetnek-e úgy több szabad és bányavárosokban is, s amit eddig egyedül csak nagyságodra való tekintetből eltávoztattak«. Ha észre veszik, hogy Rákóczy csak a reformátusok fejedelme, akkor sorjába megszállják a tiszta evangélikus északi városokat.

Rákóczy annyiba vette ezt a figyelmeztető írást, mint a város előbbi alázatos kérelmét. Feltartóztathatatlanul hajadt a maga útján. Bizonyára tudtával ment végbe 1647. húsvétján Jászón a tanúkihallgatás a kassai kálvinista egyház multjára vonatkozóan. Ezt Csege Káthai Ferenc tornai alispán vezette be. Mind Révész, mind Paikoss elismerik, hogy a tanúvallomások egytől-egyig hamisak, amennyiben a tanúk közül egyik sem volt kassai s így a városról s a város nevében nem is beszélhetett. Ezek úgy vallottak azonban, hogy már a 16.-ik század végén volt Kassán ref. egyház.

Azon az országgyűlésen, mely ennek a jegyzőkönyvnek hitelt adott, Kassa városa semmi jót sem remélhetett. Annál kevésbé, mert a négy rend közül három ellene volt. Az 1647.-iki országgyűlés nemcsak az evangélikus Kassa aláaknázását jelenti, hanem egyben a nemesség diadalát is a polgárság felett. Így érthetjük meg a vármegye nagy rossz indulatát a várossal szemben. A város önkormányzati testület volt évszázados jogai és előjogai (privilegiumai) alapján. A polgárság városaiban azonban a nemesség is bekívánkozott a városi rend, a magasabb szintű művelődési lehetőségek, a teljesebb kényelem és főként a váraiknál és kastélyaiknál nagyobb biztonság

okából is. Városi lakosok akartak lenni, de nemesi előjogaik fenn-tartásával. Mint városi lakosok mentesek akartak maradni minden adótól és teheről és a városi magistrátust sem voltak hajlandók elvisselni felettes hatóságnak, melynek tagjai egyszerű iparosok és kereskedők voltak. Tekintve, hogy a klérus tervei hasonlóak voltak, érthető, hogy a főnemesség, köznemesség céljaival könnyen egy nevezőre jutottak s az országgyűlésen Kassa egyedül maradt a városok szövetségének további négy tagjával. A gyűlés hitelt adott a jászói jegyzőkönyvnek s meghozta Kassa evangélikusságára oly végzetes 18.-ik és 19.-ik törvénycikkeit, melyek szerint mind a katólikus, mind a református egyházak részére a város köteles volt templomnak, paplaknak és iskolának alkalmas helyet kijelölni és számukra szabad vallásgyakorlatot biztosítani.

Mai szemmel méltán csodálkozhatunk azon, hogy ez vita tárgyát alkothatta a két testvéregyház között, amikor kölcsönösen szoktunk egymás templomaiban szolgálni s kölcsönösen bocsátjuk a másik egyház rendelkezésére templomainkat és iskoláinkat is. Mai szemmel tekintve méltán látszhatik a kassai tanácsnak s az evangélikus egyházi vezetőségnek állásfoglalása szűkkeblűségnek, hogy a református testvéreket nem akarták bebocsátani a városba s hogy országgyűlési határozatot kellett kérészkölni a fejedelemnek a kassai református egyház megalapításához. Azonban, ne felejtjük el, hogy mindezek a 17.-ik században játszódnak le. A *harmincéves háború* idején. Még a westfáliai béke előtt! Amikor egész Európa fegyveres ereje a vallás kérdése és annak világviszonylatban való rendezése körül összpontosul. Amikor a dán király az evangélium ügyéért vérzik, amikor Gusztáv Adolf svéd király németországi csatatéren adja ki lelkét az evangélikus és református tömegek védelmében, akkor az európai távlatokban gondolkodó városi tanács tudta, hogy mit tesz és miért teszi. Ezzel szemben azonban a fejedelem nem tudott széles látókörrel odaajlani a vértanú Gusztáv, Adolf mellé, hanem a vallási harcot az evangélikusok és reformátusok között való belső viszálykodásként értelmezte. Az evangélikus városi tanácsot a következő évtizedek eseményei teljes mértékben igazolják göröcsös védekezésükben.

Az országgyűlés azonban nem elégedett meg Kassának ílymódon való térdrekenyszerítésével, hanem a város vezetőit is harcképtelenné akarta tenni. A 182.-ik törvénycikkében külön bíróság elé utalta Nyeregyártó András akkori városbíró, Miskolczy Gergely népszószólót és Keviczky János szenátort, mivel ők hárman viselik a felelősséget a kassai vallási és politikai kilengésekért.

Az 1647.-ik évi országgyűlés így aknáztá alá Kassa vallássegységét. Ismételen használom az aláknázás szót, mert ezek a törvénycikkek a város ellenállását csöppet sem törték meg. A város önkormányzatának, gazdagságának és hatalmának tudatában nem is gondolt rá, hogy a törvénycikkeknek eleget tegyen. Annál inkább gondoltak azonban rá ellenfelei. S elsősorban megintcsak ez a szegény fejedelem, aki egy évvel később (1648 október 11.-én) bekövetkezett halála előtt az utolsó napokban még ezeket írja, a kassaiaknak: Már figyelmeztettelek benneteket, hogy az én hitemen levő keresz-

tvéneknék szabad vallásgyakorlatot, »szabad exercitiumot« adja-
tok, s hogy ezt meg ne akadályozzátok fejedelmi méltóságom és
az országos törvények ellenére, de nem volt eredménye nálatok en-
nek az én figyelmeztetésemnek, sőt még vadabbak és makacsabbak
vagytok (severius at contumacius). Azért mjelőtt más utat válasz-
tanék céloom elérése érdekében, ismét figyelmeztetlek benneteket,
hogy álljatok el (supersedeáljon) az országos törvények megszegé-
sétől, »mert minden bizonyjal hivalkodó szemmel ezt nem nézhet-
jükk«. Most már a fejedelem részéről felejtve van minden korábbi
ígéret és kötelzés, most *már csak* az országos törvények, parancsol-
nak, melyek létrejötte »elsősorban a fejedelem követeinek érdeme«
(Dr. Szabó 26. old.). Szegény, szerencsétlen fejedelem, élete utolsó
idejét is még mindig ezzel az ügyvel tölti el. S a westfáliai béke
megkötésének évében sem lát túl a kassai Várhegyen. Nem csoda
hát, ha a város a fejedelem halála után azonnal a királyhoz fordul
s nála keresi ügyének kedvezőbb elbírálását.

Az 1647-ben időzített akna még valóban egyelőre nem robban.
Elérkezik az 1649-ik esztendő is és még mindig nincseni döntés. Köz-
ben folyik a huzavona, folynak a kihallgatások, de hiába, mert a
város polgárai — ha más vallásuak is — a város ellen nem valla-
nak. Nincs itt sérelme vallása miatt annak a néhány református-
nak és katolikusnak, akik a városban élnek. Wesselényi Ferenc ki-
rályi főkapitány is a város oldalán van s természetesen Lócse,
Eperjes, Bártfa és Kisszeben is. Az öt város közben együtt közös
ülésen tárgyalja meg a helyzetet 1648 augusztus 18-án, amelyen
érdemben is állás foglal az abaujmegyei kívánalmakkal szemben.
Az egri káptalan két tagja ugyanebben az évben tanukihallgatást
tart az országgyűlés megbízásából a városban, azonban nincs egy
ember sem, aki a három vádlott ellen szót emelhetne. Sőt a város
maga is fölkészül az országgyűlésre s oda új városbíróját Ke-
viczky Jánost, ezt a nagytehetségű és buzgó városatyát és hitvalló
egyháztagot küldi képviselőjében. Azonban az országgyűlés most
sem határoz másképen, mint két esztendővel ezelőtt. Sőt megerő-
sítvén a korábbi határozatokat, most az 1649. évi 28-ik törvénycikk
az egri káptalan székhelyévé Kassát teszi meg. Ime, így veszi ki
részét a reformátusság, élén az alig esztendője elhunyt fejedele-
lemmel, az *ellenreformációból*. Az egri káptalan az ő segédle-
tükkel került be hát másodízben Kassára s öt év múltán 1654-ben
a jezsuiták is. Nyolc év múlva 1657-ben Kisdy Benedek egri püs-
pök megalapítja a kassai jezsuita-egyetemet s huszonkét esztendő
múltán már földönfutókká lettek az evangélikus és református papok
egyaránt s a protestáns istentisztelet a város területén megszűnt.
Ha ez volt a cél: elérték.

Visszatérve az 1649-iki országgyűlésre, említsük még meg ennek
45-ik törvénycikkét, mely enyhítést hozott az 1647-ik évi 82-ik
törvénycikk határozatában. A három vádlottat vádmentesíti. Azon-
ban az országgyűlés többi, Kassa vallásügyeivel foglalkozó tör-
vénycikkét most már végre akarják hajtani s ennek komolyan neki
is látnak. Amikor a távolból való üzengetés eredményre nem veze-
tett, a király helyettese, a nádor, Pálffy Pál, jött el Kassára s

1650 februárjában kijelölték mind a katolikus, mind a református templom, paplak és iskola helyét. S hogy ennek a helykijelölésnek nem volt csak formai jellege, azt mind a két egyház igyekezett megmutatni. Öt év múltán már áll az új református templom s hét év múltán a katolikus egyetem.

A törés ezzel teljessé vált. Az, amit kézírásos latinnyelvű jegyzőkönyvünkön tapasztalhatunk, azt a történelem lapjain így találjuk feljegyezve. Törés csonkítja meg a hat szabad királyi városi kerületeket s törés csorbitja a kassai esperesség munkáját. Az első református lelkész Kassán, Regéczy, az evangélikus ügy 1649-ik évi veresége után, akinek élete néhány hónappal előbb még nem volt biztonságban a városban, most nagy garral ront rá a szomszédos kassaujfalusi evangélikus lelkészre, hogy többé ne engedelmeskedjék a kassai ministeriumnak, hanem a református esperesnek (Révész 73. old.). Ez a végzetes törés I. Rákóczy György fejedelem nagy és súlyos tévedésének következménye, melyet csak fájlatni lehet. Kassa a reformációnak erős és öntudatos bástyája volt.

Nem érthetünk egyet dr. Szabóval, aki ezt a törést a 35-ik oldalon így jellemzi: »A Százados Álom, az evangélikus, jegyvalású Kassáról eltűnt, tovafozlott. Mennyi harc, mennyi áldozat, mennyi könny, mennyi imádság, mennyi erőszak és mennyi törődés tűnt el vele. A Nagy Délibáb soha többé nem támadt fel.« Nem azonosíthatjuk magunkat ezzel a fölfogással, mintha az egy vallású város álom és délibáb lett volna. Először is azért nem, mert ellenőrizhetően félévszázadon keresztül az volt. Ha pedig ténylegesen az volt, akkor már több mint álom és délibáb, de nem azonosíthatjuk magunkat vele azért sem, mert a város és bírája Keviczky János előtt nem délibáb lebegett, hanem valóság. Amint Finnországban, Svédországban, Norvégiában megmaradhatott az egy vallás, ép úgy megmaradhatott volna Kassán is. S ha — a szülőkörű fejedelem beavatkozása nem ilyen végzetes lett volna — s a város evangélikus marad, sokkal többet tudott volna szolgálni a reformációnak és az egész protestánságnak, mint a két protestáns egyház 1650-től húsz esztendőn keresztül. Vagy értéktelenebb az északi népek protestantizmusa azért, mert ott reformátusok nincsenek; és értéktelenebb talán a németalföldi protestantizmus, mert ott kevés az evangélikus?

Háromszáz esztendő múltán emlékezünk meg az 1647-ik évi törvényekről. S ebben az emlékezésben benne van a hálaadás is, hogy az Isten a nagy törést követő évszázadok harcaiban, üldöztetéseiben és számkivetettségében is megtartotta a *magot*. S erre a megtartásra gondolunk s ezért könyörgünk három évszázad múltán is az Úrnak 1947-ik esztendejében.

Mohr Gedeon.

TÁJÉKOZTATÓ

Rovatvezető: DEZSÉRY LÁSZLÓ

A norvégiai evangélikus egyház története a német megszállás alatt.

Írta: Molland Einar az oslói egyetem egyh. történeti professzora.

I.

Norvégia egyháza 1940 - 1944. ¹

Az az időszak, amelyről most szólni fogunk 1940 ősztől 1944 őszéig, kétségtelenül a norvég egyház legjelentősebb korszakai közé tartozik. Az egyházi harc adja meg ennek a korszaknak a jellegét s talán sokkal drámaibb, mint akármelyik szakasza reformációtörténetünknek.

A megszállás évei olyan időszak, amelyre a norvég nép évszázadok múlva is emlékezni fog. Újra meg újra visszatérnek gondolataink a hazai fronton folytatott fegyvertelen háborúra, amely azért folyt, hogy megvédjük norvég kultúránkat, jogi alapelveinket, iskoláinkat, otthonainkat, gyermekeinket és ifjúságunkat. Ebben a küzdelemben nemcsak résztvett a Norvég Egyház, hanem gyakran az első vonalban harcolt. Az egyházi harc fontos része történelmünk ezen nyomorúságos éveinek. Nem kevesebb, mint 237 norvéget ítéltek el és végezték ki a német stáztiszlika szerint (ez a szám a valóságban valamivel magasabb, mert ehhez számíthatnak még azok, akik a börtönökben és koncentrációs táborokban haltak meg) és ezek keresztvényként mentek a halálba. Nemzeti történelmünk 1940—44-ig terjedő részében nem jelentéktelen fejezet az egyház története.

Igen nehéz összefoglaló ítéletet mondani a háború és megszállás lelki következményeiről. Mindenesetre ennek a háborúnak a következményei egészen mások voltak, mint az elő-

zőé. Abban nem vettünk részt s nekünk szinte gazdasági fellendülést hozott. Mostan mindannyiunknak szenvedni kellett és a szenvedés sok jó tulajdonságot hozott felszínre a norvég népből. Átéltük a **népi közösség valóságát**. Segítőkézség, áldozatkézség, együttérzés, közvetlen kapcsolat minden becsületes honfitársunkkal, akiben testvért látunk, otthonaink és élelmünk megosztása az üldözöttekkel a legnagyobb veszélyben, — mindez megmutatja népi közösségünk néhány jellemvonását. Egy időben minden náciellenes norvég igen beszédes tünetjelvényt viselt a gomblyukában, egy íratkapszót (Gemkapocs. Ford.) Ez annyit jelentett: mi összetartunk. A **népi közösségen** kívül csak a náciak álltak; ezek sohasem voltak többen a nép 2 %-ánál. Valamint a „csfkosok“ („stripete“), vagyis azok, akik kapcsolatban állottak a megszálló hatalommal.

A hazafiasan érző norvégek között — ilyen volt majdnem az egész nép —, természetesen felfedezhető a gyűlöletre és a bosszúra való hajlandóság. Elnyomott nép nehezen kerülheti el a gyűlölködést. De igen sokan voltak, akik megtapasztalták, hogy ha figyelmeiket azok felé a dolgok felé fordítjuk, amelyekért harcolunk, tehát egyházunk, iskoláink, jogrendünk, otthonaink felé, akkor kevésbé emészt bennünket a gyűlölet emberek ellen, akik ellen küzdünk vagy küzdenünk kell. Ha pedig a kibontakozásra gondolunk, amely kérdés minden norvéget fog-

¹ A szerző ezt a cikket 1944 őszén írta meg Uppsalában, ahol menekültként tartózkodott. Ez magyarázza a jelenidő gyakori használatát.

falkoztat, akkor nagy mértékben egyek vagyunk abban, hogy ennek a norvég törvény és norvég jog irányában kell megtörténnie. Széles körökben azt remélik, hogy elkerüljük a megszárlásokat és a bosszút. A legkülönbözőbb emberek, természetesen egyháziak is, a joghoz akarják tartani magukat. A törvénynek és a jognak megbecsülése a legtöbb emberben csak erősödött a jogtalanság ideje alatt. Viszont azért, hogy háborúban éltünk, sok tekintetben eldurvultunk és könyörtelenné lettünk.

Erősen megkomolyodtunk. A MIDLERTIDIGE KIRKÉLEDELSE, (Ideiglenes Egyházi Vezetőség) 1942 júniusában a következő üzenetet küldte az ország papjaihoz és gyülekezeteihez: „Isten az igazságban nyitott ajtót mutatott nekünk. Népünk sohasem kereste annyira az Isten házáat, mint most. A lelkiismeretek nyitva vannak az igazság előtt. Minden éber igehirdető örvendezik az igehallgatásra való készség láttán. Hosszúrányuló országunk minden részéből kapunk hírt nagy és komoly ébredésekről, csendes egészséges és mélyen járó ébredésekről. Isten kegyelmével látogatta meg népünket... Népünknek a keresztyénségtől és az egyháztól távol álló köréi is újra kezdik felfedezni azt. Kezdek értékelni az egyházat s kezdenek felé tekinteni.”

A helyzetnek ez a jellemzése kétségtelenül helyes. Nyilvánvalóan növekedő mebecsülésre és megértésre talált az egyház pl. munkáskörökben is. Az akadémikus világban is megváltozott az egyházzal szemben való magatartás. Az egyetem megszállás alatti első évünnepélyén **Brun Lyder** professzor tartotta az ünnepi beszédet, 1940 szeptember 2-án. Ez a beszéd világos hitvallással és igehirdetéssé vált a figyelmesen hallgató közönség számára. Természetesen vannak ma is egyházellenes körök, amelyek elégedetlenek, hogy az egyház nemzeti harcunkban ilyen nagy szerephez jutott és, hogy kedvelt in-

tézmény lett; ezek oldaláról történetek már kísérletek, hogy az egyház jelentőségét a közvélemény előtt csökkentsék.

Mégsem szabad felettébb eszményi képet festenünk. Egyik vezető egyházi férfiú, az 1943—44. év fordulóján rámutatott arra, hogy milyen fájdalmas az, hogy népünknek egy nagyon nagy része, különösen pedig az ifjúság továbbra is kívül áll az egyházi életen. „Még az egyetemi ifjúságunk Németországba való szállításának megrázó eseménye sem munkálta az Isten felé való fordulást.”

Az **ébredés**, amely megindult, kifejezetten egyházi jellegű volt. Templomaink megteltek, a városokban sokszor kicsinynek is bizonyultak. Az úrvacsora vételére térdreborulók minden vasárnapi sokasága, jellegzetesen hozzátartozik a megszállás alatt élő norvég nép életéhez. A keresztyén szervezetek is tovább folytatták működésüket és sok tekintetben kibővítették azt. Különösen Észak-Norvégiában volt nagy az **Indremisjonen** (Belmissziói Egyesület és a **Den Norske Missjonsselskap** (A Norvég Missziótársaság) előretörése. De elsősorban az istentiszteletek, templomi összejövetelek és a lelkészek bibliáorái azok, amelyek új embereket gyűjtöttek az evangélium köré. A szabad-egyházaknak — amennyire a helyzetet ismerjük — nem volt nagy az előretörésük, legfeljebb ott, ahol kihasználták stratégiai helyzetüket; nagy erővel kezdtek ugyanis munkához olyan helyeken, ahol csak Quisling-barát lelkészek voltak és az emberek ezért templomba nem jártak. A megszállás éve a népegyház meglátogatásának éve volt.

Az egyházi harc előjátéka.

Norvégiában általában különbséget szoktak tenni az „**egyházi küzdelem**” (kirkestrid) és „**egyházi harc**” (kirkekamp) között.² Egyházi küzdelem-

² Az egyházi küzdelem alapja a különféle orthodox-konzervatív és pietisztikus ébredési irányok, valamint a századforduló liberális teológusai között fennálló feszültség volt. Ez vezetett 1907-ben egy úgynevezett „gyülekezeti” teológiai fakultás (Menighetsfakultet) felállításához, amely 1913-ban egyenjogú lett az osloói állami egyetem teológiai fakultásával. 1925-ben

nek nevezzük azt, ami már régen folyik az egyházon belül, két theologiai irány között. Ezt a küzdelmet nyugaton Európa minden egyháza megérte, de Norvégiában különösen keresű és hosszantartó volt. Az „egyházi harc“ pedig a nácizmus ellen folyt. Az egyházi harc legfontosabb előfeltételei közé tartozott, hogy a mi régi egyházi küzdelmünk alapján véve véget ért már, amikor Norvégia bekerült a háborúba. Az 1930-as években bizonyos kiegyenlítődés következett be, noha az arconalnak továbbra is megmaradtak, két theologiai fakultás, két gyakorlati theologiai szeminárium, két keresztényen diák- és gimnazista mozgalom, két theologiai folyóirat és két egyházi újság formájában. Ez a változás kétségtelenül összefügg egész Európa theologiai gondolkodásának általános átfarmálódásával, amely mindenütt az Irás és a hitvallások tekintélyének erősebb hangsúlyozására vitt; de alapszik azon is, hogy a történelmi bibliaszemlélet általánosan köztudatba ment, még az ébredések laikus köreiből is. A mi régi egyházi küzdelmünk maga is teremtett bizonyos előfeltételeket az egyházi harc számára. Megtanította a lelkészeket és a világiakat arra, hogy a nehézségekben ne alkudjanak meg, hanem emeljék magasra az Irásnak és a hitvallásoknak harci zászlaját, azt a zászlót, amely alatt az egyházi harcot vívták. Az egyházi harc másik előfeltétele a gyülekezeti élet volt, amelyet a növekvő templomlátogatás és — mondhatjuk talán így is —

az Úrvacsora-renaissance jellemzett. Ez az élet persze már 1940 ápr. 9. előtt is megtalálható.

Itt kell megjegyeznünk azt is, hogy püspöki konferenciáink a huszas és harmincas években lassanként olyan jelentőségre tettek szert, amelyre nem gondolhattak törvényeink készítésekor. A norvég egyházi alkotmány némely ponton sokkal inkább államegyházi, mint a svéd, különösen, ahol az egyház szabadságáról és önállóságáról van szó. A püspöki értekezletek mégis szilárd hagyományá váltak. Összejöttek püspökeink anélkül, hogy egybehívta volna őket a kirkedepartman (Egyházi és Oktatási „minisztérium“). Ford. megjegyz.³ Ebből a hagyományból egyenes vonal visz a püspökök megszállás alatti egyházpolitikájához.

1940 április 9. után háromnegyed évvel lépett harcba a norvég egyház. Az országgyűlés (Storting), tanítóink egy része és a legfőbb bíróságunk (Höiesterett), már az egyház előtt tűzvonalba léptek. Ennek okát abban kell keresnünk, hogy az egyház ellen közvetlenül még nem irányultak a támadások.

A németeknek az a kísérlete, hogy Norvégiát nemzetiszocialistává tegyék, tulajdonképpen 1940 szeptember 25-én kezdődött meg, amikor **Terboven**⁴ birodalmi biztos kihirdette a király trónfosztását és egy hazug rádióbeszédben úgy állította ezt a norvég nép előtt, mint az országgyűlés cselekedetét. Terboven feloszlatta a politikai pártokat, csak a „Nemzeti

felállították a gyülekezeti fakultás gyakorlati theologiai intézetét vagy szemináriumát. A gyülekezeti fakultás adományokból, alapítványokból tartja fenn magát. Sokszor több hallgatója van, mint az állami egyetemi fakultásnak. Igen híres professzor a gyülekezeti fakultáson Ole Hallesby rendszeres theologus, aki jelentős szerepet játszott az egyházi harc folyamán. Mint a cikkből is kiténik, ma már eltűnt a két fakultás közötti különbség, valamint a két egyházi irány is sokkal közelebb áll egymáshoz, úgyhogy külön fennállásuk inkább hagyományos, mint elvi különbségeken nyugszik.

A megértés szempontjából fordítottunk „minisztert“ és „minisztériumot“. A norvég és svéd alkotmány minisztériumok helyett „department“-eket ismer, melyeknek élén államtanácsosok állanak. Az eredeti „egyház- és közoktatásügyi minisztérium“ helyett a mi „kultuszminisztérium“ kifejezésünket használjuk a fordításban.

⁴ Terboven Hitler képviselője volt Norvégiában. Birodalmi biztos volt a címe, német ember volt és közvetlen Hitlernek tartozott felelősséggel.

„Összefogás”⁵ pártját nem, amely az „államfenntartó” párt lett, s kinevezett egy sereg norvég nemzetiszocialistát „biztosi államtanácsos”-nak. Mindegyiknek olyan teljhatalma volt működési területén, amellyel azelőtt egy norvég miniszter sem rendelkezett, és csak a birodalmi biztosnak voltak felelősek. Ezelőtt egy u. n. közigazgatási tanácsunk volt. A válasz és iskolaügyi minisztérium vezetője most **Skanche R.**, a Norvég Technikai Főiskola professzora lett.

Szeptember 25. után került az egyház első ízben olyan helyzetbe, amikor háború vagy béke között kellett választania. **Egyházi imádságunkban**, amelyet minden istentiszteletünkön felolvastunk, imádkozni szoktunk a királyért, a királyi házért és a királyi kormányáért. Vegye fel most a harcot az egyház az egyházi imádság kérdésében? A döntés **Berggrav** püspök kezében volt, aki természetesen kapcsolatban állott a többi püspökkel és más egyházi vezető emberekkel is, de mégis magának kellett ebben a kritikus helyzetben gyorsan intézkedni.⁶ Ő itt a harc fel nem vételét határozta el. Elgondolhatjuk, hogy igen sok tényező volt e mögött. Várni akart a harc felvételével addig, amíg egy kifejezetten egyházi kérdéstről nem lesz szó; a népi jog szerint egy megszálló hatalomnak magától adódó lehetősége van arra, hogy megfosszon trónjától egy uralkodót, — bár ez most különösen bántó formák között történt, és az elkeseredés az egész népben igen nagy volt; végezetül pedig a keresztyén arcvonal nem volt még eléggé megszilárdulva — az egyház még nem volt eléggé felkészülve a küzdelemre.

Berggrav püspök nagy sietséggel új egyházi-imádságot szerkesztett, amelynek pótolnia kellett az agendánkban lévő két szabadon választható egyházi-imádságot. Sietett vele,

mert meg kellett akadályozni, hogy a kultuszminisztérium is kidolgozzon egy új egyházi-imádságot és azt terjessze elő. Ilyen körülmények között egészen bizonyosan olyan imádságot kaptunk volna, amely az új kormányt és államvezetést formálisan is elismeri. Az új egyházi imádság 1940 szeptember 26. után, nem nevezi meg az államhatalom képviselőit. Sok kifejezést veit át a régi egyházi imádságokból, többek között imádkozott a tengeren lévő és idegen országban levő honfitársainkért; ezt senki sem tudta a nélkül hallgatni, hogy ne gondolt volna külföldön levő tengerészeinkre és katonáinkra, valamint menekült kormányunkra és más menekült norvégekre. Ha ezután a kérés után egy kis szünetet tartottak, akkor ez az imádság igen használatóvá vált, mert a régi egyházi imádságban ezután következett a királyért való imádkozás és igen sokszor olvasták ezt az imádságot így Norvégia templomaiban.

Az új egyházi imádság szomorúságot és csalódást váltott ki széles körökben. Mégis, kevés kivétellel elfogadták hívek és lelkészek egyaránt. Egyedül egy lelkész kérte éborsátát a lelkészi szolgálatból, kijelentve, hogy nem akar olyan egyházban pap lenni, amely törölte a királyért való imádságot. Azok közé tartozik, akiket később bebörtönöztek és száműzték. Egy másik folytatta a régi egyházi imádság felolvasását, ez **Thu** parókus lelkész volt, aki később koncentrációs táborban halt meg. Egy harmadik pedig egyszerűen kihagyta ezt az imádságot az istentiszteletből.

1940 őszén még nem látszott az, mintha az egyház vezető szerepet vitt volna harcunkban. De ezen az őszön jelentősen **megszilárdult** a norvég egyházi és az egész keresztyén front Norvégiában. Már a nyáron, július 18-án, közöltek a norvég

⁵ „Nasjonal Samling” volt a neve a norvég nemzeti szocialista pártnak, ezt fordítjuk „Nemzeti Összefogás Pártjának”. A „rohamosztagos” fordítást a szó szerinti „lestőrosztag” fordítás helyett használjuk a norvég nemzeti szocialista pártalakulatok megjelölésére, mert az utóbbi félreérthető volna.

⁶ A Norvég Egyház hét püspökségre oszlik. A mindenkor oslói püspök a vezető-püspök (primás), helyzete kb. megfelel a mi hivatalra nézve legidősebb püspökünk helyzetének.

újságok egy felhívást bűnbánatra és mádságra, amelyet **Berggrav** püspök, **Indrebø** Ragnvald lelkész (az Organisasjonens Fellelråd elnöke) és **Øhrn T. Arnold** (a Norges Dissentering elnöke) irtak alá. Ez az összeállítás igen különös volt. A népegyház, a laikusmozgalom és a szabad-egyházak együttesen léptek fel. A megszilárdulás a norvég egyházban észre teljessé lett. Október 28-án a Calmeyergatens missziói házban tartott összejövetelen, amely egészen bizonyosan új korszakot jelent a legújabb egyháztörténetünkben, **Berggrav** püspök, **Stören** püspök, **Hallesby** professzor és **Hope** Ludvig laikusvezető beszéltek. Annak a megértéséhez, hogy ez mit jelent, tudni kell, hogy 20 évvel ezelőtt is tartottak egy nevezetes összejövetelt a Calmeyergatens-i missziósházban, amelyen **Hallesby** ugyancsak a vezérszónokok között volt. Ez az első Calmeyergate-tá-álkozó vezette be az egyházi küzdelem legelkeseredettebb szakaszát. „Semmiféle együttműködés a liberálisokkal“, ez volt a jelszó. **Hallesby** néhány évvel a második Calmeyergate-összejövetel előtt is megtagadott minden együttműködést **Berggrav**val. Most ott állottak mindannyian és ugvanazt mondták. Nem kevésbé volt különös az sem, hogy **Hope** Ludvig két püspökkel azonosította magát. Radikális irányt

képvisel. Azelőtt soha sem volt hajlandó többre annak viszonylagos elismerésénél, hogy a népegyházi intézmény talán hasznos népnevelési intézmény, de a híveinek csupán egy kis része „Isten népe“. Egyházszemlélete egyébként a háború előtti utolsó években már közeledett a népegyházhoz. Most ő is csatlakozott a többiekhez az egyháziak oldalán és ettől kezdve egyike volt az egyházi arcvonal jó és erős embereinek.

Ezen az október 28-i összejövetelen kihirdették, hogy felállították 2 püspök és 11 más egyházi vezető ember javaslatára a Novég Egyház Keresztýén Nagytanácsát. (Kristent Samråd for den Norske Kirke.) A „nagytanács“ tagjai voltak **Berggrav**, **Hallesby** és **Hope**, valamint rajtuk kívül a következő világiak és lelkészek: **Hansson** Kristian irodafőnök, **Höeg** Hans tanfelügyelő, **Indrebø** R. tartalékos kapitány, **Carlsen B.** Ingvald szintén tartalékos kapitány és **Smebye** missziói lelkész. A Kristent Samråd megalakulásakor kijelentették, hogy a tanács minden eltérés nélkül követni fogja a „mi régi, kipróbált, reformatori és haugianus irányunkat az ihletett isteni íge alapján, egyházunk lutheránus hitvallása szerint“. Az a kifejezés, hogy „reformatori és haugianus irány“ érdekes és teljesen új a hivatalos használatban — most emelték fel **Hauge**-t az egyházi atyák

⁷ Organisasjonens Fellelråd = Szervezetek közösségi tanácsával fordítást. Az egyházon belüli szabad keresztyén szervezetek legfelsőbb összefogó szerve. Norges Dissentering = Norvégia szabadegyházainak (szektáinak) gyűlése.

⁸ Hauge Hans Nielsen, norvég laikusprédikátor. Született 1771-ben, Gyermekkorától kezdve vallásos környezetben nevelkedett, majd hosszú lelki harc után hitbizonyosságra jutott. Elelthivatását mások ébresztésében találta meg. Pietizmusa szigorú hitvallással párosult. Igehirdetésének két fő-kusza a megtérés és a megszentelés kérdése. Mind az elcsökevényesedett herrnhutizmus, mind a papok racionalizmusa ellen küzdött. Beszélgetés, levelezés, iratterjesztés mellett főként népies prédikációinak volt nagy jelentőség. Hosszú vándorutain bejárta Norvégiát és munkája nyomán óbudés keletkezett. Követői, ugyancsak vándorprédikátorok módjára, folytatták munkáját. Munkája közben többször megvádolták és börtönbe is került néhány-szor. 1801-ben Bergenben kereskedő lett. Ugyanazon évben az 1741-es „Konventplakát“ (szabad vallásos összejöveteleket megtiltó törvény) megsértése miatt ismét börtönbe került. Pénzek hűtlen kezelésével és a lelkesi kar tekintélyének csorbításával is megvádolták. Megszakításokkal 1811-ig volt bezárva, a börtönben igen megromlott egészségi állapota. A vizsgálat

közé — írta egyik egyházi újságunk. Hamarosan következett ezután a Keresztény Nagytanács (Kristent Samarád) nyilatkozata, amely kemény szavakkal húzott választóvonalat „esetleges emberek és irányok” felé, „akik Bibliánkat részekre akarják szakítani, kételkednek abban, hogy Jézus a Szent Lélektől fogantatott és Szűz Máriától született, Jézus keresztjéből csupán vértanú-keresztet csinálnak, és tagadják engesztelő halálát és testi feltámadását”. Ennek a népszerű, némiképpen kissé demagógikus nyilatkozatnak a célja az volt, hogy kizárjanak minden kételkedést az egyesülés dogmatikai alapja felől.

1940 őszén **Fangen** Ronald írólt börtönbe vetette a német rendőrség. Ennek az volt az oka, hogy a „Kirke og Kultur” nevű újság októberi számában bátor cikke írt a „hűségről”, amelyben különösen hangsúlyozta a hazához és a nemzeti eszméhez való hűséget és idézte **Fichte** több kijelentését Poroszország legmélyebb

megaláztatásának idejéből, a francia megszállás 1807—1808-ig tartó éveiből. Különösen a **Fichte**-idézetek ingerelték fel a németeket. Behörtönözésének a közvetlen oka pedig az volt, hogy egy norvég náci feljelentette vonaton kihallgatott beszélgetés után. 1941 nyarán szabadult ki ismét Fangen.

1940 őszén a hivatalos propaganda rádióban és sajtóban egyaránt az **Oxford-csoportmozgalom**⁹ ellen kezdett fordulni, amelyet Fangen szeméremében is támadni akartak. Az egyházi harc egy későbbi szakaszában a csoportmozgalom sok vezető emberét börtönözték be, de azután hamarosan kiengedték őket. A csoportot a propaganda a brit Secret Service norvég alcsoportjának tekintette. Munkásságát az egész megszállási idő alatt folytatta, de amikor a náci propaganda és a rendőrség lehetlenné tette munkásságát, akkor is tovább dolgozott a föld alatt. Tudott magánösszejöveteleket tartani néhány száz résztvevővel.

igen sokáig 1814-ig elhúzódtott és végül is tisztázta a Hauge elleni vádak alaptalanságát, és csupán pénzbüntetéssel sújtották. Ezután csak írással foglalkozott és csendességben élt 1824-ben bekövetkezett haláláig.

⁹ Az Oxford-csoportmozgalom újabbkori ébredési mozgalom. Kezdeté az 1878-bar született Buchman Frank nevű amerikai lutheránus lelkész 1908-ban történt lelki élményéhez kapcsolódik. Alapja az Istennek való teljes odaadás. Aki magát osztatlanul alárendeli Isten akaratának, bizonyos lehet a Lélek vezetése felől életében. Ez a vezetés történik az elkülönített csendes órák, különösen a reggeli virrasztások. Amit vezetésként megtapasztalunk, azt követnünk kell engedelmesen, feltétel nélkül. Ugyanakkor konkrét pontokon kell felvenni a bűn elleni küzdelmet. Ebben a küzdelemben segítséget jelent a nyilvános bűnvallás (gyónás) embertárs előtt, a bűn következményeinek jóvátétele és személyes bizonyosságát Jézus megváltói erejéről. A mozgalom négy normája: becsületesség, tisztesség, önzetlenség, szeretet. Ez adja meg a keresztény élet biztonságát.

Ennek a célnak elérése érdekében csoportokat képeznek, amelyek rendszeresen összejönnek a lelki élet dolgainak megbeszélésére. Az első ilyen csoport 1921-ben alakult Oxfordban. Ezenfelül kisebb-nagyobb összejöveteleket és konferenciákat rendeznek. 1929 óta világmozgalmi jelentőségre tett szert a mozgalom, különösen az Egyesült Államokban, Kanadában és Dél-Afrikában vannak nagy számmal hívei. Nem akar felekezeti, vagy egyház lenni, tagjai minden felekezezből kívánja toborozni, célul az alsó század kereszténységének a megvalósítását tűzte ki és a közös testvéri felelősség élvét akarja párosítani az egyéni igyekezet felbresztésével. Az Oxford csoportmozgalom-nak, noha rövid multra tekinthet csupán vissza — már is nagy irodalma van. (Nem tévesztendő össze a múlt században az anglikán egyházban szerepelt magasegyházi „Oxford-mozgalommal.”)

A püspökök első pásztorlevele.

Az igazi egyházi harc akkor kezdődött meg, amikor 1941 februárjában a norvég egyház püspökei pásztorlevelet küldtek gyülekezeteikhez. Most már az egyház is szól a norvég néphez az ország állapotáról, mégpedig méltósággal és világosan. Három dologról szölk a püspökök pásztorlevelükben. Az első a rohamosztagosok erőszakos fellépése. A rendőrség nem léphetett közbe, amikor azok védtelen embereket támadtak meg, sőt a rendőrség a rendőrminisztériumtól parancsot kapott, hogy „tevélegesen csatlakozzék a rohamosztagos alakulatokhoz“. Továbbá utaltak a püspökök a jogbizonytalanságra, amely azzal állott be, hogy a legfőbb törvényszék tagjai lemondásra kényszerültek 1940 decemberében. Ennek oka az volt, hogy a legfőbb törvényszék sok esetben tiltakozott a birodalmi biztos népiogellenes rendelkezései ellen; az azt felelte, hogy ő az egyetlen, aki a rendelkezések jogosságát megállapítja. Végül pedig megemlítették azt a rendőrminisztériumtól származó rendeletet, amely a lelkészek gyónási titoktartását függesztette fel.

A pásztorlevél kiadása előtt január 15-én a püspökök egy felterjesztést nyújtottak be a kultuszminisztérium vezetőjéhez, Skancke professzorhoz, az említett három ügyben. Ez a felterjesztés igen bátor hangú volt. Az egyházzal és jogrendről szölk. Két héten belül nem kaptak választ levelükre. A püspökök közül hárman, Berggrav, Stören és Maroni látogatásra jelentek meg tehát az államtanácsnál és egy memorandumot nyújtottak át a püspöki kar nevében, amelyben a püspökök már igen kemény hangon beszéltek: „Amikor egy nép felsőbbsege erőszakot és jogtalanságot engedélyez és nyomást gyakorol a lelkekre, akkor az egyház a lelkiismeret őrizője. Egy emberi lélek többet jelent, mint az egész világ. Ezen hivatásunk alapján felhívjuk népünk gyülekezeteit, hogy vessenek véget mindannak, ami Isten szent parancsolatai ellen van, legyenek tekintettel a jögra, az igazságra, a lelkiismereti szabadságra és minden jóra, és mindenben szilárdan Isten parancsolataira építsenek. Hasonlóképpen figyelmeztetjük felhívásunkban népünket is, hogy ke-

rüljön minden erőszakot és jogtalanságot. Ez éppen úgy szól nekünk is, mint a közösségi életünk körül folyó harcban résztvevő másik félnek... Mindannyiunk felett Ő áll, aki a lelkek Úra. Az emberek lelkiismerete gyülekezeteinkben fel van zaklatva és mi kötelességünknek tudjuk azt, hogy az államférfiak meghallják az állam szavát.“

Három nappal a Skanckeval való találkozás után a püspökök levelet kaptak a kultuszminisztertől. A válasz nem volt kielégítő. A püspökök azt választották, hogy nyilvánosságra hozzák az egész levelezést, előszóval ellátva, gyülekezeteikhez intézett pásztorlevél formájában. A pásztorlevél utóiratában közölték a püspökök, hogy előzetes felkérés nélkül minden országos keresztyén szervezettől és szabadegyházról kaptak értesítést, hogy azok teljes mértékben helyeslik és csatlakoznak a püspököknek a kultuszminisztériumhoz címzett beadványához. Norvégia „összes keresztyénei“ — így hívják az említett közösségeket együtt — mind a püspökök mögött sorakoztak fel. De azt is sejtethetjük, hogy a pásztorlevél a norvég keresztyének többi vezetőjének egyetértésével jött már létre.

Ritkán vagy talán sohasem kellett ilyen nagy érdeklődést valamilyen irat történelmünk folyamán, mint ez a pásztorlevél. A püspökök 50.000 példányos kiadásban nyomatták ki. Igen sok példány érkezett meg a lelkészekhez, akikhez tulajdonképpen küldték, de igen nagy csomagok jutottak az államrendőrség kezei közé is. A rendőrség nemsokára parancsot is kapott, hogy rendezzen vadászatot minden egyes pásztorlevélpéldány után.

A kiküldés utáni első vasárnapon kellett a szöszékről felolvasni. Igen sok helyen meg is tették ezt a rendőrségi tilalom és a templomok rendőrségi ellenőrzése ellenére. Oslóban, ahol a rendőrség ugyancsak megtiltotta a pásztorlevél felolvasását, a lelkészek úgy döntöttek, hogy engedelmeskednek a parancsoknak, de ugyanakkor kihirdették a szöszékeken, hogy a rendőrség adta ki ezt a rendelkezést. Az oslói templomok zsufolásig telve voltak és halotti csendben mondták a lelkészek az ige hirdetés után: „Ma pásztorlevelet kellene felolvasnunk, amelyet a norvég egyház püspökei küldtek a gyülekezeteikhez, de a rendőrség elko-

bozta a pásztorlevelet és megtiltotta annak felolvasását. "Nem is kellett mást mondani. Az összeütközés nyilvánvalóvá vált a totális állam és Krisztus Egyháza között.

A rendőrség beavatkozása természetesen csupán azzal a következménnyel járt, hogy a dolog még ismeretlenebbé vált. Kézrel írt másolatok vagy magán úton készült sokszorosítások által elterjesztették az egész országban.

A pásztorlevél egyszerre kivitte az egyházat az első vonalban harcolók közé és megszerettetette azt. Felszabadultan ismerték fel, hogy az egyház nyíltan beszél, amikor más nem szólhat egyes dolgokról Norvégiában. Az utolsó év sok nehéz helyzetében megtapasztaltuk, hogy a nyíltan kimondott szó, amely esetleg veszélyt jelent kimondója számára, hatalmas foglyer. Amíg jogállamban, biztos polgári viszonyok között élünk, alig jelent felszabadulást, ha kijelentéseket hallunk vagy mondunk jogról és emberiségről. De mihielyt veszélyessé válik a szó kimondása, megtapasztalhatjuk, milyen felszabadító hatása van annak.

Ha egyháztörténeti távlatból nézzük a pásztorlevelet, akkor ez azért érdekes, mert egy lutheri egyházat mutat be, amely tudatosan komoly összetűzésbe keveredik az állammal a jog és jogrend kérdésében. Nagy általánosságban azt mondhatjuk, hogy a lutheri egyházak ritkán tűntek ki társadalomerkölési kiállításokkal, sokkal inkább jellemezte őket az államhatalomnak való nagymértékű alárendelés. Egészen csodálatos módon a középkori egyház ereje tükröződik a pásztorlevél szellemén és mondanivalóján, amikor az Isten

törvényéről úgy szól, mint amely az állami felsőbbség számára is érvényben van.

Az egyház és állam közötti hadiállapot.

1941 januárjának végétől nyílt hadiállapot következett be az egyház és az állam között a megszállt Norvégiában. Januárban lett osztályfőnök Feyling Sigmund esperes a kultuszminisztérium egyházi részében. Ez az ember a felül levő egyházi irányzatokkal volt jóban. Tagjává lett a Nasjonal Samling-nak (Nemzeti Összefogás pártja). Ettől kezdve tulajdonképpen ő volt az irányítója a kultuszminisztérium minden olyan kísérletének, amely nemzetiszocialistává akarta tenni az egyházat. Már februárban kijelentést tett, hogy sok lelkész elégedetlenséget szít az állam és a fennálló kormány ellen. Azzal fenyegetőzött: ezek a lelkészek majd hamarosan meg fogják tapasztalni, hogy az egyházi minisztérium minden áron kész megakadályozni ilyen törekvéseket.

1941 elején Feyling kátémagyarázatot adott ki a népiskolák számára, amely bizonyos érdeklődést keltett. Régebben, 1937-ben is kiadott már egy kátémagyarázatot, de annak egészen más volt a jellege. Mig régebben a negyedik parancsolat magyarázatánál a szülők iránti engedelmségről szólt, most igen erősen kiemeli a nép és állam iránti engedelmséget és többek között ezt mondja: „Mindenekelőtt engedelmséggel tartozunk a Vezérnek és az állam kormányzatának“. A könyv borítéka vörös és sárga színbe volt nyomva, ezek voltak a „Nemzeti Összefogásnak“ a színei, és az úgynevezett „napkereszt“

¹⁰ Olaf (Olov) Haraldson Norvégia királya volt 1015—1028-ig. Fiatalkorában viking-portyázásokon vesz részt, majd Franciaországban megkeresztelik, 1015-ben II. Olaf néven Norvégia királyának ismerik el. Folytatja az ország krisztianizálását, megépíti a nidarosi dómtemplomot. Megszervezi a norvég államot, de a főurak egyrésze ellene fordul. A főurak felkelését nagy Knut dán király is támogatja, úgyhogy a királynak 1028-ban el kell menekülni. Két évvel később sereggel tér vissza, de a stiklastadi csatában, Nidaros mellett, vereséget szenved, sőt maga is elesik a harctéren. Sirjánál csodák történnek, legendák keletkeznek életének csodálatos eseményeiről, úgyhogy nemsokára szentté avatják és Norvégia védszentje lesz. Csontjai a nidarosi dómban vannak eltemetve.

diszította. A Nemzeti Összefogás története egy régebbi időszakában ezt a jelet „Olaf-jelvénynek“ nevezték, mondván, hogy ezt a jelvényt viselték Szt Olaf¹⁰ emberei pajzsaikon a stiklastadi csatában. A pártjelvény-nyel, népünk kereszttyén hagyományainak kifejezésére gondoltak. De minél pogányabb lett a párt ideológiája — ezt a folyamatot nagyon jól követhetjük a „Fritt Folk“ Szabad Nép, és mellékletében, a „Hird-mannen“ (A rohamosztagos) című pártorgánomokban — mind kevesebbszer és kevesebbszer nevezték azt Olaf-keresztnek s inkább mint „nap-keresztet“ emlegették. Feyling könyvében ezt olvashatjuk: „Bennünket norvégeket már régen Isten parancsolataira emlékeztet a nap. Melyik király volt az, aki napkeresztet helyezett a pajzsokra? — Most a régi napkeresztnek ismét össze kell gyűjteni a norvég népet, Norvégia és Isten köré.“

Feyling könyve hivatalos iskolai tankönyv lett minisztériumi rendelettel, anélkül, hogy azt bemutatták volna a püspököknek és a két theologiai fakultásnak, amint ezt a vallásánál-tási tankönyvek elbírálásának rendeletei előírják. A jóváhagyás elleni tiltakozást, amelyet a meg sem kezdett szakértők nyújtottak be, — nem vették figyelembe. Későbbben pedig a minisztérium visszavonta egy régebbi kátemagyarázat jóváhagyását. Berggrav püspök kátemagyarázatát azonban nem merte Feyling visszavonni; az iskolák Berggrav vagy Feyling könyvei között választhattak. Ezek természetesen Berggrav könyvét választották, igen sok új helyen bevezették.

1911 februárjában összetűzés támadt a norvég állami rádió, amelyet már régebben nemzetiszocialista kezelésbe vettek, és a rádió vallási műsorának tanácsadója Carlsen B. Ingvald között. Az összetűzés oka az **igehirdetés szabadsága** volt. Carlsen tiltakozott a rádiós áhítatok és igehirdetések cenzurája ellen. Megbízásáról lemondott és február 28-tól a rádiós áhítatok és istentiszteletek ügyét átadták a kultuszminisztériumnak. Feyling hivatalától sok lelkész kapott meghívást a tavasz folyamán, hogy beszéljen a rádióban. A legtöbb nem válaszolt, vagy pedig **nemet** mondott. A lelkészek egy része azonban gyenge volt, és ilyen

szolgálatot hivatali kötelességének tekintett, miután a megbízást a minisztérium felszólításaként érkezett meg. Tekintettel arra, hogy Feylingnek nem sikerült valami sok felkészít megnyernie a rádiós szolgálatok számára, április 5-én kelt körlevelében azzal fenyegetőzött, hogy „ilyen esetben nemet mondani, igen komoly dolog“, de ez sem segített. Továbbra is csupán néhány nemzeti szocialista vagy megfélemlített lelkész vagy laikus volt, aki beszélt vallásos adá-soknál. Ugyanazok a nevek gyakran ismétlődtek.

Márciusban a nemzetiszocialista **Blessing-Dahle** gyülekezeti lelkész négy hónapos szabadságot kapott, hogy egy „egyházi újjárendezés“ terveit kidolgozhassa. De csakhamar elmentétek támadtak közte és Feyling főzött, aki mellőzte őt. Újjárendezési terveiből nem lett semmi. Később azután elégteltel kapott azállal, hogy kinevezték bergeni püspöknek — a harmadik Quisling-püspökként.

Mivel nagyon kevés hívó vett részt a náci vagy az u. n. „csikos“ papok által tartott istentiszteleteken, 1941 tavaszán a Nemzeti Összefogás tagjaihoz sok felhívást közöl a párt-sajtó, hogy látogassák „párttársaik“ istentiszteleteit. **Skanecke** miniszter megemlíti a papsághoz intézett egyik körlevelében, hogy „a Nemzeti Összefogás vallásilag érdeklődő tagjait kinézi a kereszttyén egyesületekből, az úrvacsorai közösségből és a templomi istentiszteletekről“ és azzal fenyegetőzik, hogy ennek „kiszámíthatatlan következményei“ lehetnek az egyház szabadságára nézve. Hogy ezeknek a párttagoknak a szükségleteit kielégtítsék, februárban Kereszttyén Összefogás (Kristen Samling) néven új szervezetet állítottak fel, amelynek hasonló nevű újsága is volt májustól kezdve. A mozgalom egyik vezető embere és újságjának szerkesztője **Ryldand Arne** a Bel-missziói Egyesület egy régebbi tit-zá.a lett. A Kristen Samling-nak soha sem volt sok tagja, mégis tartott néhány országos gyűlést is Oslóban Feyling esperes és a Quisling-püspö-
kök közreműködésével.

A Norvég Egyház Lelkészegyesülete (Den Norske Kirkes Presteforening), a püspökök körlevelének kiküldése után azonnal, még február hónapban felhívta a lelkészeket, hogy imádkozzanak a püspökökért vasár-

nap, február 16-án az istentiszteleten. **Koren L.** esperes az egyesület elnöke február 14-én Skancketől táviratot kapott, amelyben megtiltotta ennek a felhívásnak a kiküldését. Az elnökség vonakodott attól, hogy a tilalom előtt meghajoljon és határozatot küldjön Feylinggal. Következő nap visszavonták a minisztériumból a rendeletet.

Májusban a Lelkészegyesület 42 más szakmai szervezettel (Szakszervezetek, Den Norske Sakføreforening, Døn Norske Laegeforening, Norges Lektorlag stb.) **írásbeli felterjesztést tett Terboven-hez.** Eless hangú levélben mutattak rá egy egész sor túlkapásra, amelyekben a norvég nemzetiszocialista hatóságok vétkeseknek bizonyultak és felhívták a birodalmi biztost, hogy akadályozza meg a kormányhatalommal való mindenemű ilyen visszaélést. A felterjesztést igen rosszalóan fogadták. Mindazokat, akik aláírták az iratot, a 43 szervezet elnökeit és főtisztjait megbeszélésre hívták össze az országgyűlési terembe, ahol Terboven fedőbeszédet tartott számukra azért, mert megtámadták az „államhordozó” pártot. A jelenlevő egy részét mindjárt le is tartóztatták és az értekezletről azonnal a börtönbe vittek. Bizonyos egyesületeket feloszlattak, másokat állami „biztos” felügyelete alá helyeztek. A Lelkészegyesületet az utóbbi módon büntették meg. Koren esperest ellátóították az elnökségből és június 17-én Feylingot neveztek ki biztosnak. Ő azután Frøyland Larsot nevezte ki elnöknek, a vezetőség többi tagjainak megtiltotta tisztségükkel járó kötelességeik végzését. Az egyesületből való kilépés is megkezdődött nagy tömegekben mindenfelől.

1941 nyarán Frøylandot a gyak. theol. szeminárium pedagógia-tanárává neveztek ki, bár a szeminárium vezetősége kijelentette: ő volt az egyetlen a pályázók közül, aki semmiféle előfeltétellel nem rendelkezett az állás betöltéséhez. Maga Frøyland parókus lelkész is beismerte a vezetőség elnökével való beszélgetéskor, hogy semmiféle pedagógiai ismerettel nem rendelkezik, de hozzá fűzte, hogy a tárgy tanulmányozására egy év szabadságot kíván igénybevenni. A vezetőség tiltakozott a szakképzettség figyelembe nem vétele miatt. Ugyanakkor Blessing-Dah-

let is kinevezték a missziói tudományok tanárává. Egyikük sem kezdte meg a tanítást, mindketten engedélyt kértek szolgálatuk megkezdésének elhalasztására.

Április 5-én kelt körlevelében Skancke megpróbálta megszabni az **igehirdetés irányát.** Előírta a lelkészeknek, hogy „egyelőre az evangélium építő és örökkévalóságról szóló vonását állítsák előtérbe igehirdetésükben; az egyház istentiszteletei ne érintsék azt a politikai szétszakadottságot, amely sajnos szomorú tény népünk életében”. A püspökök tiltakozással feleltek, mert a kultuszminisztérium a fennálló egyházi joggal ellentétben, az egyház püspökeinek megkerülésével küldött lelki dolgokban leiratot a lelkészekhez. Továbbá kijelentették, hogy lehetetlen körülhatárolni azt a területet, amelyet Isten ígéjének be szabad világitania és rámutatni arra, hogyha a minisztérium az „építő” kifejezéssel „közömbös” dolgokról való prédikálásra gondol, akkor ez Isten törvényének semmibevételét jelenti. A szószékekről is lehetett sok lámadást hallani a minisztériumnak az igehirdetést korlátozni akaró szándéka ellen.

Július 5-én **Stören és Maroni** püspököket, valamint öt lelkészt **elbocsátott** a szolgálatból a kultuszminisztérium, utalva egy olyan rendeletre, amely megengedi a biztos államtanácsnak 65 éven felüli hivatalnokok nyugdíjazását, ha ezt jónak tartja. (A lelkészek szolgálati korhatára különben 70 év volt.) Elbocsátásukat már a sajtó is hozta, július 12-én mégis visszavonták azt. Berggrav püspök akkor beszélt erről az elbocsátásról Terbovennél, amikor tiltakozott az ellen, hogy Norvégia templomi harangjait kiszolgáltatassák a németeknek. Itt lett nyilvánvalóvá, hogy Skancke ebben az ügyben saját felelősségére cselekedett, anélkül, hogy Terboven engedélyt ehyerte volna. A birodalmi biztos ekkor ellentmondott eszköze rendelkezésének és parancsot adott az elbocsátás visszavonására.

1941 nyarán kezdte meg Hitler háborúját **Oroszország** ellen. Ezt a norvég propaganda állandóan az istentelen bolsevizmus elleni „**kreszteshadjáratnak**” nevezte. Azt gondolták a náciok, hogy így az egyház szerepet vállal propagandájukban s

elő fogja segíteni a keleti arcvonalon bevetendő önkéntes „norvég légió“ toborzását. Lunde Gulbrand propagandaminiszter sokszor sürgette az egyház megszólalását. Egy hónap múlva megjelent a „felhívás a norvég néphez“, 27 náci lelkész aláírásával, amely a bolsevizmus elleni harcra buzdította és hívta honfitársait. Amikor júliusban összeült egy püspöki értekezlet, a „Szabad Nép“ azt jelentette, hogy az majd nyilatkezni fog ebben a kérdésben. Ez azonban nem történt meg. Amikor azután Berggrav püspök az újság kihívására azt válaszolta, hogy ez a „háborús politikai kérdés“ „természetesen“ nem került megtárgyalásra, folyamatos üldözés kezdődött ellene a pártsajtóban. Egy héten át minden nap egy üres folt volt a „Fritt Folk“ (Szabad Nép) első oldalán azzal a magyarázattal, hogy az „fenntartott hely Berggrav püspöknek a norvég néphez, a bolsevizmus elleni harcra intézendő felhívására.“ Egyszer pedig ott állt, hogy jó lenne a püspöknek minél előbb válaszolni, mert ez a fenntartott hely 75 koronába kerül naponta. Nagy volt Berggrav miatt a felháborodás, amely a következő kitörésből is kitűnik: „A pápaság ideje régen elmúlt már ebben az országban és a kultuszminisztériumnak elhatározott szándéka, hogy minden kísérletet, amely ennek kerülőúton való visszahozatalát munkálja, megakadályoz.“

Szeptemberben a kultuszminisztérium minden lelkésznek elküldötte a nemzetiszocialista lelkészek „Kiáltványát a norvég néphez“, hogy ezt a felhívást írják alá. Azoknak, akik vonakodtak azt aláírni, meg kellett jelölni az okot. Ennek a bekerítő kísérletnek aligha lehetett biztató eredménye, mert a minisztérium nem hozta nyilvánosságra, hogy kik vagy hányan írták alá az említett kiáltványt az eredeti 27 néven kívül.

1911 nyarán Terboven rendeletet adott ki, hogy az ország összes templomi haragját le kell szerelni az ősz egy bizonyos időpontjáig, hogy azokból ágyukat öntsenek, — s ez

lett volna a norvég egyház hozzájárulása az istentelen bolsevizmus elleni „kereszteshadjáratához“. Ez az intézkedés elkeseredések és tiltakozások egész viharát vonta maga után sok oldalról. Mikor az időpont lejárt, egyetlen egy harangot sem szereltek le és Terboven elejtette az egész ügyet.

A lelkészek bebörtönzése 1941 tavaszán kezdődött, de egyelőre nem jelentős mértékben. A 60 éves Skjeseth Kr. svolvaeri esperest túszként hurcolták el a brit-norvég tengeri erőkhöz a Lofot szigetek elleni sikeres lecsapása után. Egy évig volt börtönben. 1941 folyamán néhány lelkészt ígéhirdetésük vagy istentiszteleten kívüli bátor kijelentéseik miatt csuktak le. Mindenesetben „álmellenes magatartás“ miatt törtétek ősszel az elfogatások.

Az egyházi harc drámai csúspontja.

1942 február 1. vasárnap fordulópontja lett a megszállás alatti politikai és egyházi történetünknek. Terboven ezen a napon iktatta be Quislinget az akershusi kastélyban tartott államünnepélyen államfői hivatalába a Németországból hozott „miniszterelnök“ címmel; a biztosi államtanácsot pedig „nemzeti kormány“ kiáltották ki. A propaganda az államjogi fikciót úgy állította be és szépítette a nép előtt, hogy ez a kormány a norvég nemzet népfeltségét képviseli, nem csupán a megszálló hatalom képviselője. Nemzetiszocialista felfogás szerint kinevezésével Quisling az egyház fejévé is vált.

Terbovennek a hatalom átadásánál mondott beszédében hosszabban támadta Berggrav püspök személyét. A püspök egy 1939—40 telén írott magánlevelére hivatkozott, amit a Gestapo egy házkutatás alkalmával talált meg. Az egyházat meg akarták fosztani primásától, ez most már világosan látható volt.

Néhány nappal február 1. előtt elrendelte a kultuszminisztérium, hogy ezen a napon ünnepi istentiszteletet kell tartani a nidarosi dómtemplomban¹¹ d. e. 11 órakor Bles-

¹¹ Nidaros a mai Trondheim Trondhjem régi neve. Székesegyháza Észak-Európa egyik legrégebbi és legszebb temploma. A középkorban Nidaros volt a római katolikus egyház norvégiai érsekének a székhelye. Lásd még 10 sz. jegyzetet.

sing-Dahle lelkész oltári és szószéki szolgálatával. **Fjellbu** dómprépost, akinek ezen a napon az istentiszteletet tartania kellett volna, figyelmeztette a minisztériumot arra, hogy ő maga akarja a 11 órás istentisztelet megtartani, és hogy az egyházi hagyomány és törvény szerint senki sem foszthatja meg a lelkészt szokásos szolgálatától, hacsak a püspök nem óhajtja azt végezni. A kultuszminisztérium erre megparancsolta, hogy a dómtemplomot meg kell nyitni Blessing-Dahle istentisztelete számára. Fjellbu erre rendes Úrvacsorádat egybekötött istentiszteletet hirdetett d. u. 2 órára, hogy a gyülekezetnek is meglegyen az istentisztelete.

Február 1-én Blessing-Dahle náci ünnepi istentiszteletet tartott néhány száz embernek, akik közül a legtöbb egyenruhás rohamosztagos fiú- és lány volt a rohamosztág „napkeresztes” lobogójával. Amikor ez az istentisztelet befejeződött, kezdett tódulni a nép a templomba. Félkettőkor megérkezett a rendőrség is, és lecsukta az ajtókat. Amikor már néhány száz ember volt a templomban. Maga a dómprépost, akit már a délelőtti folyamán keresett a rendőrség, úgy tudta csak elkerülni elfogatását, hogy reggeltől kezdve a dómtemplomban tartózkodott. Két óraker megártotta az istentiszteletet a jelenlévő gyülekezet számára, miután a sekrestyében drámai jelenet játszódott le, a rendőrség ugyanis meg akarta akadályozni az istentiszteletet, a dómprépost pedig annak megtartása mellett foglalt állást.

Időközben nagy sereg ember gyülekezett a dómtemplom előtt, lehetnek néhányezren is. Bejutásukat a rendőrség megakadályozta. A kinn állók közül egy megkezdte az „Erős vár a mi Istenünk” éneklését s mindannyian kalaplevéve kapcsolódtak az énekhez. Ezután elénekelték „Isten áld meg a mi hazánkat” és az „Igen, mi szeretünk” kezdetű éneket. A püspök kijött és a népet nyugalomra intette. Erre szétszórtak s kiki hazament otthonába.

Ezeknek a **trondheimi** eseményeknek hamarosan előre nem látott következményei lettek. Stören püspök éles hangú tiltakozást juttatott el a hatóságokhoz a templomnak a gyülekezést előtt való bezárása miatt. A minisztérium azzal válaszolt, hogy

megfosztotta Fjellbu-t hivatalától. Erre mind a hét püspök február 24-én hasonló hangú levelet írt a kultuszminisztériumhoz és bejelentették, hogy **lemondanak hivatalukról**: „Nem folytathatjuk tovább munkánkat olyan állam szolgálatában, amely az egyház jogát sérti és Fjellbu megfosztásával a jogtalanságból erőszakot csinál.” „Ezért ezennel bejelentem, hogy lemondok hivatalom gyakorlásáról.” „Ez annyit jelent, hogy amit az állam bízott rám, azt a hivatalt leteszem. A lelki munkát és hatalmat, amit az Isten oltára előtt való felszentelés által nyertem el, továbbra is megtartom Isten és jog szerint.”

Ugyanazonnap pásztorlevelet küldtek a püspökök az egyház minden lelkészéhez és gyülekezetéhez és bejelentették nekik lelépésüket. Quisling azzal felelt a püspökök levelére, hogy „megfosztotta” Berggrav püspököt hivatalától és kijelentette, hogy „Berggrav urat ezután csupán magánembernek kell tekinteni.” A miniszterelnök február 26-án „körlevellel küldött a norvég államegyház minden lelkészének” „a nép azon átká” miatt, hogy „kicsiny emberek magas állásban” bajt és szerencsétlenségei tudnak okozni. A püspököket „modern farizeusoknak” és „világi pártpolitikusoknak” nevezte és sajnálkozott, hogy „azok, akik a szeretet és mások elhordozásának a vallását képviselik”, nem tárgyaltak a kultuszminisztériummal, hanem a „durva és közvetlen cselekvés útját választották.” Március elején „megfosztotta hivataluktól” a többi püspököket is és az állampénztár számára elkoboztatta Hille püspök vagyonát — ő volt ugyanis a püspökök között az egyetlen, aki ilyenell rendelkezett.

A kultuszminisztérium elrendelte, hogy a dómprépostok vegyék át a püspökök szolgálatát. Egyik dómprépost sem engedelmeskedett. Az őstől lelkészek gyűlést tartottak, kijelentték, hogy senki mást nem ismernek el jogszerű püspöküknek, mint D. Berggravot. Hasonló együttlélést kifejező nyilatkozatok jöttek létre a többi egyházkerületekben is. Vasárpökök február 24-i pásztorlevelét és nap, március 1-én felolvasták a püskihirdették a dómprépostok és lelkészek határozatát. A gyülekezetek helyeslésüket az által fejezték ki, hogy felálltak helyükről. Nemsokára

nyilatkoztak a gyülekezeti tanácsok is, mégpedig hasonló szellemben. A kultuszminisztérium eközben hét lelkészt — minden kerületbe egyet-egyet — nevezett ki, a „püspöki- és dómpreposti kötelességek ellátására.“ Ezek közül öt a Nemzeti Összefogás tagja volt, kettő pedig szimpatizált azzal. Az egyik párt-tag **Hansteen** Chr. lelkész, felkereste Maroni püspököt és a püspökkel való beszélgetés után lemondott megbízatásáról egy következőképpen hangzó táviratban: „Tájékozódás után bejelentem, hogy lehetetlen számomra az **agders-i** kerület püspöki székének az átvétele. A kormány egyházpolitikai vonalvezetése semmiképpen sem vezet célhoz. Radikális irányváltozást javaslak.“

Az egyházi eseményekkel párhuzamosan folyt a **harc az iskolaért és az ifjúságért.** Ez a harc akkor érte el legdrámaibb szakaszát, amikor Quisling február 5-én „törvényt“ hozott, amely szerint minden 10 és 18 év közötti norvég fiúnak és leánynak kötelező belépni a „Nemzeti Összefogás Ifjúsági Szervezetébe“ (Nasjonal Samlings Ungdomsfolkning.) Az ifjaknak az ifjúsági munka által nemzetiszocialistává való nevelése eleni első tiltakozás az egyház részéről jött. A püspökök február 14-én élethangú iratot adtak be Skanke miniszterhez a gyermekek és ifjak ezen kötelező mozgósítása ellen, amelyet a szülők gyermeknevelési jogával és kötelességével ellentétben állónak bélyegeztek meg. Ezt a levelet másolatok által terjesztették és nagy örömmel üdvözölték széles körökben. Ismét a püspökök íkoré tömörült Norvégia keresztény arcyonala. Még Osló római katolikus püspöke, Mgr. Mangers, is hivatalosan csatlakozott püspökeink lépéséhez.

Ezután következett a **tanítószolgák** akciója. 11.000 népiskolai tanító és tanárnő és középiskolai tanár két-három nap alatt kijelentette február 20-tól kezdve, hogy nem tekintik magukat a Tanítók és Tanárok Egyesülete tagjainak (Laerarsambandet). Ez az egyesület az állam által létrehívott szervezet volt, amelybe minden tanerőnek kötelező volt belépni. Ennek az lett a következménye, hogy bezárták az iskolákat, börtönbe vették a tanerőket és 500 tanítót megkínóztak, majd Finnmarke nevű megyébe (Norvégia legészakibb része)

száműzték őket. Az egyetem és egy szülői akciók részéről jövő tiltakozó irat ugyancsak kifejezte a norvég nép felfogását — egy napon a minisztérium 36.000 névaláírással ellátott tiltakozást kapott a szülőktől. A küzdelem az egyház, a tanítószolgák és a szülők közös frontjának győzelmével végződött: az ifjúsági szervezetet az országban csupán néhány helyen alakították meg, azokon a helyeken, ahol nagyobb nemzetiszocialista csoportok voltak és tagjait majdnem kizárólag ezekből a csoportokból toborozták.

Az ifjúság nevelése körül folytatott egész küzdelemben, amelyben a tanítószolgák igen nehéz terheket kellett hordoznia, az egyház igen jelentős szerepet játszott. Az egyház és iskola, a lelkészek és tanítók közötti szoros kapcsolat ezekben a napokban különösképpen nyilvánvaló lett. A tanítók felismerték az egyházzal való közösségüket és a gyermekek keresztényen neveléséért való felelősségüket. Amikor május elején ismét megkezdtek a tanítást, minden osztályban egy nyilatkozatot olvastak fel, amelyben többek között ez állott: „A szülői ház és az egyházzal együtt, mi tanítók, felelősséget érzünk azért, hogy ez (a gyermekek nevelése) keresztény szeretetben és megértéssel és nemzeti, valamint kulturális hagyományainkkal összhangban történjék.“

Március 22-én a lelkészek az istentiszteleten egy nyilatkozatot olvastak fel, amelyben kijelentették, hogy csak akkor tudják hivatalukat továbbra is ellátni, ha az állam a szülői háznak és az egyháznak a gyermeknevelésre való jogát továbbra is tiszteltetben tartja. Az állam felelete erre az volt, hogy ismét 11 lelkészt fosztottak meg hivatalától.

Berggrav püspököt hivataláról való lemondása után néhány nappal felrendelték az oslói várba, ahol Quisling kemény szavakkal szeméretlenül hányt a püspöknek azt, hogy 1940-ben része volt a közigazgatási tanács felállításában és háromszoros hazaárulónak nevezte, aki megérdemelné, hogy lefejezzék. A püspök nyugodtan felelt: „Tessék, itt vagyok.“

Ápr. 3-án, nagypénteken Dr. Berggrav Eivind „magánembernek“ kellett volna az oslói „Var Frelsers“ (Mégváltók) templomban prédikálni, de a rendőrség megtiltotta az istentiszteletet és egész nap őrizetben

tartotta. A templom előtti tér tele volt emberekkel, akik be akartak menni a templomba, de meg kellett elégedniük azzal, hogy ott kinn egyházi énekeket énekeljenek; a rend-

őrség és a rohamosztások megpróbálták elkergetni őket.

(Folytatása következik.)

Leskó Béla és Pósfay György ford.

Könyvismertetés

Bolgratzky Lóránd: Állam és evangélikus egyház Finnországban. Budapest, 1947. (A tiszai evangélikus egyházkerület miskolci jogakadémiája tudományos értekezéseinek tára, 45. sz.) 110 lap.

A finnországi evangélikus egyház az állam felügyelete, legfőbb igazgatása alatt élő, korlátozott autonómiájú, a nép életével szervesen egybenlévő intézmény. Ez a kép alakul ki B. könyvének olvasójában.

Az állami felügyelet az egyház legtöbb életjelenségére kiterjed. Az államelnök nevezi ki az érseket s a püspököket, a kormány a dómprépostokat. Az egyház legfőbb vezetésének a joga a kormányt illeti, az „egyházi gyűlés” (B. fordítása szerint: zsinat) által hozott törvények megvizsgálásának és megerősítésének a joga az államelnököt és az országgyűlést. Sok egyházi vonatkozású kérdésben az állam hozsát ki jogszabályt. Pl. általános állami törvény határozza meg, hogy milyen feltételek szerint vessék ki az egyházi szükségletek fedezésére szolgáló adót. A lelkészek és orgonások fizetését és hivatalviselésük körülményeit is állami törvény szabályozza. A kormány mint legfőbb állami közigazgatási szerv egyházi közigazgatási kérdésekben is jogosult határozatra. Az államtanács (kormány) dönt a gyülekezetek és a dómkáptalanok számos javaslatáról. Az állam fizeti a püspököket és a dómkáptalanok tagjait, sok egyéb anyagi támogatást is nyújt.

Mindamellett a finnországi evangélikus egyháznak bizonyos mértékű önkormányzata van. Az államelnök, ill. a kormány a lelkészek által választott három theologiai végzettségű személy közül nevezi ki az érseket, püspököt, ill. a dómprépostot. Az „egyházi gyűlés” belső ügyekben véglegesen határoz: új énekeskönyvet, perikópat, ágendát, kátét, bibliafordítást fogadhat el. Más ügyekben hozott határozatait, ill. törvényjavas-

latait az országgyűlés nem módosíthatja; vagy elfogadja, vagy elveti. Önkormányzati szervek még: a püspöki gyűlés, a kibővített püspöki gyűlés, az „egyházi kormány”, a dómkáptalanok, a lelkészi gyűlések, esperességek, a legalsó fokon: az egyházközségi gyűlés, az „egyházközségi meghatalmazottak”, az egyházi tanács. (A B. által is fenntartással használt „egyházi kormány” kifejezés helyett a kirkkohallitus fordításul ajánlom az „egyházi kormány-szék” kifejezést. B. a kouluhallitust iskolaszékeknek fordítja. Az angol summában alkalmazott churchgovernment-ből a government megjelöl a guberniumnak, ezt pedig Erdélyben „főkormány-szék”-nek mondták. Ez az erdélyi jogból átvethető szó alkalmas volna a szerv permanens működésének a kifejezésére.) A gyülekezetek pénzügyileg általában önállóak. Az egyház intézménye, bár a kultuszminisztérium ellenőrzése alatt működik, a „központi egyházi pénztár”.

Végül jellemző a finn egyház és állam viszonyára, hogy az egyház a finn nép életével szervesen egybenlévő intézmény. Az állam az általános vallásszabadság elve alapján áll, maga felekezetenkívüli, de az evangélikus egyház és a finn nép egymásbaszövődöttsége megnyilvánul az egyház és az állam viszonyában. A lelkész egyúttal állami alkalmazotti. Egyik legfontosabb feladata az anyakönyvvezetés. (A kilépetiekről a közigazgatási hatóságok vezetnek feljegyzéseket.) Minden nép- és középiskolában a tanulók vallástanításban részesülnek. A felekezeten kívüli szülő gyermeke is részesül benne, ha csak az ilyen szülő nem kér alóla felmentést. A gyermekek 18 é. évük betöltéséig szüleik vallását követik. (Felekezeten kívüli szülők gyermeke felekezeten kívüli.) Az állam ugyan lehetővé tette a felekezeten kívüliséget, de 1938-ban is még a lakosság 96 %-a volt az evangélikus egyház tagja, és mindössze 1,8–1,9 %-a tartozott a polgári regiszterhez. (1936-ban az újszülöttek 1,41 %-a maradt keresztetlenn.)

Mindez sammázásnak is vázlatos ahhoz a részletességhez képest, amellyel B. történelmi fejezetek után külön fejezetekben az állam és az egyház viszonyát, a vallásszabadságra vonatkozó jogszabályokat, az államnak az evangélikus egyház irányában való jogait, a finn evangélikus egyház önkormányzatát, az oktatásügyet, a görögkeleti egyház és a kisebb vallásfelekezetek jogállását, végül az uralkodó egyházpolitikai rendszert s a fejlődés útját ismerteti. Aki a részletek iránt érdeklődik, annak magát a könyvet kell elolvasnia. Aki szereti meggyőződve alakítani nézetét, annak magából a könyvből kell összegyűjtenie a vonásokat a finn evangélikus egyház és a finn állam viszonyának a képéhez.

Ez a könyv ugyanis újra bizonyítja, hogy nincsenek egyetemes érvényű kategóriái az egyházjognak, nem lehet a félreértés és a megtévesztés veszélye nélkül csupán néhány terminus technicus-szal leírni egy állam és egy egyház jogi viszonyát. Ez a könyv hatalmas tiltakozás a ma divatos felületesség ellen, amely csillogó szabadegyházi elvek gondolkodás nélküli átvételével pótolja az egyház és az állam viszonyának végigvizsgálását.

B. maga is küzd alapos tanulmányában a műszavakkal; keresi a helyes kifejezést. Megállapítja, hogy a finn evangélikus egyház nem államegyház; próbálkozik a népegyház jelöléssel. Igen ám, de ha Északon — úgy látszik — alkalmazzák is a népegyház szót a svéd és a finn egyházra az államban való jogállás meghatározásaképpen (!), nálunk félreértés lesz belőle, mert mi népegyházon az önkéntességi elven nyugvó egyház ellenjéért értjük. Érzésem szerint a nálunk közkeletű „közjogi testület” kifejezést nem lehet átvinni Északra; a kifejezés helyénvaló nálunk, ahol az evangélikus egyházat a hívek összességének látják, ellenben meg nem felelő ott, ahol az egyház elsősorban „intézménynek” látszik. A finn evangélikus egyház jogállásának helyes látásában döntő annak a megfigyelése, hogy az állami felsőség mint a finn nép képviselője bírja és gyakorolja jogait az evangélikus egyház irányában; a finn nép a maga intézményeképpen szereti, támogatja, ügyeli az evangélikus egyházat, nem nézi úgy, mintha az ál-

lami felsőségtől felállított s az állami főhatalom céljait szolgáló intézmény volna. Ezért méltányolhatjuk B.-nak azt a szándékát, hogy a „népegyház”, „a nép egyháza” kifejezéssel kiküszöbölje annak a lehetőségét, hogy államegyháznak fogja fel valaki a finn evangélikus egyházat. Bizonyos, hogy nincs róla az az érzésünk, hogy nem volna szabad egyház, mert hiszen nem szenvedti az államegyháztól hátrányait. Szabadon elfogadja a népnél az állami felsőség útján nyilvánuló, felügyeletben, részleges igazgatásban és támogatásban valószínű szeretelét. Az az érzésünk, hogy Finnországban az állami felsőség lehetővé teszi az evangélikus egyház önkormányzatának egyre teljesebb kiépülését, az az irányzata, hogy az egyház álljon a saját lábára, de azért, mert ezt maga az egyház kívánja; nem célja, hogy az egyház és az állami főhatalom közti viszony megváltozásával az egyháznak és a népnél az eddigi viszonya szintén megváltozzék.

B. L. könyve nagyon alkalmas arra, hogy minden olvasója sokat tanulhasson az állam és az egyház viszonyáról általában. A történelmi fejezetek és a további fejezetekben a szinte bő történelmi visszpillantások különösen is fokozzák a lehetőséget az összehasonlításra és következtetésekre. Nagyszerű indíték e mű a további kutatásra is; kíváncsivá teszi az olvasót, hogy az egyház belső élete, teológiája és egyházközösségi alakulása milyen mértékben és milyen irányban befolyásolta az egyház és az állam viszonyát. Érdekes tétel pl. az, hogy a XVII. században kísérlet történt a laikusoknak a svéd nemzeti egyház vezetésébe való bevonására, s ez „Svédországban nem a pietizmus, hanem az egyházi orthodoxia pozitív eredménye” volt (25. lap). (A finn nép akkor svéd uralom alatt élt.) Ez magában véve is izgató megállapítás, de a teológiai — egyházközösségi irányok hatásait végig az egész történelmen szívesen ismernék meg. Ez persze teológusokra váró feladat. Legyünk hálásak B. L.-nak, a miskolci jogakadémia fiatal tanárának, a debreceni egyetem jogi kara új magántanárának, hogy nem-theologus létére is annyi érzéssel, szeretettel és teológiai vonatkozásokban is tudományos felkészültséggel veszi sorra az egy-

házigjortörténet és egyházigjortan közérdekű témáit. Műve azon a réven is értékes, hogy bizonyítja az összehasonlító egyházi jogtörténet hasznosságát.

Dr. Súlyom Jenő.

Orvos a lélekért.

Weninger Antal főorvos könyvei, — amelyek tárgyuknál fogva is egy-re jobban terjednek, — azzal az igénnyel állnak elő, hogy egy bizonyos keresztényiség színében vezetői legyenek a mai társadalomnak. Ez a keresztényiség nem az evangéliumi, nem a gólgotai keresztre tekintő keresztényiség. Itt-ott ugyan megcsillan benne a Krisztus Urunk által való váltság gondolata, de ez a „keresztényiség” inkább derűs lelkiállapot, a megváltástól távoleső egészséges életkedv. Mégis mondanivalója annyira új és meglepő, hogy tanulmázása rendkívül meggondolkoztató.

Weninger az orvosi munkában óriási fontosságot tulajdonít a lelki tényezőeknek. A materialista és egyoldalú orvosi szemlélettel radikálisan szakít. Könyvei szinte felkiáltások a modern orvostudomány felé: az orvostudomány az egyoldalúan alkalmazott kémiai gyógyítási eljárásokkal szemben lássa meg a lelki gyógy módok csodálatos lehetőségeit. „Egészség és vallásosság”, továbbá „A vallásos lelkület biológiai hatásai” című fejezetekben meglepő háttérrel igazolja az egyház szolgálatát. „A mai emberek legnagyobb részének fogalma sincs a lelki életéről.” (10. l.) A mai ember nagyon visszaél a lelkével, ezért lelki beteggé válik és ezt megéri a test is. Hirdeti, hogy „kizárólag érzéki részre irányuló beidegzettség nem teremthet egyensúlyt és békét.” „Az igazi vallásossággal együtt jár a józan, puritán, mondjuk ki: higienikus életmód, amely megóv a betegségektől és meghosszabbítja az életet.” Kissé naiv és egyszerű következtetésnek látszik, bár olyan hamar nem tehetünk utána kérdőjelet. Vallásosság és egészség között határozott kapcsolatot lát és „a fogalmilag lökéletesen kiépített világnézet s a nyugodt, bizó kedély, tehát a lelki egészség, mint a vallásosság gyümölcse a testi egészségnek nagyon fontos, hatásaiban sokszor csodálatos tényezője lehet” (13. l.). A hitet értelmi, érzelmi és akaratú életünk leg-hatalmasabb serkentőjének látja.

Kár, hogy a „vallásosságról egészen ferde fogalmakat alkotnak felületes, gyenge, rövidlátó lelkek. Erőtlen érzélgésnek, jámbor együgyűségnek, gyermekkori élmény- és szokás-maradványnak tekintik, amit jobb lett volna elkerülni, de ha már beleépítették a lélekbe, hát Isten-neki, a lelki egészség miatt tartasuk meg bizonyos csökevényes formában, re-spektáljuk, hagyjunk neki egy kis helyet, ki tudja, talán jól jön a halálházós öregségben: egy kis utána-fűtésnek, egy kis vigasztalásnak és kapaszkodónak talán csak beválik...” (120. l.). Szerzőnk lassan és biztosan csuszik afelé a felfogás felé, amely azt a bizonyos „vallásos életet” a kedélybeli kiegyensúlyozottság, idegnyugalom, kedv-fakasztó, örömgyarapító és „énekésre hangoló lelki állapot” elérésére csupán eszközi jelentőségűnek tartja. Szinte a sorok között úgy tűnik ki, mintha nem is az üdvösségünk érdekében var szükségünk hitre, hanem azért, hogy a mirigyrendszer egyes láncszemei, az ivarmirigyek, a hasnyálmirigy Langerhans-sejtjei és egyéb szerveink megrázkódtatás nélkül végzhessék el munkájukat. Ugy véli, ha lelkünk „áltandóan nemes érzések járják át, a kedélyéletet kísérő értágulások és szívreakciók kedvezőek”, ezek előnyösek orvosi szempontból is. „Világnézetének helyességéről meg van győződve, tehát érzületének és cselekvésének biztos alapja van” (121. l.). Az evangélium fényénél nyilván nagyon is vitatható tételek ezek. Szinte azt mondja a szerzőnk: „Megéri, hogy vallásos légy, mert egészséges leszel!”

Tárgyalja a szexuális kérdést is. Amit itt, mint orvos mond, nagyon megszívlelendő és teljes mértékben tiszteletreméltó. Eppen itt említi a gyónás igen áldott alkalmát, amelylyel az egyház messze túlszárnyalta a legmodernebb lélektan is. Szükségesnek tartja, hogy képezzék ki alaposabban a theologusokat, kispapokat a pszichológiában, főleg azonban a psychoanalízisben. „A gyónás szent-ségének kiszolgáltatásakor ugyanis tág tere nyílnék a szakavatott lélek-kezelésnek és ezt nem volna szabad elhanyagolni. Nem analitikai szeszanszokra hivatott a gyóntatószék, jól tudom, de azt hiszem, hogy a gyógyító művészet között, ami üdvére sokkal könnyebb a dolga és sokkal

hamarabb meg fogja találni az útát a lélek belsejébe, mintha pusztán formulák szerint jár el. Így elérhetnénk azt a rendkívül kívánatos öszszefogást a lelkipásztorkodás és gyógyítóművészet között, ami üdvére válnék a testileg-lelkileg szenvedő emberiségnek.“ (101—102. l.). A sokszor kijátszott és félremagyarázott szexuális kérdés megoldását a tiszta, Isten-rendelte családi életben látja. Öszszintén, mint orvos bátor kiállással odaáll az egyház egyetlen lehetséges és üdvös tanítása mellé, leszámolva léhasággal és látszaterköles erkölestelenségével.

Lényeges dolognak tekinti: közeljutni a lélekhez! Az emberi életkörülmények megváltozásakor a léleknek is meg kell adni, ami a léleké. A nevelés területén pedig egy-egy megértő lelkész, elfogulatlan orvos egy-két biztató szava csodákat művel.

Weninger könyvében talán legérdekesebbek azok a fejezetek, amelyekben az eltévedt orvostudományával foglalkozik. Az anyagelvásvég megbukott, esődöl mondott ott, anonnán hódító útjára indult, a tudományban. Hiába foglalják öszsze az egészséges és kóros életmegnyilvánulásokat, az ismert crömüvi és vegyi törvényszerűségeket, — „az élet minduntalan kifut a kísérleti tudós kezei közül és csak esontvárv marad ott.“ A szervezetet a modern tudomány adatai alapján mérhetetlenül felfújtt szivacsnak kell elképzelnünk, amely magába issza tápláló anyagát, felszív és lead, és amelyet öszszepréselve a semmivel határos kis por-szem marad a kezünkben. Maga az orvostudomány és az élettan elmaradt a fejlődésben. A sebeszet és rokonszakmáinak fejlődése technikai csupán. Ezekre hivatkozni az élet-tudomány és orvostudomány szempontjából nem lehet. A röntgen, a sebeszet vívmányai, műszerek, a diagnoszтика számos sikere mind technikai vívmány! A biológiai eredmények nagyon csekélyek. Az életet megéteni nem tuduk. A természet-tudományos világkép sem mind semmit, hanem „ravezet a krisztusi tanok örökérvényű, koráramlatoktól független értékeire.“ — Odakívánkozik a margóra. Kolosse 2,3. és Acta 17,28.

„Orvos a lélekért“ című kötetének egyik legmélyebb tanulmánya az „Eucharisztikus szellem és biológia“

(Ellesett párbeszéd) című. Vallást tesz amellet, hogy Jézus jelenléte nemcsak tény, hanem szükségesség is számunkra. Jézus közöttünk maradt. Van életünkben egy pont, nem mozdul ki sohasem mellőlünk. Ez Krisztus jelenléte. Az értelem lázadózásai eltörpülnek, semmivé válnak emellet a tény mellett, hogy Jézus itt van közöttünk. Ez nem pótolható sem kultúrával, sem extázissal, sem művészettel. Hatalmas gondolat tudni: Jézus itt van velünk! Vegyük csak komolyan azt az istengyermekséget... mert „a modern biológia mindenképpen öszszevág az eucharisztikus szellem követelte életszemlélettel“ (87. l.). Ezeknek a soroknak, bár elsősorban a katolicizmusra értendő, igazán örülhetünk. Annak meg kétszeresen, hogy orvos írta és kiállt vele a világ elé.

Weninger könyve, ha itt-ott öncélúan vezető akar is lenni, mégis utat mutat az egyház felé. Tanulhatunk belőle. Noha katolikus és írásai a hódító katolicizmus szövegében állnak, magunkra nézve sok hasznosat meríthetünk belőlük. „...a lelkésznek, és világi apostoloknak helyenkénti bürokratikus vonásait jobban fel kell kellene adniok Krisztus és az apostoli hit kedvéért...“ (118. l.) Van benne valami!

Sokan azt állítják, hogy a „papok egyháza letűnt“. Mindenesetre ezt állítani ma még túlzás. Hála Isten, még nem tartunk ott, de haladunk efelé. A szakadék pásztor és nyáj között gondolkodásban, életmódban, lelki közösségben csak nagyobb és mélyebb lehet, ha nem tudunk hiddat verni embertársunk gondolkodásához, életéhez, lelke világához. Először talán nem fognak megérteni bennünket, később már aztán nem is akarnak.

Weninger felkapott orvosíró. Műveiből sok értékes gondolatot meríthetünk. Tanulságos számunkra. amit mond. Érdekes, mint keresi a komoly munkaközösséget az egyház szolgálival. Ha sok tekintetben nem értünk is egyet, munkája mégis az egyház felé utal. Nem ingat meg abban minket, hogy Jézus keresztjét prédikáljuk, de kér, hogy törődjünk jobban híveink lelki világával. Elég hirdetésünk az ígét, csak ne hagyjuk figyelmen kívül, hogy kiknek és hogyan.

Sümeghy József.

A modern (amerikai) ember és a vallás

Inter arme silent Musae. Háborús korban s az azt követő nyomorúságban a magasabbrendű szellemi élet ereje aláhanyatlak. Az ember pusztá léteért, családja mindennapi kenyeréért küzd. Könyvek íródnak ilyenkor is, de hol vannak azok attól, hogy komoly revelációi legyenek az élet és az igazság titkainak! A tudomány emberei fokozott munkát végeznek, de csak azért, hogy a háború minél jobban tombolhasson, s ha már megszűnt, az általa okozott sebek behegedjenek. Az is lehet azonban, hogy a tudomány emberei újabb háborút készítenek elő...

Figyelemreméltó, hogy a háború alatt és után magával a vallással, a lelki élet e legmagasabb és legsajátosabb tüneményével lényegileg milyen keveset foglalkoztak. Szó sokszor esik róla, de a vallásról szóló beszéd a háborús propaganda s a politikai tömeghódítás szolgálatában áll. Az egyházak maguk el vannak foglalva a saját megrongált bástyáik védelmével és javításával. Képviselői maguk is létük mindennapi gondjaival vannak elfoglalva. Még az istentelen és vallásellenes propaganda is mélyen hallgat. Nincs idő és alkalom arra, hogy akár pro, akár kontra komolyan foglalkozzék a bajok tengerén vergődő Ember történelmének ezzel a különös ereklévével, a vallással. Csak egyet érez: hántani s bántani hagynia nem szabad...

A háború előtt, s általában a két nagy háború között divatos **vallás-lélektani munka** szünetelése illusztrálja jellemzően a fentebb mondottakat. Jól esik tehát, ha legalább valamit megtudunk arról, mi van vele, egyáltalán van-e folytatása s nem szűnt-e meg teljesen. És ezért szántuk el magunkat arra, hogy bővebben foglalkozzunk egy könyvismertetéssel, mely a **Psychological Bulletin** című amerikai lélektani folyóirat legutóbbi, 1947 májusi számában kapott helyet. Előre kell bocsátanunk, hogy magát a könyvet még nem volt módunkban megszerezni. De bizonyára eljön ennek is az ideje. A szóbanforgó könyvismertetés azonban elég alapos és részletes ahhoz, hogy megérdemelje magyar nyelven való ismertetését, mert rajta keresztül be-

pillantást vehetünk az amerikai valláspszichológiai munka ezidőszertinti szellemébe, s egyuttal arra nézve is tájékozódhatunk, hogy az erősen fejlett amerikai lélektan művelői és képviselői miképpen néznek a vallásra, közelebbről a kereszténységre is. A könyvismertetés írója (Ernest M. Ligon, Union College) ugyanis nyilvánvalóan nem theologus, a vallás problémája azonban erősen megragadta a figyelmét.

De miről is van szó tulajdonképpen?

Az ismertetett könyv szerzője **Dunlap Knight**. Címe: „**A vallás és annak funkciói az emberi életben.**“ (Religion: its functions in human life. New York: McGraw-Hill, 1946). Terjedelme: 373 oldal, tehát tekintélyes munka. De a tartalmánál fogva is hatalmas mű lehet, mert ismertetője szerint Dunlap, a szerző benne gigantikus feladatra vállalkozott. És ezt a feladatot úgy oldotta meg, hogy a mű kiváló forrásmunka lesz mindenki számára, aki valláslélektannal és szociálislélektannal foglalkozik ezután.

De mi hát az a gigantikus feladat, melyre Dunlap könyvében vállalkozott? Maga Dunlap úgy nyilatkozik, hogy **ő a vallást lélektani szempontból akarja tanulmányozni**, s meg akarja kísérelni, hogy mindenekelőtt összegyűjtse a vallásos magatartás jellemző vonásait. Itt azonban nem állapodik meg, tehát nem elégszik meg a pusztá adagyűjtéssel s az összegyűjtött adatok rendezésével, hanem az összegyűjtött és rendszerezett adatok alapján egy olyan „valláselmélet“ megformálására törekszik, amely a vallásos magatartást s annak jelenségeit megneveztetően meg tudja magyarázni. (Ebből különben megállapíthatjuk, hogy szerzőre nézve a vallásos magatartás s egyáltalán a vallás: probléma. Titok, amely magyarázatra szorul. Valahogy úgy képzelhetjük el a dolgot, hogy belehelyezzük magunkat a mai racionalis és szekularista, de gondolkodó ember lelkivilágába: őt ugyan szíve szerint nem érdekli a vallás. De mégis feltűnik neki, hogy vallási intézmények ma is vannak, vannak vallásos hívek és tömegek is. A multban is óriási szerepet játszott az emberi életben a vallás. De miért? Van valami ér-

telme, volna mégis valami értelme a vallásnak?)

A szerző feladata megoldására empirikus (tapasztalati) alapon indul el. A kísérleti valláslélektanról, vagy valláslélektani kísérletekről semmit nem tud, vagy nem akar tudni, az ismertető szerint egyáltalán nincs tekintettel a kísérleti lélektanra, annak módszereire és eddigi eredményeire. Tehát bizonyára történeli alapon állítja össze hatalmasnak mondott adagyűjteményét. Az összegyűjtött anyagot pedig az összehasonlító vallástudomány és módszere szerint dolgozza fel, mint ezt az ismertető hangsúlyozza. Az anyag rendszerezése témák (topics) szerint történik. A legfontosabb ilyen témák: A vallás, mint erkölcsiesség, az istenségek (így!) fogalmai (istenfogalmak), a bűn fogalma, a másvilág fogalma, az istenségek fejlődése (így!), a vágy szerepe a vallásban, a vallási szimbolizmus, a megtérés, a vallás természet, a vallás jövője a civilizációban. — Az egy-egy téma alá gyűjtött anyagot összehasonlító vallástudományi fejtegetés, mondhatjuk elemzés követi.

Az összehasonlító vallástudományi fejtegetések az ismertető szerint olyan eredményekre-következtetésekre visznek, amelyekre csupán szaktekintélyek lehetnek képesek. Legalább néhány száz ilyen következtetés foglal helyet a könyvben. Közülük csak azokat említi az ismertető, amelyek neki különösségüknél fogva szemetszűrtak, mint például: „Az istenek nem lényegesek a vallás számára... mindamelllett minden vallás... eljut egy olyan fokra, ahol az istenek és az istennők megjelennek s megsokszorozódnak (98. o.).” Figyelemreméltó azonban, hogy Dunlap szerint „csupán a személyes Isten fogalma elégítheti ki az embernek az istenségre irányuló érzését... a személyes Istennek valamilyen személytelen világerővel való helyettesítése visszaesés a primitívebb fokra...” (366. o.).

Foglalkozik Dunlap a megváltás fogalmával, a rossz problémájával és a halhatatlanság kérdésével is. Amit azonban erre nézve következtet, az még amerikai kritikusat sem elégíti ki. A megváltás szerinte ugyanis olyan folyamat és állapot, amelynél fogva meg vagyunk mentve (saved), vagyis megmenekültünk vagy védve vagyunk (protected), bizonyos bajok-

tól, veszélyektől vagy kockázattól (82. o.). Ez az ismertető szerint csupa negatívum, amiben igazsága is van. A rossz problémáját fejtegetve Dunlap a következő eredményre jut: „Isten, amikor az embert a saját képére teremtette, személyiséggé tette s így megengedte neki, hogy rosszat tegyen. Ez talán nem kielégítő megoldás — fűzi hozzá — ... de mégis a legjobb azok közül, amelyeket theologus valaha is ki tudott eszelni” (254. o.). Kár, hogy az ismertetésből hiányzik, mit tart Dunlap a halhatatlanságról.

És most még szenteljünk néhány sort annak a tisztázására, hogy a vallás „funkcióira”, értékre nézve, az emberi életben való szerepére vonatkozólag milyen megállapításra jut el a szerző végeredményben. Nos, szerinte korábbi fejlődési fokozatain a vallás nem más, mint „kísérlet annak a megtételére, amiről az ember nem tudja, hogyan kell megtennie, és annak a megismerésére, ami megismerhetetlen.” Érdekes, hogy ebben a tekintetben mennyire hasonlít megállapítása Freudéhoz, a pszichoanalízis atyjához (az ismertetésből nem lehet megállapítani, vajjon nem Freudra támaszkodik-e Dunlap nézete). Freud szerint ugyanis a vallásos ceremóniák nem egyebek, mint gyerekes (infantilis) előkészületek a felnőtt ember komoly feladatainak az elvégzésére. Itt az eszünkbe juthat az is, hogy a mesék pedig egyrészt vágyat árulnak el, másrészt azonban megsejtitik azt, ami lehetséges és ami később meg is valósulhat, mint pl. a hémértőldes eszima, a repülő szőnyeg, távolbalátás-hallás stb.

Arról, hogy nemcsak a régeletűnt időkben voltak vallásos emberek és intézmények, hanem ma is vannak, Dunlap-nak a nézete a következő: „...jelenlegi állapotában a vallás a kultúrának olyan intézménye, illetve vonása, amely vállalkozik az emberiség szolgálatában azokra a funkciókra, amelyekre más intézmény még nincsen kellőképpen (adequately) felkészülve” (321. o.). Ebből kitűnik, hogy az amerikai valláspszichológus szerint a vallás ma már csupán átmeneti állapot, valami jobb híján. Szükség van rá, mivel vannak az emberi életben feladatok, amelyeket valamiképpen el kell végezni, de amelyekre megfelelő intézmény, mond-

juk korszerű modern intézmény még nincsen. Gondoljunk itt arra, hogy pl. nálunk, Magyarországon akár mennyire „felvilágosodott” és vallástalan legyen is valaki, szereteteinek a lemetésél pap nélkül alig bírja lebonyolítani, s még a házasságkötéshez is többnyire elengedhetetlenül szükségesnek tartja a templomi esküvőt. **Auguste Comte**, a híres francia filozófus pedig már több, mint száz évvel ezelőtt istentelensége ellenére is feltétlenül szükségesnek tartotta a vallást, s úgy körülbelül a római katolicizmusra emlékeztető, de istentelen vallást konstruált és propagált „Catechisme positive” című munkájában szertartásokat, ünnepeket, szentségekkel és papokkal. Figyelemreméltó, hogy a mai Amerika valláspszichológusa ennél tovább alig jut. A könyv ismertetőjének abból a megjegyzéséből pedig, hogy Dunlap-ot csodálja a bátorságért, amellyel „gigantikus” feladatát megoldotta, azután, hogy könyvét igyekszik ugyan a minél szélesebb művelt körök figyelmébe ajánlani, de fél,

hogy azt nem fogják sokan elolvasni. — joggal következtethetünk arra, hogy Amerikában általában nagy eredmények, a vallással szemben jelentékeny pozitív állásfoglalásnak számít már Dunlap magatartása is, legalább bizonyos műveltebb körökben. De ez nemcsak Amerikában van így, hanem **szerte az egész világon**, illetve annak azon részén, ahol eddig a vallást nem sokra becsülték, s attól inkább elvonni igyekeztek az embereket.

Az amerikai valláspszichológus könyve arra hívja fel különösen a figyelmünket, hogy amiképpen az emberiség (történelmének eddigi időszakában) huzamosabb ideig nem lehetett meg vallás nélkül, úgy a modern ember életének is vannak olyan szükségletei, amelyeknek a kielégítését sehol másutt nem találhatja meg, csupán a vallásban. Persze, a vallásos élet mai óreinek értienők kellene ahhoz, hogy ezeket a szükségleteket ki is tudják elégíteni.

Dr. Vető Lajos.

K Ö Z L E M É N Y E K

E számunk (6. sz. körlevél) **cikkírói:** D. Nygren Anders egyet. tanár, Lund (Svédország); Dr. Karner Károly egyet. tanár, Sopron, Felsőlovér-u. 28.; Scholz László, Budapest-zuglói lelkész, Budapest, XIV. Lőcsei-út 32. (új cím!); Mohr Gedeon lelkész, Kőszice, ul. pr. Dr. E. Benesa c. 3.; Molland Einar egyet. tanár, Oslo (Norvégia); Dr. Sólyom Jenő egyet. tanár, Sopron, Zrínyi-u. 14.; Sümeghy József, s. lelkész, Kisfalud; Dr. Vető Lajos lelkész, Diósgyőr-vasgyár.

Köszönetünket fejezzük ki D. Nygren Anders lundi professzor úrnak, a Lutheránus Világszövetség elnökének, hogy cikkének magyar nyelvű közlésére az Evangélikus Theológiának engedélyt adott. Hasonlóképpen Molland Einar oslooi professzor úrnak. Az ő cikkét a következő számunkban folytatjuk.

Az Evangélikus Theologia ebben az esztendőben még egyszer fog a mostanihoz hasonló nagyobb terjedelem-

ben megjelenni, úgyhogy a hét körlevél lapszáma 320-at tesz majd ki. Ez megfelel az eredetileg havonta 32 lapra tervezett lapszámnak. Mind szerkesztői, mind kiadói szempontok arra a meggyőződésre juttattak bennünket, hogy ezentúl kb. két havonta jelentessük meg lapunkat, megfelelő terjedelemben.

A Magyarhoni Evangélikus Lelkészek Egyesülete (Fóton (Pest m.), az az oltani Belmissziói Otthonban 1947 évi november hó 11—13. napjain háromnapos országos teológiai konferenciát rendez. Központi tárgya: **Temetési szolgálatunk.** Reggelenként rövid liturgikus áhitat után folytatólagosan bibliaanulmány tartatik I. Kor. 15. alapján (Veőreős Imre ker. m. lelkész). Délelőtti és délután egy-egy előadás a következő tárgyakról: 1. A halál és feltámadás teológiája, — dogmatikai alapvetés (ifj. Pröhle Károly); 2. Temetési ágendánk, I. történelmi adatgyűjtés (Dr. Jánossy Lajos egyet. tanár); 3. Temetési ágendánk,

II. temetési rend tervezete (Benczúr László kelenföldi vallástanító-lelkész és Kendeh György kelenföldi lelkész); 4. Igehirdetés a koporsónál, — homiletikai rész (Kósa Pál rákoskeresztúri lelkész); 5. Gyászolók vigasztalása, — pastoralis rész (Budaker Oszkár egyet. tanár). — Koradclulán eszmeeserek időszéri egyházi kérdésekről (Dezséry László egyet. lelkész, Bácsi Sándor pápai lelkész) és MELE-választmányi ütés. — Esti áhitatsorozat: A halál meg én (Deidnszky Gyula békéscsabai lelkész). — Jelenkezés Zászkaliczky Pál eszperesnél, Fót, Belmissziói Otthon, október 25-ig. Félárú vasúti jegyre kérelmet nyújtunk be. Jelenkezés alkalmával jelezzük, hogy kérünk-e félárú jegyet és mely állomástól. Az ellátás díja a szokott konferenciái díj: természetbeni fejadag lisztből, zsrból és napi 5 Ft.

A református testvéregyház tudományos theologiai munkájából közöljük az alábbi két hirt.

Sárospatakon az ottani theologiai főiskola szept. 16—26. napjain lelkési továbbképző tanfolyamot rendezett, hasonlót a mi soproni lelkési továbbképző szemináriumunkhoz. Felvettük velünk is a kapcsolatot. Meghívásukra Scholz László MELE-elnök tartott tanfolyamukon előadást „Az evangélikus egyház mai arculata“ címen, valamint egy másikat Luther történelemszemléletéről.

Csaknem három évi szüneteltetés után újra megjelent a debreceni Coetus Theologorum orgánuma, a „Theologiai Szemle“, egyelőre körlevél formájában. Szerkesztői Dr. Czeglédy Sándor, és Dr. Pákozdy László Márton debreceni egyet. tanárok. A testes (96 l.) füzet bevezető igehirdetés után (Dr. Czeglédy S.) a következő értékes theologiai tanulmányokat tartalmazza: A reménység theológiája (Vasady Béla), A személyes lelkigondozás alapkérdései (Makkai Sándor), A tanbeli reform kérdése (Török István), A pásztor-igék János ev. 10. részében (Pákozdy László Márton). Gazdag könyvismertetési rovat, hírek és elhunyt professzorok, egyházi férfiakról szóló megemlékezések egészítik ki a számot. Örömmel köszöntjük a ref. Theologiai Szemle újra való megjelenését és felhívjuk rá az evangélikus lelkészi kar figyelmét. (Ára 8 Ft.)

Ismertetésre beküldött könyvek:

1. Dr. Vass Vince: „Növekedés a hitben“ című munkája megjelent a kecskeméti református egyház kiadá-

sában. Dr. Vass Vince különböző helyeken megjelent és nagyobb részben hátrahagyott beszédeit gyűjtötte össze és adta ki a kiváló theologus és igehirdető gyülekezete, a kecskeméti református egyházközség. Ezzel az egyházközség kegyeletes kötelességen túl nagy szolgálatot tesz a magyar evangéliumi keresztyénségnek is, mert hozzáférhetővé teszi az egyik legvilágosabban látó theologus írásait és beszédeit.

A munka mind theologusoknak, mind az evangélium iránt érdeklődőknek sokat jelent. A 200 oldalas szép kiállítású mű ára 20 Ft., könyvkereskedői ára 24 Ft. Megrendelhető a Magyar Luther-Társaság könyvkereskedése és a kecskeméti ref. lelkészi hivatal címén.

2. Bereczky Albert: Két ítélet között. Az evangéliumi megújulás munkaközösségének kiadványa. Ára 32.— forint.

3. Ifj. Gyökössy Endre: A maszlag. Az Újpest—újvárosi református presbitérium kiadványa. 24 lap. Ára 2.— Ft.

FELHIVÁS!

Az Evangélikus Theológiát minden magyar evangélikus lelkész megkapja. Fenntartását nem előfizetésre, hanem adományokra alapoztuk. Mégpedig nemcsak egyházi fórumok segélyadományaira, de maguknak a lelkészeknek adományaira is! Csak így erkölcsös és a valóságban is csak így tartható fenn lapunk. Sajnos, olvasóink közül mindezt sokan úgy értelmezték, hogy semmi anyagi ellenszolgáltatást nem adtak eddig a betűszolgálatáért; vagy csak olyan adományösszeget küldtek nagyritkán, mely az önköltségi áron is alul maradt. Ahelyett, hogy áldozatot hoznának! Áldozatot azokért a lelkésztestvérekért, akik ma valóban nem tudnának előfizetni az Evangélikus Theológiára.

Kérjük kedves olvasóinkat, vegyék vizsgálat alá eddigi maguktartását és tehetségük szerint segítség fenntartani lapunkat. E kettős számnak önköltségi árát: 8 forintot mielőbb küldjenek meg adományként, sőt a tohétösebbek azon felül is hozzanak áldozatot — különben talán már a legközelebbi számot sem tudjuk kiadni és szép vállalkozásunk kudarcba full!

Adományok a Magyar Luther Társaság címére küldendők, Budapest, VIII. Öllői-út 24. Postacsekszámla: 5725.

A Kiadó.

Uj kiadásban jelent meg
Dr. LUTHER MÁRTON
KIS KÁTÉJA
ÁRA 1 FORINT

Az eddiginél kisebb, igen alkalmas forma

MAGYAR LUTHER-TÁRSASÁG

Még nagyobb mennyiségben kapható

Bereczky Sándor
Bibliai történetek

című népiskolai tankönyve

Elemi és általános iskolák I—IV. osztálya számára

Egyházilag és államilag ujonnan engedélyezve

Ára 4 forint

MAGYAR LUTHER-TÁRSASÁG

Az iskolai év megindulásakor bizalommal hívjuk fel
vallásitanítást végző munkatársaink figyelmét a

Kezedre bízom lelkemet

című gyermekimádságos könyvre

Szerkesztette

Jávor Pál

Ismertetésre nincs szükség, hiszen nemrégiben tiszteletpéldányként
megkapta minden lelkész

Ajánljuk ezt a könyvecskét minden 8 és 14 év közötti
tanítványunknak!

Nélkülözhetetlen segítség szülő és vallásitanító munkájában!

Ára 14 forint

Tíznél több példány vásárlásakor 12 forint

MAGYAR LUTHER-TÁRSASÁG